

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Kamu Yönetimi Bilim Dalı

**KÜRESEL DÖNEMDE İHRACAT EKSENİNDE
DEVLET-PİYASA İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Umut Sude HAYTA

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

KÜRESEL DÖNEMDE İHRACAT EKSENİNDE DEVLET-PIYASA İLİŞKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Umut Sude HAYTA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Kamu Yönetimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Umut Sude HAYTA tarafından hazırlanan “Küresel Dönemde İhracat Ekseninde Devlet-Piyasa İlişkisi: Türkiye Örneği” başlıklı bu çalışma, 11.09.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Onur Ender ASLAN (Başkan)

Prof. Dr. Örsan Öcal AKBULUT (Danışman)

Doç. Dr. Onur YENİ (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Umut Sude HAYTA

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir

* Tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Örsan cal AKBULUT** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Umut Sude HAYTA

TEŞEKKÜR

Olağandışı çalışan zihni ve fikirleri ile bana yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Örsan Akbulut'a edeceğim hiçbir teşekkür yeterli olmayacaktır. Kendisinden aldığım dersler ile toplumsal dinamiklere daha geniş bir açıdan bakabilmeyi ve yorumlayabilmeyi öğrendim. Anlayışlı tavrı ve titizliği ile bana yol göstermeseydi bu çalışmayı tamamlayamazdım. Tez yazma sürecinin zorluklarıyla mücadele ederken her düştüğümde beni kaldırdığı, yol göstermeye devam ettiği, bana inanmaktan ve güvenmekten hiç vazgeçmediği için kendisine sonsuz şükranlarımı sunarım.

Değerli jüri üyeleri olan Prof. Dr. Onur Ender Aslan'a ve Doç. Dr. Onur Yeni'ye kıymetli katkıları ve değerlendirmeleri için teşekkür ederim.

Hayatı boyunca bana kendi ayaklarımın üzerinde durabilmeyi öğreten babama, hayatıma ışık olmaya devam eden anneme, her zaman desteklerini üzerimde hissettiğim ablam ve abilerime çok teşekkür ederim.

Tez dönemi içerisinde bana motivasyon vermekten çekinmeyen ve yanımda olan arkadaşlarıma, Hüseyin'e, Aleyna'ya, Betül'e, Oğulcan'a ve Bedir'e teşekkür ederim.

ÖZET

HAYTA, Umut Sude. *Küresel Dönemde İhracat Ekseninde Devlet-Piyasa İlişkisi: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024

Küreselleşmenin dönüştürmüş olduğu siyasal ve iktisadi ilişkiler literatürde çokça tartışılan konulardan biridir. Küreselleşme günümüz siyasal ve iktisadi ilişkilerini çeşitli şekillerde değişime uğratmaktadır. Bu dönüşüm kapitalist devletin siyasal alan ve ekonomik alan arasında yapmış olduğu ayrımı ve devlet ile piyasa arasındaki ilişkiyi de içermektedir. Kapitalist devletin piyasayı bütünleştirici ve dolayımlayıcı etkisi, küresel kapitalizm ile beraber bütünleştiricilikten eklemleyiciliğe evrilmiştir. Kapitalizmin küreselleşmesi sermayenin akışkanlığının ve mal dolaşım hızının artması ile gerçekleşmiştir. Bu bağlamda dış ticaret işlemleri ve finansal hareketlilikler küresel kapitalizmi anlamlandırabilmek için önem taşımaktadır. Dış ticaret işlemleri bir ülkenin küresel değer zincirleri içerisindeki konumunu saptamak için kullanılabilecek parametrelerden biridir. Bu bağlamda, devlet ve piyasa arasındaki ilişkinin dönüşümünü ihracat ekseninde incelemek, üretim ilişkilerinin değişen yapısını analiz edebilmek için elverişli bir gösterge niteliği taşımaktadır. Belirlenen kapsam çerçevesinde Türkiye, düşük ve orta teknoloji içeren ürün ağırlığına sahip ve ithalata bağımlı gelişen ihracat yapısı ile örnek ülke olarak seçilmiştir. İhracatın yapısal özellikleri Türkiye’de devletin bütünleştirici işlevinin nasıl eklemleyici bir hale geldiğini göstermektedir. Finansal sistemin serbestleştirilmesi ve ihracat işlemlerine tanınan vergi ve gümrük muafiyetleri Türkiye’de devletin iç piyasa ile küresel piyasalar arasındaki eklemleyici-dolayımlayıcı etkisini açıklamaktadır.

Anahtar Sözcükler

Devlet, Küresel Kapitalizm, Finansallaşma, İhracat, Türkiye

ABSTRACT

HAYTA, Umut Sude. *State-Market Relationship on the Export Axis in the Global Era: The Case of Turkey*, Master's Thesis, Ankara, 2024

The political and economic relationships transformed by globalization are among the extensively discussed topics in the literature. Globalization transforms contemporary political and economic relationships in various ways. This transformation involves the distinction made by the capitalist state between the political and economic spheres and the relationship between the state and the market. The integrative and mediating effect of the capitalist state on the market has evolved from integrative to additive with the advent of global capitalism. The globalization of capitalism has occurred through the increased fluidity of capital and the accelerated circulation of goods. In this context, international trade transactions and financial movements are crucial for understanding global capitalism. International trade transactions are one of the parameters that can be used to determine a country's position within global value chains. In this regard, examining the transformation of the relationship between the state and the market through the lens of exports serves as a useful indicator for analyzing the changing structure of production relations. Within the defined scope, Turkey has been selected as a case study due to its export structure, which is characterized by a heavy reliance on low and medium technology products and dependence on imports. The structural features of exports in Turkey illustrate how the state's integrative function has become additive. The liberalization of the financial system and the tax and customs exemptions granted to export transactions explain the state's additive-mediating effect between the domestic and global markets in Turkey.

Keywords

State, Global Capitalism, Financialization, Exports, Turkey

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
GRAFİKLER TABLOSU.....	ix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KAPİTALİST DEVLETTE DEVLET-PİYASA İLİŞKİSİ ve İHRACATIN KONUMU	9
1.1 EKONOMİK ALAN ve SİYASAL ALAN AYRILIĞI TEMELİNDE DEVLET ve PİYASA İLİŞKİSİ	10
1.2. KÜRESEL KAPİTALİST DÖNEMDE DEVLET-PİYASA İLİŞKİSİNİN DÖNÜŞÜMÜ	23
1.3. KÜRESEL DÖNEMDE DEVLET, PİYASA ve İHRACAT	37
1.3.1. Üretimdeki Yapısal Farklılaşmalar	38
1.3.2. Finansallaşan Kapitalizm.....	45
1.4. BÖLÜM SONU DEĞERLENDİRMESİ	50
2. BÖLÜM: KÜRESEL KAPİTALİST DÖNEMDE TÜRKİYE'DE DEVLET VE İHRACAT	52
2.1. TÜRKİYE'DE PİYASANIN YAPISAL BİR UNSURU OLARAK İHRACAT.....	53
2.1.1. Sektörel ve Mal Çeşitliliği Bakımından Türkiye'de İhracat	55
2.1.2. Türkiye'de İhracatın İthalata Bağımlılığı.....	63
2.2. TÜRKİYE'DE DEVLET PİYASA İLİŞKİSİNİN DÖNÜŞÜMÜNÜN İHRACAT BAĞLAMINDA TARTIŞILMASI	71

2.2.1. İhracatın İthalata Bağımlılığının Gümrük Politikasına Yansıması: Dahilde İşleme Rejimi	84
2.2.2. İhracatın Finansmanı ve Kredilendirme Bağlamında Türk Eximbank	87
2.3. BÖLÜM SONU DEĞERLENDİRMESİ	93
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA.....	101
EK1 ORJİNALLİK FORMU.....	106
EK 2 ETİK KURUL MUAFİYET FORMU	108

KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BM	: Birleşmiş Milletler
DB	: Dünya Bankası
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
GB	: Gümrük Birliği
IMF	: International Monetary Fund
KDV	: Katma Değer Vergisi
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development

GRAFİKLER TABLOSU

GRAFİK 1: DÜNYA’DA İMALAT SANAYİ KATMA DEĞERİ (%)	43
GRAFİK 2: TÜRKİYE’NİN DÜNYA İHRACATINDAKİ PAYI (%)	55
GRAFİK 3: TÜRKİYE’NİN İHRAÇ ETTİĞİ ÜRÜN SAYISI	57
GRAFİK 4: TÜRKİYE İHRACAT DEĞER ENDEKSİ (2000 = 100)	58
GRAFİK 5: SEKTÖREL BAZDA İHRACAT RAKAMLARI (MİLYAR \$)	
GRAFİK 6: SANAYİ KALEMİ İÇERİSİNDEKİ ÜRÜN KALEMLERİNİN İHRACAT RAKAMLARI (MİLYAR \$)	60
GRAFİK 7: TÜRKİYE’DE SANAYİ ÜRÜNLERİNİN GENEL İHRACAT İÇERSİNDEKİ PAYI (%)	61
GRAFİK 8:İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI	63
GRAFİK 9: KÜRESEL DEĞER ZİNCİRİ İÇİNDE GERİYE DÖNÜK KATILIM 1995-2018 (%)	67
GRAFİK 10: KÜRESEL DEĞER ZİNCİRİ İÇİNDE İLERİYE DÖNÜK KATILIM 1995-2018 (%)	68
GRAFİK 11: TÜRKİYE’NİN İLERİYE DÖNÜK VE GERİYE DÖNÜK KATILIM ORANLARI KARŞILAŞTIRMASI (%)	69
GRAFİK 12: KATMA DEĞER DIŞ TİCARETİ (MİLYON ABD DOLARI)	70
GRAFİK 13: TÜRKİYE’DE CARİ HESAP YILLARA GÖRE DEĞİŞİMİ	76
GRAFİK 14: YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ YILLARA GÖRE DAĞILIMI (MİLYON DOLAR)	80
GRAFİK 15: GENEL İHRACAT VE İTHALATTA DAHİLDE İŞLEME REJİMİNİN PAYI % (2005-2021)	86
GRAFİK 16: SENDİKASYON SEKÜRİTİZASYON KREDİLERİ - SENDİKASYON KREDİLERİ (DIŞ TİCARET FİNANSMANI AMAÇLI OLANLAR) (MİLYON \$)	90
GRAFİK 17 KAMU, ÖZEL VE YABANCI BANKALARIN DIŞ TİCARET FİNANSMANI AMAÇLI ALDIĞI SENDİKASYON KREDİLERİ	91
GRAFİK 18: YILLAR İTİBARIYLA KREDİ TUTARLARI	92

GİRİŞ

Kapitalist sistem, öncülündeki siyasal ve ekonomik sistemlerden çeşitli şekillerde ayrılmaktadır. Bu ayrışmaların en kritik kısmı politik ve ekonomik alanın birbirinden ayrılmasıdır. Pre-kapitalist dönemde gücü elinde bulunduran feodal iktidar sahiplerinin siyasal, ekonomik, adli ve idari yetkileri ekonomik alanla sınırlıydı. İktisadi ve siyasal alan beraberliği bulunduğu için, pre-kapitalist topluluklarda güç sahibinin ekonomi-dışı özel alana müdahalesi görülen bir durum değildi. Siyasal alan ve ekonomik alan birbirini dolayımlayan bir yapıya sahip olmakla beraber siyasal alanın ekonominin gerekleri için düzenleyici bir işlevi olduğunu da hatırlamak gerekir. Bu noktada devlet, yasa yoluyla tanımlanmış ve standardize edilmiş kuralları koyarak düzenleme yapar. Devlet yapmış olduğu düzenlemeler ile hem sermayeler arası hem de sermaye ile emek arasındaki ilişkinin, mülkiyet ve sözleşme hukuku kapsamında garantörlüğünü üstlenmektedir.

Kapitalizm ile beraber geçimlik üretim biçimlerinin terk edilerek artı değer ile birikim rejiminin oluştuğu ve bu birikim rejiminin piyasa olgusuna zemin hazırladığı belirlenebilir. Artı değerın yeniden üretimi, dağıtımını ve paylaşımını sürecinde piyasa bütüncül bir özellik göstermek zorundadır. Kapitalizmin ihtiyaç duyduğu bütünleşik piyasa ise üç temel özellik üzerinde yapılandırılabilir. Birincisi işgücünün hareketliliği, meta üretiminin başat aktörü olan işçinin, ücretli çalışma yoluyla emek faktörünün metalaşmasını gösterir. Üretimin ücretli emeğe dayanmasıyla beraber malların metalaşması bu süreçteki ikinci özelliktir. Bu süreç içerisinde birikim rejiminin, yani sermayenin, hareketliliği de bütünleşik piyasanın gereği olan üçüncü özelliktir. Yeniden yatırım yoluyla başlayan sermaye hareketliliği de süreç içerisinde değer olma özelliği kazanmıştır (Akbulut, 2014:29-30). Devlet kapitalizmin gereksindiği bu yapısal özellikleri yeniden üretir. Böylelikle, devlet kapitalist dönemde piyasanın hareket alanının devamlılığını ve bu alanın genişlemesini sağlar.

Ekonomi ve siyasal alanın ayrılığı biçimsel olarak bu iki alanın birbirinden bağımsız özelliklere büründürülmesine ve siyasal olan ile ekonomik olan arasındaki ilişkinin bulanıklaştırılmasına sebep olmaktadır. Wood, bu ayrımın Marksist literatür içerisinde de altyapı-üstyapı kuramları ile ele alındığını, ekonominin temel alınarak belirleyici olduğu vurgulansa da siyasal ve ekonomik alanın uzamsal ayrımını katılaştırdığını belirtmektedir. Bu ayrımın bu denli yapılandırılması iktisadi faaliyetlerin toplumsal ve siyasal içeriğinin boşaltılmasına sebep olmaktadır (Wood,2016:37-38). Üretim biçimleri ile toplumsal ilişkiler birbirinden soyutlanamaz. Üretim biçimlerinin değişimi ve artı değer dönüştürme toplumsal ilişkiler ağının yansımasını oluşturur. Ekonomik alan ve siyasal alan arasındaki ayrım, üretim ilişkilerinin siyasi niteliğini ayırt etmeyi bulanıklaştırmakla beraber tam da bu noktada kapitalizmin yeni olarak sunduğu şeyi anlamlandırabilmeyi de sağlar. Buna göre üretim ilişkilerini toplumsal ilişkilerden ayırmak ve iktisadi alanı siyaset dışında bırakmak kapitalizmin tarih üstü bir sistem olduğuna dair inancı pekiştirir. Kapitalizm tarihsel koşullara göre şekillenen bir sistem olmakla beraber iktisat ve siyaset arasındaki ilişkiselliğin sömürleştirilmesi kapitalizmin aşılabilir bir olgu olduğuna dair inancı güçlendirir (Wood,2016:43-45). Kapitalizmin tarihselliğinin anlaşılması bu noktada önem kazanmaktadır.

İktisadi alan ve siyasal alan arasındaki ayrım kapitalizmin öncülü olan sistemlerden farklılaştığı temel unsur olmakla beraber bu iki alanın birbiri ile kurduğu ilişkilerin niteliğini tespit edebilmek kapitalist üretim ilişkilerinin doğasını anlayabilmek için gereklidir. Piyasanın kapitalistleşmesi üretim tekniklerindeki farklılaşma ile anlaşılabilir. Pre-kapitalist toplumsal yapılarda kar edinimi, bütünleşik özellikler göstermeyen pazarlar arasında ucuzdan alıp pahalıdan satarak sağlanmaktaydı (Wood,2023:92). Buna karşın üretim tekniklerinin verimlilik ve rekabet odaklı dönüşümü piyasaların hukuki, altyapısal ve mali olarak standardize edilmiş kuralları ile bütünleşmesini gerektirmiştir. Üretilen artı değer dağıtımı siyasal güç tarafından değil, iktisadi güçlerce örgütlenmektedir (Wood, 2017:185). Devlet, piyasanın bütünsel hale gelebilmesi ve yeniden üretim mekanizmalarının devamlılığını sağlar. Devletin bütünleştirici etkisi, hukuki ve mali düzenlemeler ile gerçekleşirken aynı zamanda bir baskı aygıtı olarak da düzenleyici

rollere sahiptir. Bu çerçevede devletin piyasa ile kurduğu ilişkinin dolayımlayıcı rolü ve sermayenin yeniden üretiminde almış olduğu rol anlaşılabilir.

Kapitalizmin farklılaşmasına sebep olan önemli bir olgu ise küreselleşme dönemidir. Küreselleşme olgusu kapitalizmi farklılaştırmakla beraber literatürde de yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Küreselleşme ile beraber kapitalizmin yapı gücünü oluşturan ulus devletlerin çözüleceği ve bunun yerine küresel bir devlet arayışının olacağına dair bir anlayış varsa da yaşadığımız dönemde bunun aksinin gerçekleştiğini ve ulus devletin her zamankinden daha güçlü hale geldiği savunulabilir. Küreselleşme ile beraber ulus devlet, ulusal sınırlar içerisinde uluslararası sermayenin akışkanlığını kolaylaştırmak için işlevseldir. Küreselleşme olgusu ile devletin iç piyasayı bütünleştirici-dolayımlayıcı etkisi yerini küresel sermaye piyasaları ile iç piyasa arasında eklemleyici-dolayımlayıcı bir etkiye bırakmaktadır. 1970’lerden sonra üretimde gerçekleşen yapısal farklılaşmalar ve sermayenin finansallaşan niteliği kapitalizmin uluslararası boyutlara ulaşarak küreselleşme tartışmalarını beraberinde getirmiştir.

Sermayenin serbest hareketini teşvik ve emek gücünün hareketini düzenleme, kontrol ve disipline etmek günümüzde ulus devletin küresel kapitalizme eklemleyiciliğini göstermektedir. Küresel pazarların düzenleyici kurumları olarak kendilerini gösteren Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi kurumlar ise merkez ve çevre ekonomilerin birbirlerine eklemelenmesi için çalışmaktadır. Bu noktada küresel kapitalizm yeni bir tür emperyalizm biçimini alırken bu yeni tür emperyalizmin kurgusundaki hakimiyet meselesi, manipülatif pazar hareketliliklerini beraberinde getirmekte ve çevre ülkelerin üretim zincirlerini de merkez ülkelere bağımlı kılmaktadır. Wood bu durumu şu şekilde belirtmektedir: “*Kapitalist emperyalizmin belirleyici ve temel niteliği iktisadi erişiminin siyasi ve askeri kontrolünün çok ötesine geçmesidir*” (Wood,2020:171). Kapitalizmin küreselleşmesi merkez ülkelerin iktisadi araçlarla çevre ve yarı-çevre ülkeler üzerindeki hegemonyasının yeniden üretimini sağlamaktadır.

Üretim zincirlerinin parçalı yapısı küresel düzeyde piyasaları birbirine bağlamaktadır. Buna karşın sermaye yoğunluğunun bloklaştığı ABD, AB ve Japonya'yı içeren gelişmiş kapitalist ülkeler ile diğer ülkeler arasındaki eşitsizlikler katma değer üretimi ve sermaye hareketlilikleri kapsamında yeniden üretilmektedir (Adda,2017:90-91).

Küresel kapitalizm, uluslararası kuruluşlar aracılığı ile kendi meşruluğunu üretmekte, bunu da çevre ülkelere yapılan krediler yoluyla onları sisteme bağlayarak eylemselleştirmektedir. Devlet bu noktada küresel sermaye akımlarının iç piyasaya yönlendirilmesini sağlayarak küresel kapitalizme eklemlenmektedir. Bu durum ilk bakışta iki taraf için de kazançlı gözükmektedir. Finansman ihtiyacı bulunan çevre ülkeler bu ihtiyaçlarını merkez ülkelere gelen sermaye akımları ile giderirken, merkez ülkeler için de düşük emek ve hammadde maliyeti sebebiyle çevre ülkelerde üretim ve yatırım yapmak karlı gözükmektedir. Buna karşın çevre ülkelere verilen kredi ve finansman desteklerinin bağlayıcı yükümlülükleri çevre ülke ekonomileri üzerinde bir yük oluştururken, üretim zincirinin parçalı yapısı ve üretilen malların katma değeri çevre ülke ekonomilerinin reel sektörlerinde beklenen büyümeyi gerçekleştirememiştir. Bu noktada devletin hem küresel sermaye piyasalarıyla hem de iç pazar aktörleriyle kurduğu ilişkilene önemli görülmektedir. Küresel sermaye için yatırımı veya krediyi nereye yönlendireceğini belirleyen asıl faktör üretimi veya yatırımını nerede en karlı yapacağıdır. Küresel sermaye yatırımını, reel sektöre yapacaksa emek ve hammadde maliyetleri burada önem kazanırken, mali sektörler üzerinden yapılacak kaynak aktarımları o ülkenin risk primi, uygulanmakta olan faiz oranları gibi farklı değişkenlere bağlıdır. Görüldüğü üzere küresel sermaye ile ulusal sermayenin girmiş olduğu ilişki reel sektör ve mali sektör düzlemine göre ayrılmaktadır.

Küreselleşme üretim ve sermaye hareketliliğinin ulus devlet sınırlarını aşarak hareket etmesini getirirken, bu hareketlerin yoğunluğuna bakıldığında zaman merkez ülkeler arasında bir yoğunlaşma olduğu görülür. Akbulut, Avrupa, Japonya ve ABD merkezli

üçlü bloklaşmanın yatırımlar ve teknoloji alanlarında izlenebileceğini belirtir. Dünya ticaretinin %73,6'sının bu üç bölgede yoğunlaşması da küresel kapitalizmin yeni bir sermaye birikimi yarattığını da göstermektedir (Akbulut,2013:167). 1970'lerde gerçekleşen ekonomik bunalımın ardından yaşanan karlılık krizi, üretimde yeni çözüm yolların aranmasına sebep olurken finansallaşma yoluyla sermayenin dolaşımını engelleyen faktörler ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Sermayenin mobilizasyonunun artması merkez ve çevre arasındaki bağımlılık ilişkilerini derinleştirirken parçalanmış iktisadi süreçler dünya ekonomileri arasında girift bir yapı ortaya çıkarmıştır. Kapitalizmin küreselleşmesi devletin, piyasalar arasında eklemleyici bir rol kazanmasına sebep olmuştur. Buna göre devlet, birbirinden farklı özellikler gösteren piyasalar arasında uyumlulaştırma görevi edinmiştir. Sermaye dolaşımını engelleyici faktörlerin elimine edilmesi ve piyasanın ihtiyaçları dahilinde yapılacak düzenlemelerin icra edilmesi konusunda devlet eklemleyici bir görev üstlenmektedir.

Siyasal ve ekonomik bir sistem olarak kapitalizm, kendi içinde çelişkilere haiz olan bir sistem olmakla beraber sebep olduğu krizlerden kendini yeniden üreterek çıkan bir yapıya sahiptir. Akademik yazında ve toplum içinde sürekli tartışılmalı küreselleşme olgusu, kapitalizmi yeniden biçimlendirmiş; bununla da kalmayarak öncül dönemlerinden daha farklı, komplike ve girift bir üretim ve tüketim zincirini yapılandırmıştır. Bir malın üretim sürecinden tüketimine kadar geçen süreçte artık sadece tek el nitelikli bir üretim ve sermaye gücünün değil, irili ufaklı birçok aktörün rol oynadığı görülmektedir. Bu durum emek gücünün uzmanlaşmasının önüne bir engel koyarken üretim maliyetlerini de düşürmektedir. Bu dönemde göze çarpan başlıca özellikler sermayenin finansallaşma yoluyla çeşitlendirilmesi ve üretimin ulus-aşırı sınırları aşarak parçalanması olarak ifade edilebilir. Sermayenin finansallaşma düzeyinin artması ve finansal sermayenin reel sektör üzerinde baskın konuma gelmesi küresel kapitalizmin gerçekleştirdiği en büyük farklılıklardan biridir. Mali sektör ve reel sektörler arasındaki değer farklılıkları günümüzde finansal balonları yaratırken piyasaları daha spekülasyon bir hale getirmektedir. Finansallaşma unsuru, küresel para politikalarının etkisi ile borçlanmanın karakterize edildiği, bununla beraber karlılık oranlarının hem iç içe geçtiği hem de daha kırılgan bir

yapıya büründüğü bir yapıyı getirmiştir. Akbulut, finansın yeni bir değer yaratmamakla beraber yeniden değerlendirme ile yarattığı karların ulaştığı büyüklüğün, bu olgunun ayırt edici özelliği olarak belirtmektedir (Akbulut,2013:166). Finansal piyasaların belirtilen yapısı, üretim sürecinin çok uluslu bir yapıya evrilmesi ve uluslararası ticaretin piyasa ekonomilerinin çerçevesini belirlemedeki öncü rolü ile açıklanabilir. Uluslararası ticaret ve bu bağlamda ithalat-ihracat hareketlilikleri devletin dönüşen kapitalist formasyonunda önemli bir role sahiptir.

Küresel değer zincirleri ile ulusal piyasalar birbirine bağlanmaktadır. Bir nihai malın üretimi farklı piyasalarda üretilen ara mallarının birleşimiyle ortaya çıkmaktadır. Üretimin mekansal olarak genişlemesi ile beraber ihracat faaliyetleri dikkate değer bir önem kazanmıştır. Çok uluslu şirketlerin mal üretimi yaparken farklı iç piyasalarda göstermiş olduğu etkinlikler branş içi mal hareketlerini artırırken, üretim süreçlerinin emek yoğun kısımlarını içeren düşük ve orta katma değere sahip ara mal üretimleri çevre ve yarı çevre ülkelerde örgütlenmektedir. Kapitalizmin kriz üreten yapısı mal ve sermayenin sürekli olarak genişlemesini zorunlu kılar. Böylelikle üretim fazlası mallar piyasalar arasında soğurur. Teknoloji ve ulaşım imkanlarındaki gelişmelere paralel olarak küresel kapitalist dönemde mal hareketliliğinin hızı artmıştır. Çevre ve yarı çevre ülkeler için hammadde ve ara mal üretimi küresel sermaye ve piyasalarla ilişkilene için olanak sağlarken bu ülkelerin sermaye yapılarının zayıf olması ve katma değer üretiminin düşüklüğü yeni tür bir bağımlılık ilişkisi yaratmaktadır. İktisadi yapısı ve ihraç ettiği malların orta-düşük katma değerli sanayi mamüllerinden oluşması ile Türkiye bir yarı çevre ülke olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Türkiye’de ihracat yoluyla gerçekleşen mal ve sermaye hareketliliği küresel kapitalizmde devlet ve piyasa ilişkisinin dönüşümünün somutlaştırılabileceği bir örnek olarak görülmektedir.

Türkiye 1980’lerden itibaren serbest piyasa ekonomisine geçmiştir. Bu politika değişimi ile beraber ithal-ikameci büyüme modeli yerine ihracata dayalı bir büyüme politikası yürütülmeye başlanmıştır. Bu değişim devletin piyasa ile olan ilişkisini de

dönüştürmüştür. Türkiye'nin yürütmüş olduğu ithal ikameci sanayileşme modelinde üretim iç piyasa için yapılırken ihracat hacmi çok düşük bir orana sahipti. Bu modelde asıl hedeflenen ithalatı kısmak olduğu için ulusal pazarın gerekliliklerine göre planlanan bir üretim mevcuttu. Buna karşın serbest ekonomiye geçiş ile beraber Türkiye büyüme stratejisini ihracat odağına taşımaya başlamıştır. Serbest piyasa ekonomisine geçiş ile dış ticaret kısıtları ortadan kalkarken kambiyo rejimi de serbestleştirilmiştir. İhracat, küresel piyasalar ile iç piyasa arasında devletin eklemleyici rolünün gözlemlenebileceği bir faaliyet bütünü olarak tespit edilmektedir. Türkiye örneğinde gerçekleşen devlet ve piyasa ilişkisinin dönüşümü, olgusal olarak devletin küresel kapitalizm ile edinmiş olduğu işlevleri analiz etmeye imkan tanımaktadır. Bu nedenle küresel kapitalist dönemde devlet ve piyasa arasındaki ilişkinin mahiyeti ihracat ekseninde incelenecektir.

Piyasa ve sermayenin yapısal özellikleri dikkate alındığında Türkiye bir yarı-çevre ülke olarak belirlenmektedir. Türkiye ekonomisi sadece hammadde ihracatına dayalı olmayıp sanayi ve hizmet sektörleri de gelişmiştir fakat merkez ülkelerin aksine üretim yüksek katma değer üretimi yerine ara mal üzerine yoğunlaşmaktadır. İhracat ithalata bağımlı olduğu için de ihracattaki büyüme ithalatı da artırmakta ve bu durum cari ödemeler dengesini negatif yönlü etkilemektedir. Türkiye dışa açılması ile beraber yabancı sermaye akımlarının etkisi altına girmiş olup kısa vadeli sermaye akımlarının ve uzun vadeli olan doğrudan yabancı yatırımların etkisi ile büyüme oranlarını artırmıştır. Sermaye akımlarının etkisi ile ekonomi daha kırılgan bir yapıya evrilmiştir. Küresel kapitalizmin bir diğer etkisi olarak borçlanmanın yoğunlaşması da Türkiye'yi merkez kapitalist ülkelerin ve ulus-üstü yapıların etkisine açık hale getirmiştir. Neoliberal reformların etkisi altında yürütülen deregülasyon politikaları, özelleştirme ve serbestleştirme faaliyetleri ile Türkiye küresel kapitalist sisteme eklemlemlenmeye çalışmaktadır. Küresel üretim içerisinde edinmiş olduğu rol, sermayenin ve bölüşüm ilişkilerinin dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Bu çalışma kapsamında 2000'lerden günümüze kadar geçen süredeki iktisadi veriler incelenmiştir. Bunun sebebi Türkiye'nin 1980'lerden itibaren serbestleşmesini takiben yaşamış olduğu 1994 ve 2001 krizi sonrasında, 2000'li yıllarda küresel piyasalara eklemlemlenme sürecinin daha da yoğunlaşmış olmasından dolayıdır. Bu

tez çerçevesinde Türkiye, dış ticaret yoluyla küresel kapitalizme hızlı bir şekilde adapte olurken bu durumun Türkiye'yi yeni bir emperyalist ilişki ağının içine sürüklediği iddia edilmektedir. Kapitalizmin küresel nitelik kazanması, ulus-devlet olgusunun da küreselleşmesiyle mümkün olmuştur. Bununla beraber sermayenin ulus devlet sınırlarını aşması küreselleşmeyi ulus devletin zıt tarafına konumlandırmamaktadır. Hatta ulusüstü sermaye yapıları olan Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası da yürütme yetkilerini merkez ve çevre ülkelerden almaktadırlar (Wood,1999:1-12). Ulus devlet, kapitalizmin küresel zorunluluklarının yerelde işletilebilmesi için fonksiyoneldir. İktisadi baskının hakim kılınabilmesi için ulus devletin sahip olduğu hukuki ve baskı araçları gereklidir. Bu noktada küresel kapitalizm özünde ulus devletlerin daha da güçlendiği bir sürece işaret etmektedir.

Tezin temel savı, küresel dönemde Türkiye'de devletin piyasayı bütünleştirici-dolayımlayıcı rolünün üretim ilişkilerinin değişimi ve sermaye hareketliliğinin artması ile eklemleyici-dolayımlayıcı bir ilişkiye evrildiğidir. Bu bağlamda Türkiye'de devlet, ihracat faaliyetleri ile sürekliliği yapısal olarak gelişen küresel finans ve üretim hareketlilikleri arasında eklemleyici-dolayımlayıcı bir role sahip olmuştur. İhracat küresel piyasalar ile bağlantı kurulan işlevsel bir faaliyet bütünü olmakla beraber Türkiye'de ihracat, ithal girdilere ve ara mal üretimine dayanmaktadır. İhraç edilen malların niteliksel olarak orta ve düşük katma değer içeren ürünlerden meydana gelmesi ve sermaye yapısının güçsüz olması Türkiye'nin küresel piyasalar ile bağımlı konumda bir ilişkilene yaşamasına sebep olmaktadır. Bu durumun küresel kapitalist ilişkiler çerçevesinde Türkiye'yi bir yarı-çevre ülke konumuna koyduğu iddia edilmektedir. Türkiye'de devlet, ihracata koyduğu teşvik ve muafiyetlerle büyüme stratejisini üretirken, ekonominin genel yapısı bu büyümenin suni nitelikte olduğunu göstermektedir. Tez, ekonominin yapısal bir unsuru olan ihracatın küresel kapitalist dönemde iktisadi ve politik olarak nasıl kavramsallaştırılabileceğinin yanıtını aramaktadır. Bu araştırma 2000'den başlayarak elden edilen nicel veriler ve nitel araştırma teknikleri kullanılarak hazırlanmıştır. Kullanılan grafikler ile nitel olarak sunulan önermeler somutlaştırılacaktır.

1. BÖLÜM

KAPİTALİST DEVLETTE DEVLET-PIYASA İLİŞKİSİ ve İHRACATIN KONUMU

Kapitalizm öncülü olan üretim ilişkilerinden farklılaşan bir iktisadi ve politik yapı yaratmıştır. Piyasanın gelişimi ile birlikte sermaye birikiminin oluşması için gerekli koşullar ortaya çıkmıştır. Mekanın hukuki ve fiziksel olarak sabitlenmesi, vergi düzenlemelerinin ve sözleşme hukukunun standardize edilmesi kapitalist devletin temel özelliğidir. Böylelikle sermayenin ve malların dolaşımı garanti edilmiş olur. Ekonomik ve siyasal alan ayrılığı da kapitalizmin öncül sistemlerden ayrıştığı noktadır. Bu bağlamda devletin ve piyasanın birbiri ile kurmuş olduğu ilişkilerin analiz edilmesi, politik ve iktisadi ilişkileri kavramsallaştırabilmek için gereklidir.

Kapitalizmin tarihsel bir olgu olduğu akılda tutularak küreselleşme ile birlikte devlet ve piyasa arasındaki ilişkinin farklılaştığı tespit edilebilmektedir. Bu farklılaşma üretim ilişkilerindeki yapısal dönüşümler ve finansallaşma olgusu dikkate alınarak izlenebilmektedir. Sermayenin küreselleşmesi ve üretim süreçlerinin çok uluslu bir boyuta ulaşması ile beraber devlet, sadece piyasayı bütünleştirici bir rol üstlenmekle kalmayıp küresel sermaye ve iç piyasa arasında dolayımlayıcılık görevini de eklemleyici nitelikte üstlenmektedir. Bu bağlamda devlet ile piyasa arasındaki ilişki çok katmanlı bir boyuta ulaşmaktadır. Dış ticaret işlemleri ile ulusal piyasalar küresel piyasalar ile ilişkilendirilmektedir. Bu sebeple devlet ve piyasa arasındaki ilişkinin izdüşümü dış ticaret işlemleri içerisinde ihracat faaliyetleri incelenerek izlenebilir. Bu bölümde kapitalizmin öncülü olan politik ve iktisadi sistemlerden ayrışması, siyasal ve ekonomik alan ayrılığı üzerinden analiz edilerek kapitalizmde devlet ve piyasa arasındaki ilişkinin nasıl kurgulandığı tespit edilecektir. Takip eden alt başlıklarda küreselleşme ile beraber farklılaşan üretim dinamiklerinin devlet ve piyasa arasındaki ilişkiyi nasıl dönüştürdüğü ve ihracat etkinliklerinin bu noktada nasıl araçsallaştığı tartışılacaktır.

1.1 EKONOMİK ALAN ve SİYASAL ALAN AYRILIĞI TEMELİNDE DEVLET ve PİYASA İLİŞKİSİ

Devlet, toplumsal ve iktisadi yapıdaki dönüşümlerin etkisiyle farklılaşan bir olgudur. Siyaset bilimi literatüründe devlet, siyasal ve ekonomik alan üzerindeki etkinliği ve bu alanların değişen yapısal özellikleri kapsamında başkalaşmaktadır. Pre-kapitalist devletlere bakıldığında ekonomi ve siyasal alanın birlikteliği, ekonomi erki elinde tutanların siyasi ve adli erki de elinde bulundurdukları bir düzeni getirmekteydi. Feodal lordların sahip olduğu iktidar, siyasi ve ekonomik gücün birleştiği bir iktidar olma özelliği taşımaktaydı. Buna karşın kapitalizm ile beraber ekonomik ve siyasi gücün birlikteliği çözülmüştür. Kapitalizm ile beraber iktisadi ve politik alan, kendine özgü dinamikleri olan ve birbirinden ayrı alanlar olarak kavramsallaştırılır. Malların ucuza alınıp pahalıya satıldığı taşıma ticaretine dayanan yerel piyasa, kapitalizm ile bütüncül bir piyasa niteliğine ulaşırken ekonomideki karın artı değere ve bu yolla bir birikim rejimine dönüştüğü görülmektedir (Wood,1999:1-12). Kapitalizm öncesinde elde edilen ticari kar, birbirinden kopuk olan piyasalar arasında ucuza alıp pahalıya mal satmaya dayanmaktaydı. Bütünlüğü sağlanmış piyasa koşulları içerisinde elde edilen kapitalist kar ise maliyetlerin düşürülmesi ve üretkenliğin artırılması ile gerçekleşmektedir (Wood,2020:70). Feodalizmin parçalı egemenliği, siyasi ve ekonomik alanda yerel ve kişisel toplumsal ilişkiler ağını temsil ederken kapitalizm ile devlet ve piyasa, merkezi ve bütünlük bir yapıya bürünmüştür.

Toplumsal mülkiyet ilişkilerindeki dönüşüm bölüşüm ilişkilerini farklılaştırmıştır. Artı değeri üretenler ile artı değere el koyanlar arasındaki zor ilişkisi değişmiştir. Buna göre pre-kapitalist toplumsal yapılarda üretici güçler doğrudan toprağa bağlı bir şekilde yaşadığı için üretim araçlarına doğrudan erişim sağlayabiliyorlardı. Kapitalist piyasa sisteminde ise üreticilerin üretim araçlarına erişimi ücret karşılığında emek gücünü satarak gerçekleşmektedir. Bu durum artık emeğin, ekonomi dışı (askeri, hukuki ve politik) yetkiler ile değil, iktisadi baskı mekanizmalarıyla el koyulduğunu göstermektedir (Wood,2023:113). İktisadi zorunluluklar piyasa güçleri tarafından baskı aracı haline

getirilirken, devlet sermayenin gereksinim duyduğu güvenli ve öngörülebilir ortamı sahip olduğu hukuki yetkiler ve fiziki zor aygıtları ile sağlar. Devlet hukuk kurallarını koyma ve işletme kapasitesi ile sermayenin devamlılığı için gerekli ortamı oluşturur.

Kapitalizmin, egemenliği merkezileştirmesi farklı süreçlerle gerçekleşmiştir. Bu süreçlerin birbirinden farklılaşmasının sebebi siyasal alanda egemen olan monarşi ile ekonomik gücü yöneten aristokrasinin birbiri ile kurduğu ilişkideki farklılaşmalardan kaynaklanmaktadır. Bu karşılıklı ilişkinin mahiyeti bir ittifak içerisinde veya gerilimli olabilir. Bu ilişkinin temelini anlayabilmek için İngiltere ve Fransa’da kapitalistleşme süreçlerinin nasıl ve hangi farklarla geliştiğini incelemek kapitalizmin özgül yanlarını tespit edebilmek için faydalı olacaktır. İngiltere ve Fransa, kapitalistleşme sürecini ilk tamamlayan ülkeler olduğu ve birbirlerinden farklılaşan bir rota ile bu süreçleri tamamladıkları için göze çarpan iki örnektir. Fransa aristokrasi ve monarşinin gerilimli ilişkiye sahip olduğu bir kapitalistleşme süreci yaşamıştır. Bu gerilimli ilişkinin sebebi kapitalistleşme süreci içerisinde merkezileşen bürokrasinin içerisinde mülkiyet hukukuna tabi olan memurların feodal rant kabul edilen vergi tahsilatını gerçekleştirmeleridir. Buna karşın İngiltere’de monarşi aristokrasi ile rekabetten ziyade onunla birlikte gelişmiştir (Wood,2003:179-187).

İngiltere hem kapitalistleşen ilk ülke olarak hem de buna koşut olarak siyasal merkezileşmesini ilk tamamlayan örnek olarak kapitalist devletin özünü çözümleyebilmek için iyi bir örnektir. Monarşi ve toprak sahibi sınıfların ittifakından doğan parlamento siyasal merkezileşmenin temelini oluşturarak bütüncül bir egemenliği ortaya çıkarmıştır. Monarşi ve toprak soyluları arasındaki ittifak, monarşinin köylülere karşı soyluların mülkiyet hakkını gözetmesiyle de ilişkilendirilebilir. İngiltere’de toprağın büyük kısmının mülk sahibi soyluların elinde yoğunlaşması ve mülk sahiplerinin toprak üzerindeki kiracılara rekabetçi üretim için baskılayabilmesi toplumsal mülkiyet ilişkilerinin kapitalistleşmesine olanak sağlamıştır. İngiltere’de yönetici sınıflar

Fransa'nın aksine üretilen artık emeğe doğrudan el koymamıştır. Fransa'da devlet memuriyeti biçimiyle aristokrasinin doğrudan vergi toplaması ve mülkiyetin ekonomik olarak değil siyasal olarak inşa edilmesi kapitalistleşme sürecini farklılaştırmaktadır. İngiltere'de toprak sahiplerinin parlamento aracılığı ile kendilerini vergilendirmesinin “artığa modern el koymanın bir sonucu” olduğu belirtilmektedir (Akbulut,2007:270). İngiltere örneği kapitalist devlet örgütlenmesinin salt hukuki ve politik temelden değil fakat üretim ve mülkiyet ilişkilerinin dönüşen yapısı ile anlaşılabilceğini göstermektedir.

Vergi toplamayı merkezileştiren mutlakiyetçi devlet fenomeni, merkeziyetsiz ve dağınık özellikler gösteren senyörel ilişkilerin ve feodal lordların hakimiyetini azaltmıştır. Fransa örneğinde mutlakiyetçi devlet ile feodal lordlar arasındaki rekabetin temeli vergi toplama yetkisi temelinde ortaya çıkmıştır. Vergi toplamak devletin egemenliğinin tesis edilmesindeki en önemli araçtır. Bu noktada Fransız tipi mutlakiyetçi devlet vergi toplama yetkisini, feodal lordlarla paylaşarak kullanmış ve feodal lordları bürokrasinin içerisine yerleştirerek vergi gelirlerinden rant değeri elde etmelerini sağlamıştır. Brenner, Fransa örneğinde monarşinin egemenlik gücünü farklı temellerde yeniden yapılandırıldığını vurgulamaktadır (Brenner,1982:81). Feodal lordlar, monarşinin memurları gibi çalışarak yeni sisteme entegre edilmiştir. Merkezi monarşi, köylüden alınan artı değerın üzerine garanti edilmiş mülkiyet hakları ile feodal lordları kendisine bağlamıştır. Siyasal alanda tesis edilen mülkiyet modeli ve belirtilen mülkiyet haklarının babadan oğula geçen kalıtsal yapısı Fransız örneğini farklılaştırmaktadır. İngiltere'de gerçekleşen dönüşüme bakıldığında kapitalist üretimin hakimiyetini sağlayan en önemli faktörlerden biri toprak üzerindeki egemenliğin korunarak köylülerin tam mülkiyet elde etmelerinin engellenmesi ve köylülerin kiracı statüsüne geçirilmesi olmuştur (Brenner,1982:84). Mülkiyet ve artı değere el koyma süreçlerinin farklılaştığı örnekler, kapitalist piyasa ve kapitalist devletin oluşumunu doğuran unsurların etkilerini ortaya koymaktadır. Artı değer sömürüsü kapitalizmle gerçekleşen bir olgu değildir. Kapitalizmin farklılaştığı nokta artı değer sömürüsünün siyasal baskı araçları yerine iktisadi zor ile gerçekleşmesidir.

Bütüncül özellikler gösteren bir sistemin, yani kapitalist devletin ve piyasanın, nasıl oluştuğu konumuz bağlamında önemlidir. Kurallara bağlanmış ve sistem olma özelliğini kazanmış bütüncül bir piyasanın oluşturulmasında devletin rolünü tanımlayabilmek bu tezin kapsamında devlet ve piyasa ilişkisini tartışabilmek için önemlidir. Çünkü devlet, piyasanın bütüncül yapıya ulaşması ve onun devamlılığının sağlanmasını üstlenir. Feodalizm, siyasi ve ekonomik alanda yerel toplumsal ilişkiler ağını temsil ederken, iktisadi ilişkilerin temeli alım-satım ilişkileri üzerinden işlemektedir. Kapitalizm ile beraber üretim ve mülkiyet şekillerinin gelişmesi, verimlilik artışı ve en önemlisi de sermaye birikiminin oluşmaya başlamasıyla farklılaşmaktadır. Wood, İngiltere’yi kapitalistleşen ilk örnek olarak belirlerken ulusal ekonominin İngiltere’de gelişimini de şu satırlarla vurgular:

“Başlangıçta egemen sınıfın birliğine dayanan İngiliz devletin siyasi birliği organik ve içseldi; tepeden ya da dışarıdan dayatılmamıştı. Bu birlik, diğer Avrupa devletlerinden önce, iktisadi bütünleşmeyle güçlendirilmişti. 16. Yüzyıl gibi erken bir dönemde İngiltere, ulusal pazarını kurmakta hayli yol almıştı. Büyük ve bütünleşmiş yurtiçi ekonomi, Londra merkezli “metropolitan piyasa” sistemine dayanarak gelişmekteydi; bölgesel işbölümüne göre uzmanlaşan iktisadi birimler, birbirine bağımlı bir gelişme içinde ülkeyi birleştiriyordu; Londra’da oluşan fiyat sistemiyle, tüccara mal dağıtma mekanizması işliyor ya da Londra’da komisyoncular vasıtasıyla dağıtım gerçekleşiyordu; ve odağı Londra olan çok gelişkin bir ulaşım ve dağıtım ağı kurulmuştu. Örneğin, 1637’ye gelindiğinde tarife işlevi gören bir elkitabında 200 kûsur şehirden en az haftada iki kez Londra’ya 2000 civarında nakliye aracı ve vagonla verilen hizmetlerin listesi yer alıyordu” (Wood, 2017:129).

Fiyat sisteminin oluşması, ürünlerin toplanması ve dağıtılması ile ilgili mekanizmaların gelişmişliği mal dolaşımını hızlandırmaktadır. Birbirinden kopuk, sistem olma özelliği göstermeyen ve ucuzdan alıp pahalıya satarak kar etmeye dayanan iktisadi mantık kapitalizmin gelişmesi ile beraber dönüşmüştür. İktisadi bütünleşmenin gerçekleşmesi üretimin verimlilik ve rekabet temelinde yeniden şekillendirir. Çünkü bütünleşik piyasa içerisinde arbitraj yoluyla kar sağlama kapasitesi azalmaktadır. İş bölümü ve mal dağıtımı yoluyla piyasa aktörleri birbirlerine bağlanırken piyasalar bütünsel özellikler kazanmaya başlamıştır (Wood,2003:94).

Kapitalizm ve feodalizm arasındaki temel ayrılık, siyasal alan ve ekonomik alanı birbirinden farklılaştırmasıdır. Kapitalist modern devletin en önemli özelliği bütünleştirici bir faktör olarak sermayenin ve malların hareket alanını kolaylaştırmasıdır. İnsanlar, mallar ve sermaye belirli bir toprak düzenine bağlı kalmaksızın mobilize olma özelliğine sahiptirler. Bu hareket alanının sınırı ulus devlettir. Buna karşın feodalitenin özelliği sabit olmasıdır. Geçimlik üretim biçiminin egemen olması ve iktisadi ilişkilerin gelişmiş bir piyasada gerçekleşmemesi, işgücünün, malların ve paranın serbestliğini gerektirmemekteydi. İnsanlar toprağa bağlı yaşadığı için feodal toprak ağasının egemenlik sınırları içerisinde yaşarken üretilen mal bir birikim rejimine tabi olmaksızın direkt olarak tüketime konudur. Buna karşın üretilen artı değer, zor ile feodal ranta dönüşürken kapitalistleşmiş üretim biçimlerinde artı değer, sermayenin birikim rejimini oluşturur.

Devletin piyasayı bütünleştirici-dolayımlayıcı rolü hukuk kuralları ile somutlaşır. Bu noktada devlet standart haline getirilmiş hukuk kuralları yoluyla piyasayı bütünleştirir. Birler, devletin hukuk yoluyla tesis ettiği baskı gücünün kullanımının bu noktada önem arz etmekte olduğunu altını çizer:

“Toplumun gönüllülük esasıyla farklı grupları bir araya getiren çoğulcu karakteri, devlet mekanizmasında alternatifi olmayan tekil bir biçime dönüşür. Devlet her ne kadar sınırlı ve kontrollü bir iktidar kullanım alanına sahipse de, son tahlilde hükmü altında olan yasal çerçeveyi baskıcı bir araç olarak kullanabilecek tek yapıdır. Bu durumda toplumsal sözleşmenin koşullarını uygulayacak olan devletin erki nasıl ve hangi araçlarla sınırlandırılmalıdır sorusu liberalizmin devlet kuramının ana noktasıdır”(Birler,2013:13).

Hukuk nosyonu ile beraber standardize edilmiş ve öngörülebilir kuralların varlığı kapitalist devletin özünü oluşturur. Burada bahsi geçen kurallar sözleşme ve mülkiyet ilişkilerini ilgilendiren konular kapsamında değerlendirilmektedir. Devlet mülkiyet ve bölüşüm ilişkileri kapsamında piyasayı koruma görevini üstlenir. Liberal kuram her ne

kadar devleti sınırlandırma amacına sahip olsa da (Aktan,1995) sermaye ve malların mobilizasyonu ile kapitalist birikim rejiminin korunması devlet öncülüğünde gerçekleşir. Kapitalist sistemde devlet, mülkiyet ilişkilerinin devamlılığını hukuk kuralları ve sahip olduğu baskı araçları ile dolayımlayabilmektedir. Devlet, sahip olduğu araçlarla piyasanın bütünleşmesi sağlar. Devletin siyasal alandaki etkinliği piyasanın iktisadi birimlerce ve iktisadi baskılarla düzenlenebilmesine olanak sağlar. Kapitalist sistemde iktisadi ve siyasi alanların birbirinden ayrılması, liberal teori için piyasanın bir özgürlük, imkan ve eşitlik alanı gibi kurgulanmasına ve sermaye ilişkisinin meşru bir şekilde yeniden üretilmesine olanak tanır. Ekonomik baskı uygulayabilme gücünün salt politik güçten farklılaşması hukuken yurttaşların eşit kabul edilmesine engel teşkil etmemektedir. Hukuk önünde ekonomik güçten bağımsız olarak sağlanan siyasal nitelikteki eşitlik, artı değer sömürsünün iktisadi boyutunun gözden kaçırılmasına sebep olmaktadır. Bununla beraber eşit yurttaşlık nosyonu ile sermaye ve emek karşılığının derinleştiği görülmektedir. Akbulut, yurttaşlık ve eşitsizlik arasında ilişki kurar:

“Kapitalizmde, tüm diğer üretim biçimleri içinde, yönetenler ve üreticiler arasındaki karşıtlık özgün bir biçimde yapılandırılarak farklılaşmaktadır. Bu farklılığın en temel özelliği, kapitalist toplumda yurttaşlık ve sınıfsal konumların ayrılmış olmasıdır. Kapitalizmde, yurttaşlık hakkı, toplumsal ve iktisadi konuma bağlı olmayıp, yurttaşların eşitliği sınıfsal eşitsizlikten doğrudan etkilenmemektedir. Kapitalistin işçinin artık-değerine el koyabilmesinin yasal ve yurttaşlık konumuna bağlı olmamasından dolayı, yurttaşlık bakımından eşitlik sınıf eşitsizliğini doğrudan etkilememekte ve değiştirememekte; böylelikle yurttaşlık nosyonu, kapitalist toplumun eşitsizliğini kaldırmak yerine, eşitsizliğin devamını sağlamak bakımından etken rol oynayarak toplumsal eşitsizliği meşrulaştırmaktadır” (Akbulut, 2012:187-188).

Bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak ve hayatta kalabilmek için piyasada değiş-tokuş yapmaları gerekmektedir. Bu bağlamda Hirsch kapitalist sistemde toplumsal ilişkilerin iki temel biçimde kendini gösterdiğini belirtir. Bu biçimler parada ifadesini bulan değer biçimi ve oluşunu toplumdan ayrı devam ettiren devletin ifade ettiği politik biçimdir (Hirsch,2011:29). Siyasal ve ekonomik alanın ayrımı da bu iki farklı biçimde kendini göstermektedir. Artı değere el koyma süreci, üretim araçlarından ayrı tutulan emek gücü ve üretilen değerlerin metalaşması ile kapitalizm öncesi toplumsal ilişkilerin aksine doğrudan şiddet yoluyla gerçekleşmemektedir. İnsanın birey ve yurttaş bağlamında inşa edilmesi de bu ayrımla alakalıdır. Değer ve politik biçimin ayrılması, insanın da politik alanda ayrı ekonomik alanda ayrı bir şekilde yapılandırılmasını gerektirmiştir. Hukuk

önünde eşit olan yurttaşlık nosyonu ile politik biçim yapılandırılırken, emek ve sermaye nezdinde değer biçimi görülmektedir.

Kapitalizmin geliştiği süreç içerisinde siyasal haklar yurttaşlık temelinde genişlemekle beraber bu genişlemenin sebebi kapitalizmin ilericiiliğinden ziyade mülkiyet rejiminin gelişimi ile bağlantılıdır. Mülkiyet edinmenin siyasi ayrıcalıklardan hariç olarak artı-değerin iktisadi değerlemesine göre edinilmesi siyasi hakların genişlemesine olanak tanımıştır. Siyasi hakların kapsamının genişlemesi toprak beyleri ve köylüleri yasal zeminde eşitlese bile iktisadi alandaki sınıfsal ilişkiler yasal statü üzerinden değil artı değerın bölüşümü çerçevesinde belirlenebilmektedir. Wood, mülkiyet ilişkileri ve eşitliği iktisadi zorlamaya göre ilişkilendirir:

“... kapitalist el koyma biçimi, yasal statüye değil, bütünüyle iktisadi zorlamalara; her şeyden önce de, sadece iş araçlarına ulaşabilmek için, işgücünü ücret karşılığı satmak zorunda olan mülksüz işçilere dayanır. Bunun anlamı, kapitalizmin, egemen mülkiyet ilişkilerini ve el koyma biçimlerini yeniden tanımlamadan, evrensel oy hakkına bile izin verebileceğidir.” (Wood,2017:230).

Mülkiyet ilişkilerinin dönüşen yapısı devletin piyasa ile kurduğu ilişkinin mutlak olmadığını göstermektedir. Üretim ve mülkiyet ilişkilerinin farklılaşması devlet ve piyasa arasında dinamik bir ilişkinin varlığına işaret eder. Kapitalizm ile değişen iktisadi mantık, piyasanın da farklı özellikler kazanmasına yol açmıştır. Piyasanın kendine özgü hareket yasalarının olması, ticari ilişkilerin alışagelmış anlamda sadece kar odaklı olmayıp sermaye birikimini öncelemesi ve kapitalist mantığın öncülü tarihsel üretim ilişkilerinden farklılaştığı belirtilmelidir (Wood,2017:25). İktisadi ilişkilerin basit bir kar edinme mantığından çıkıp birikim rejimine yönelik yeniden kurgusu üretimde verimliliğin sağlanmasıyla da bağlantılıdır. Piyasa içerisindeki rekabet üretici güçlerin birim başına ürettikleri değeri artırmalarını gerektirmektedir. Kapitalizm öncesi ticaret, mübadele ilişkisi kapsamında işlemekteydi. Bununla beraber bir pazardan ucuza alıp başka pazara pahalıya satarak arbitraj işlemleri ile de ticari kar sağlanabiliyordu (Wood,2023:92). Wood, kapitalizmin farklılaşmasını üreticiler ile artık değere el koyanlar arasındaki değişen mülkiyet ilişkilerinde belirler. Üreticinin emeğine siyasal araçlarla değil, iktisadi araçlarla el koyulur. Üreticilerin üretim araçlarına erişmelerinin yolu ücretli çalışma

biçimlerine evrildiği için piyasa mekanizması içerisinde üretilen artı değer, doğrudan zor kullanmadan el koyulabilir hale gelmiştir (Wood,2023:113). Artı değere el koyma biçiminin değişimi, piyasa ile devlet arasındaki dinamizmi somutlaştırmaktadır. Üretim tekniklerindeki dönüşüme paralel olarak piyasanın iktisadi zor araçları hakim hale gelmiştir. Bununla beraber devlet, iktisadi zor araçlarının devamlılığını ve piyasanın bütünselliğini sağlamak için dolayımlayıcı bir etkiye sahiptir.

Feodal lordların artı değere baskı yoluyla el koyması ve köylülerin geçimlik üretim yapması, verimli üretim yapmayı ve üretimde uzmanlaşmayı engellemekteydi. Siyasi zora dayalı el koyma biçimlerinin çökmesi ve köylü mülkiyetinin engellenmesine yönelik eğilimler mülkiyet sisteminin tarihsel bir dönüşümüne işaret etmektedir. Tarihsel olarak tarımın kapitalistleşmesiyle başlayan süreç, üretici güçlerin üretim araçları ile, ilk örnek olarak toprak ile, ilişkisinin sadece üretim süreci ile sınırlı kalması üretilen değerlerin zorunlu olarak pazarda satılmasını gerektirmiştir. Üretici güçler ile üretim araçları arasındaki ilişki sadece üretim süreci ile sınırlı kalmıştır (Brenner,1982:17). “Mülksüzleşen” üretici güçlerin kendilerini yeniden üretebilmeleri için piyasaya entegre olmaları gerekliliği rekabeti artırırken, üretim verimliliğini de zorunlu olarak beraberinde getirmiştir. Üretim araçlarıyla olan bağın kopması, artı değerün üretimi ve disipline edilmesinin kaynağını lordların zor kullanma gücünden çıkarıp ekonomik amaçlara evirmiştir. Üretici güçlerin “mülksüzleşmesi”, kendilerini yeniden üretmeleri için ücretli emekçi sınıflara dönüştürürken artı değerün elde edilmesi birikim süreçlerine konu olarak sermayeyi oluşturmuştur. Nitekim Wood, “*Sivil toplumun ve iktisadi biçimlerin siyasi ya da askeri biçimlere göre üstünlüğü, sivil toplumun devletten ayrılması, kapitalizmi tanımlayan ve diğer toplumsal biçimlerden ayıran özelliklerdir*” belirtir (Wood,2017:44). Bu bağlamda üretimin örgütlenmesi ve düzenlenmesi, siyasi baskı araçları ile değil piyasanın gerekliliklerine göre iktisadi bir mantıkla yapılmaktadır.

Baskı ve zor aygıtları kapitalizm ile beraber farklılaşmıştır. Kapitalist olmayan toplumlarda siyasi gücün doğrudan vergi veya haraç almasına olanak veren politik ve askeri güce dayanan zorunluluk hali kapitalizm ile beraber dönüşmüştür. Emegın ücret vasıtasıyla bağımlı hale gelmesi piyasa zoruyla gerçekleşmektedir. Bu ilişki özgür ve eşit insanlar arasında gerçekleşen bir seçim gibi gözükse de mülk sahibi olmayan işçinin yaşamını devam ettirebilmesi için ücret karşılığında emeğini satması bir zorunluluktur. Bu zorunluluk hali kapitalist piyasa sistemine koşut olarak gerçekleşen ekonomik baskı yöntemiyle gerçekleşmektedir. Ekonomik zor kapitalizmin ayırt edici özelliğı olsa da ekonomi dışı zor aygıtları iktisadi baskının tesis edilebilmesi için önem taşımaktadır. Devletin piyasayı bütünleyici ve dolayımlayıcı etkisi bu kapsamda anlaşılabilir. Siyasi güç olarak devlet piyasanın ihtiyaç duyduğu kaynakların yeniden üretimi, organize edilmesi ve devamlılığının sağlanması için gerekli altyapıyı hukuki, siyasi ve kolluk zemininde kurmaktadır. Devlet mülkiyet sisteminin gözetimini sağlar. Bu kapsamda kapitalizmin farklılaştırdığı noktalardan biri siyasi ve iktisadi güçlerin piyasadaki etkinliğidir. Siyasi güç doğrudan müdahale ederek değil, dolaylı şekilde piyasaların işlemlerini sağlayarak etkinliğini sürdürmektedir (Wood,2020:19-21). Siyasi güç olarak kavramsallaştırılabilecek devlet her zaman direkt bir girişimde bulunmaz. Bununla beraber ekonomi ve siyaset birbirinden keskin şekilde ayrılamaz. İktisadi alan ve piyasa, siyasi içeriğe sahip alanlardır. Bu sebeple devlet ve piyasa arasında her zaman dolayımlayıcı bir ilişki mevcuttur.

Toplumsal mülkiyet ilişkileri perspektifinden bakıldığında devlet, yasal temele dayanarak öngörülebilirlik sağlayacak şekilde mülkiyet sisteminin devamlılığını sağlamaktadır. Kapitalizmin getirmiş olduğu siyasi ve ekonomik alanın ayrımı devletin baskı aygıtı olma özelliğini değiştirmiştir. Buna göre devlet soyut hukuk kuralları ile düzenleyici işlevi yürütürken sahip olduğu doğrudan baskı aygıtlarıyla (polis ve askeri güç) bunu somutlaştırabilmektedir. Devletin siyasi alanda etkinliği dikkate alındığında baskı aygıtı olma özelliğı artı değere el koyma sürecinde değişime uğramıştır. Artı değere el koyma süreci ve emegın örgütlenmesi iktisadi bir olgu haline gelmiştir. Piyasa mantığının hakim olması ile bu süreç ekonomi alanının konusu haline gelirken devlet doğrudan değil,

dolaylı olarak piyasanın işleyebilmesini sağlamaktadır. Wood, siyasi ve iktisadi alan ayrımının belirginliğini bu düzlemde kurgulamaktadır:

“Bir sınıfın başka bir sınıfın emeğine el koyduğu her sınıflı kapalı toplumda sınıfsal sömürünün iki belirgin ‘anı’ vardır: Artı emeğe el koyuş ve bunu zorlayan baskıcı güç. Kapitalist olmayan toplumlarda bunlar aşağı yukarı birleşmiştir. Kapitalizmde iktisadi ve siyasi alanların ayrılmasının anlamı bu anın fiilen özel işletmeler (ya da aynı ilkelerle çalışan kamu işletmeleri) ile devletin kamusal gücü arasında ayrılmasıdır” (Wood,2020:32).

Tarihsel olarak sermaye birikiminin oluşması ve piyasa mantığının artı değere el koyma sürecinde egemen konuma gelmesi, üretim ilişkilerinin dönüşümüyle ortaya çıkmıştır. Üretici kesimlerin emeği, ücret karşılığı metalaşırken rekabet ortamı oluşmuştur. İngiltere’de toprakların kapatılmasıyla başlayan mülksüzleşme süreci ile toprağı işleyen kiracıların kira bedelini ödeyebilmeleri için verimliliklerini artırmaları zorunlu bir hale gelmişti. Wood bu durumu şu şekilde özetler: “*Piyasa dışı yaşama olanakları ve yeniden üretim vasıtaları ellerinden alınanlar, rekabetçi baskıları karşılamak zorundaydılar; piyasa fiyatına göre üretim ve yenilikler yaparak, uzmanlaşarak iktisaden rekabetçi kiralari ödeyebilirlerdi.*” (Wood,2017:197). Bu koşullar altında artan rekabet, sömürü ve artı değere el koyma biçimlerinin siyasal nitelikten sıyrılıp iktisadi bir biçime evrilmesine olanak sağlamıştır. Üretimin dönüşen yapısı toplumsal mülkiyet ilişkilerini değiştirmiştir. Bu kapsamda siyasal varlığı temsil eden devlet ile iktisadi güçler arasındaki ilişki dönüşüme uğramıştır. Siyaset ve ekonomi ayrılığının temeli de bu dönüşümde yatmaktadır. İngiltere örneği için geçerli sayılamasa da Adda, bu dönüşümü devletin var olan farklı düzenleri birleştirerek tek bir sistem haline getirmesini farklı araçlarla gerçekleştirdiğini belirtir:

“İç pazardaki alışverişlere, feodal dönemden bir dolu iç engel – yol boyunca, köprülerin üstünde ve altında, kent girişlerinde kesilen geçiş paraları, para birimlerinin farklılığı- ve her kente özgü farklı düzenlemeler miras kaldı (Favier,1987, s.49). Devletlerin üstlendiği iç pazarı tektipleştirme girişimi, (20. Yüzyılın sonuna yaklaşırken Avrupalılara tanıtılan bir ses olarak) hem malların serbest dolaşımını hem de para birimlerinin, ağırlık ve uzunluk ölçülerinin birbirlerine uydurulmasını içeriyordu.” (Adda,2017:38)

Marksistler devleti sermayenin devamlılığını sağlamak üzere var olan üretim ilişkilerinin yeniden üreten bir araç olarak görür. Marksizmin ana eksenini birikim rejimi ve bölüşüm ilişkileridir. Sınıflı toplum yapısı birikimin bölüşümü ile ilintilidir. Bu noktada birikim ve sermaye rejimi, aslında bireylerin toplumsal varoluşundaki belirleyici unsur haline gelir. Toplum, emek ve sermaye arasındaki antagoznima ilişkisinde incelenir. Wood, birikim ve sermaye arasında şu şekilde bir ayrım kurar:

“Marx' ın 'sözde ilkel birikim' eleştirisinin özü, ister düpedüz hırsızlıktan, emperyalizmden, ticari kardan ya da hatta ticari kar için emek sömürsünden kaynaklansın, birikimin hiçbir miktarının tek başına sermayeyi oluşturmadığı ve kapitalizmi üretemeyeceği esasına dayalıdır. Kapitalizmin özgül önkoşulu olarak kapitalist 'hareket yasalarını' doğuran unsur, toplumsal mülkiyet ilişkilerindeki bir dönüşümdür: Rekabet ve kar maksimizasyonu zorunlulukları, artı değerın yeniden yatırıma dönüştürülmesi yönündeki bir zorlama-refleks, emek üretkenliğini artırmanın ve üretici güçlerin sistematik ve kesintisizce geliştirilmesi gerekliliği olarak belirtir.” (Wood,2003:44-45).

Geçimlik üretim veya değiş-tokuş ilişkisine dayanan bir pazar ortamında sermaye birikimi gerçekleşemez. Karın maksimize edilebilmesi için üretimin artırılması ve artı değerın sürekli olarak çevrimi gereklidir. Marx'ın Para-Meta-Para bağlamında kurduğu ilişkinin temeli de buradan gelmektedir. Bu noktada kapitalizm kendine özgü bir mantığı olan ve ucuz mal alıp kar ekleyerek satmaya dayanan basit ticari ilişkileri aşan bir yapı olduğu akılda tutulmalıdır. Kapitalizm ile hakim olan iktisadi baskı üretici güçler ve sömüren sınıflar için iki farklı boyutta incelenabilmektedir. Kapitalist sistem üretici güçler için mütemadiyen yükselen rekabet sebebiyle üretim verimliliğini artırmaları için baskı yaratırken, artı değere el koyan hakim sınıflar için artı değerın yatırıma çevrilerek sürekli değerlendirilmesi konusunda baskı yaratmaktaydı (Wood,2016:45-48).

Kapitalizmi anlamaya çalışırken, bahsedilen kendine içkin özelliklerini dikkate alarak bir kavram seti oluşturmak önemlidir. Çünkü kapitalizmin yenilik olarak sunduğu şey salt bir üretim metodu değişikliği değil; siyasal, sosyal ve ekonomik olan her şeyin tümünden dönüşümüdür. Bu noktada dönüşümü yaşatan bu süreçlerin piyasaya bağımlı bir şekilde işlenmesidir. Pre-kapitalist dönem düşünüldüğünde köylüler için toprak sadece üretim yaptıkları bir mekan değil, aynı zamanda bağlı oldukları bir çevreyi de göstermekteydi. Kapitalizm öncesi üretici sınıflar ücretli emekçi kitlelerinden farklı olarak o üretim

araçlarının ya sahibi ya da kiracısı olma özelliğini göstermekteydiler. Kapitalizm ile beraber hem üreticilerin hem de kapitalistlerin piyasaya bağımlı hale gelmesi üretimi rekabetçi bir duruma getirmiştir. Bu rekabetçi durum işgücü verimliliğinin ve birikimin mütemadiyen artırma zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir (Wood,2020:25). Kapitalizmin özgül yapısını oluşturan unsur, piyasa mantığı çerçevesinde rekabetin ve verimliliğin sürekli olarak artırılması zorunluluğudur.

Kapitalizm ile beraber birbirinden başkalaşan siyasal ve ekonomik alan devletin işlevlerini de değiştirmiştir. Buna göre devlet siyasal egemenliğini, iktisadi etkinlik yürüten piyasa güçlerine bütünleşik bir piyasa ortamı yaratabilmek için kullanmaktadır. Böylelikle sermaye ve mal hareketliliklerinin serbestleşmesi sağlanırken artı değerın üretimi için gereklilikler kolaylaştırılmıştır. Bu bağlamda kitleleşen üretim ve bu üretimin dolaşıma girebilmesi için koşulların elverişli hale getirilmesi kapitalist dönemde devlet ve piyasa arasındaki ilişkinin özünü oluşturmaktadır.

Wood, kapitalizmin egemenliğini, iktisadi araçlarla genelleştirebilmesi ile diğer toplumsal biçimlerden ayrıştığını belirtmektedir (Wood,2020:28). Kapitalizm öncesi toplumsal biçimlerde artı değere el koyma kapasitesi ekonomi dışı askeri ve siyasal güç hakimiyeti temelinde belirlenebilmekteydi. Buna karşın kapitalist sistemde doğrudan siyasal vasıtalar yerine ücret ve borçluluk gibi iktisadi vasıtalarla artı değere el koyulmaktadır. Kapitalizm öncesi dönemde insanlar temel ihtiyaçlarını giderebilmek için ücret yoluyla piyasaya bağımlı değillerdi. Bundan dolayı piyasanın işlevi düzenleyici veya zorlayıcı olmaktan uzaktı. Piyasanın iktisadi araçlar ile bir baskı aygıtı haline gelebilmesi rekabet ve verimliliği önceleyen kapitalist üretim tekniklerinin toprak üzerindeki üzerinde tesis edilmesi ile gerçekleşmiştir (Wood,2023:113).

Kapitalist sistemde kendisine içkin karşıtlıklara sahiptir. Bu karşıtlıklar içerisindeki en belirgin örnek emek sermaye karşıtlığıdır. Buna ek olarak Wood, kapitalizmin pre-modern rejimlerden ayrılan noktalarının aşağıda belirtilen ikilikler üzerinden de anlaşılabilirliğini önerir.

“Eğer eski rejimden, ‘modern topluma’ geçişte ikili terimleri kullanacaksak, değişik kutuplaşmalar önerilebilir: Rantiye zihniyetine karşı üretkenlik, siyaseten oluşturulan mülkiyete karşı ‘iktisadi’ artıdeğere el koyma biçimleri, devletin bir mülkiyet biçimi olmasına karşı ‘devlet ile sivil toplumun ayrılması’, komünal kurallar ve geleneksel haklarla kısıtlanmış üretim ve mülkiyet ilişkilerine karşı rekabet yasaları ve piyasa zorunlulukları.” (Wood, 2017:185).

Üretimde artan verimlilik ve dönüşen mülkiyet ilişkileri ekonomi alanını siyasetten ayırırken, devlet ve piyasa güçleri arasındaki ilişki de bir bütünleştirme ilişkisi olarak gerçekleşmiştir. Feodal lordlar ve monarşiler arasındaki rantıye sistemin dönüşümü artı değere el koyma biçimlerini değiştirmiştir. Salt alım-satım işlemlerinin yapıldığı piyasanın rekabetçi bir karaktere bürünmesi kapitalist üretim ve birikim şekilleri ile gerçekleşmiştir. Rekabeti tesis edebilmek ve artan üretimi sermayeye çevirebilmek için piyasaların tektipleştirilmesi önem kazanmıştır. Piyasaların tektipleştirilmesi, para ve ölçü birimlerinin sistematik hale getirilmesi ile beraber ulaşım ve dağıtım kanallarının geliştirilmesi ile oluşturulmuştur. Devlet egemenlik gücünü hukuki, mali ve lojistik araçlar üzerinde kullanarak, piyasaların sürekliliğini garanti altına alan bir konumda bulunmaktadır.

Kapitalizm mülkiyet ilişkilerinin ve artı değere el koyma süreçlerinin siyasal zor yerine piyasa zorunlulukları ve iktisadi zor ile gerçekleştiği bir farklılaşmayı getirmiştir. Siyasal alan ve ekonomik alan ayrılığı bu farklılaşma ile ortaya çıkmıştır. Ticari ilişkiler kullanım değerine göre değil değişim değerine göre yapılmaya başlanarak piyasa rekabetçi bir hale gelmiştir. Üretim ilişkilerinin dönüşen yapısı ve ücretli emeğin oluşumu rekabeti artırırken üretim verimliliğinin de artmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda devlet, dolayımlayıcı etkisini piyasayı bütünleştirmeyi kolaylaştırarak göstermiştir. Devletin bütünleştirici etkisi hukuk kuralları ve yaptığı regülasyonlar ile somutlaşmaktadır. Kapitalist dönemde devlet ve piyasa arasındaki ilişki dinamik bir özelliğe sahip olup mutlak ve statik olarak ele almak yanlış değerlendirmelere sebep olabilmektedir.

Mülkiyet ilişkilerinin ve üretimin devingen yapısı devlet ve piyasa ilişkilerini de dönüştürmektedir (Wood,2016:45-48).

Kapitalizmin tarihsel bir olgu olduğu dikkate alındığında, toplumsal mülkiyet ilişkilerinin dinamik yapısı ile şekillenen devlet ve piyasa ilişkisinin çözümlenmesi kolaylaşacaktır. Üretim tekniklerinde gerçekleşen farklılaşmalar piyasa içerisinde farklı verimlilik ve rekabet yöntemlerinin oluşmasına sebep olurken devletin edinmiş olduğu dolayımlayıcı rol de değişmektedir. Bu bağlamda küreselleşme olgusu üretim tekniklerinde gerçekleşen değişimlere koşut olarak devletin, hem iç piyasa hem de küresel piyasalar ile kurmuş olduğu ilişkiyi çok katmanlı bir hale getirmektedir. Kapitalizmin tarihselliği göz önünde bulundurularak küresel dönemde üretim, devlet ve piyasa arasındaki ilişkilerin nasıl ve ne şekilde dönüştüğü incelendiğinde kapitalizm içerisindeki çapraşık üretim ilişkilerinin mahiyeti daha iyi kavranılacaktır. Üretim süreçlerinin farklılaşması ve sermayenin dönüşümü ile bu süreç anlamlandırılabilir. İktisadi zor kapitalizmin uluslararasılaşması ile beraber farklı ulusal piyasalar arasındaki ilişkileri dönüştürürken kapitalizmin kendisine içkin kriz dinamiği genişleyerek dengelenmeye çalışılmaktadır.

1.2. KÜRESEL KAPİTALİST DÖNEMDE DEVLET-PIYASA İLİŞKİSİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Kapitalizm, kendi içerisinde homojen bir olgu olmamakla beraber dünya ekonomisinde, üretim ve tüketim ilişkilerinde yaşanan dönüşümlerle başkalaşmaktadır. Kuşkusuz, 19. Yüzyılın gereklilikleri, krizleri ve yapısal koşulları ile 21. Yüzyılın gereklilikleri, krizleri ve yapısal koşulları aynı olamaz. Bu noktada sermayenin küresel bir alana yayılması, mal üretiminin parçalı bir yapıya evrilmesi ve uluslararası ticaretin gelişmesi günümüzde küresel kapitalizm tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Küresel kapitalizmin devlet ve piyasa ilişkisinde neleri aynı bırakıp neleri farklılaştırdığı ise günümüz koşullarını analiz edebilmek ve bu tezin savını temellendirebilmek için bir gereklilik olarak görülmektedir.

Küreselleşme tartışmaları 1970'lerden itibaren revaçta olsa da kapitalizmin tarihine bakıldığı zaman aslında sermayenin ve malların dolaşımının uluslararasılaşması süreci sanıldığı kadar yakın bir tarihten itibaren başlamamaktadır. Uluslararası ticaret medeniyet tarihine bakıldığında antik uygarlıklardan beri vardır. Bu perspektiften bakıldığında tarihte gerçekleşen sınır ötesi ticaret ilişkilerinin varlığı ile içinde bulunduğumuz küresel ilişkiler birbirlerinden nasıl ayrışmaktadır? Sermayenin yoğunlaşması, finansal hareketlilikler ve üretim ilişkilerinin dönüşen yapısı burada ortaya çıkmaktadır.

Kapitalizm tarih boyunca çeşitli krizler geçirmiş ve her krizde kendisini yeniden üretmiştir. Keynesyen kapitalizmin bunalıma girmesinin ardından yaşanan karlılık krizinin çözümü ise Neo-Klasik iktisatçılar tarafından neo-liberalizm ile kavramsallaştırılmıştır. Buna göre esnek üretim tarzlarının hakim hale gelmesi, üretimin dünya çapında parçalanması ile beraber gerçekleşirken; emek-sermaye karşıtlığı derinleşmiş ve Keynesyen ekonominin düzenleyici politikaları krizin sebebi sayılarak deregülasyon ile piyasa karının maksimize olabileceği savunulmuştur. Neoliberaler, piyasada egemen olan rekabet ilkesinin Keynesyen politikalarla ekonomide doğrudan bir özne olarak yer alan devlet tarafından aksatıldığını öne sürmüşlerdir. Buna göre piyasa arz ve talep dengesi ile optimum noktaya ulaşabilirken devlet verimsiz üretim teknikleri ve piyasaya müdahaleleri ile karlılığın azalmasına sebep olmaktadır (Şenses,2004:8). Kapitalizmin dinamiklerine bakıldığında 1970'lerde yaşanan kar krizinin küreselleşmeye yön verdiği belirtilmektedir. Buna göre aşırı üretime dayalı kriz, Fordist üretim ilişkilerinin getirmiş olduğu kar sıkışması, uluslararası rekabetin yoğunlaşması ve finansal sermayenin yükselişi ile spekülasyon finansal karların sanayi yatırımlarını geride bırakması küreselleşmeye yön veren dinamikler olmuştur (Yeldan,2002:21). Kapitalizmin Keynesyen politikalarla yaşamış olduğu altın çağda toplam talebi artırmak için ücretler yükseltilirken işgücü verimliliğinin de artmasına paralel olarak yığın üretim ve yığın tüketim dengesi sağlanmaya çalışılmıştır. 1970'li yıllarda gerçekleşen enflasyonist baskılara ilaveten büyüme oranlarının da düşüşe geçmesi neticesinde ekonomide durağanlaşma dönemi başlamıştır. Bu dönemde yaşanan Petrol Krizlerinin etkisi ile artan hammadde ve ara malı maliyeti ise karlılık krizini etkileyen bir diğer

önemli unsur olarak belirlenebilir. Hem işgücü hem de hammadde maliyetlerinin yükselmesi sebebiyle gelişmiş ülkelerin karlılık oranları bu dönemden itibaren düşmeye başlamıştır.

Neoliberal ideoloji Keynesyen sistemin çöküşü ve karlılık krizine geliştirmiş olduğu yanıtlar ile küresel kapitalizmin hakim ideolojisi haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası barışı tesis edecek hem politik hem de iktisadi konsensüsü sağlayacak kurumlar geliştirilmişti. BM, DB, IMF gibi kurumlar buna örnek gösterilebilir. Bretton Woods sistemi ile ABD dolarının fiyatı sabit bir orandan altına dönüştürülebilir kabul edilerek rezerv para haline getirilirken, tam istihdam, ekonomik büyüme ve yurttaşların refahına odaklanan devlet, refah devleti olarak tanımlanmaya başladı. Bu hedefleri gerçekleştirmek için devletin gerekirse piyasa yerine geçmesi görüşü karma ekonomiyi yaratmıştır. Keynesyen para ve maliye politikalarının temeli bu kabulde yatmaktadır. 1960’ların sonlarına doğru kapitalizm kriz sinyallerini vermeye başlarken, işsizlik ve enflasyonun aynı anda yükseldiği stagflasyon dalgası, Bretton Woods ile belirlenen sabit kur sisteminin ABD’nin dolar üzerindeki hakimiyetini kaybettirmesi ve enerji krizi eş zamanlı olarak gerçekleşti. Bretton Woods sisteminin terk edilmesi ile dalgalı kur rejimine geçildi. Savaş sonrası gelişmiş kapitalist ülkelerde yüksek seyreden büyüme oranlarının düşmeye başlaması krizi getirirken, bu alternatif bir sistem arayışını da beraberinde getirdi. Neoliberalizmi hakim ideoloji haline getiren tarihsel konjonktür bu çerçevede anlaşılabilir. Harvey, Gömülü Liberalizm teriminin “...gerek piyasa süreçlerinin, gerek girişimci ve şirket faaliyetlerinin etrafını saran, bazen kısıtlayıcı olsa da ekonomi ve sanayi stratejisine çoğu zaman yol gösteren sosyal ve politik bir sınırlamalar ağına ve düzenleyici bir çevreye işaret ettiğini...” belirtirken; neoliberal projenin sermayeyi gömülü olduğu bu sınırlamalardan kurtaracağının altını çizer (Harvey,2015:17-20). Devletin sahip olduğu piyasayı dolayımlayıcı araçlar bütünselleştirici bir etkiye sahip olmakla beraber piyasa için politik bir sınır ve çerçeveyi de beraberinde getirir. Belirlenen politik sınır sadece mekansal bir sınırı değil, bununla beraber sosyal bir içeriği de kapsar. Asgari ücret düzenlemeleri, çalışma saati koşulları, mal üretiminin kalitesi ve üretim koşullarını düzenleyen kurallar piyasanın bağlı kalmak

zorunda olduğu sınırlamalara örnek olarak gösterilebilir. Devletin piyasaya koymuş olduğu ve sosyal bir içeriği de ihtiva eden düzenlemeler neoliberallerce hedef alınarak sermayenin karlılığına engel olarak yorumlanmıştır (Şenses,2017:115-118). Görüldüğü üzere kapitalizmin girmiş olduğu kriz, devlet ve piyasa arasındaki ilişkinin niteliğini de dönüştürmektedir. Bu bağlamda ilişkinin bütünselleştirici-dolayımlayıcı özelliği sermayenin genişleme ihtiyacıyla paralel olarak farklılaşmaya başlamıştır.

Olgular arasında bağlantı kurmak bu olguların tarihsellikleri ve dönem koşulları arasında ilişki kurabilmeyi gerektirir. Bu sebeple liberalizm ve neoliberalizm arasındaki ilişkisellik kapitalizmin evrimini açıklamak için yol gösterici olacaktır. Hirsch, 1970'lerden sonra küresel kapitalizmin evrimini, refah devleti çökerken gerçekleşen momentteki kriz durumu ile beraber ele alır. Devlet içerisindeki siyasal örgütlenmeler sosyal güç dengelerine, bu bağlamda emek ve sermaye arasındaki güç ilişkilerine dayanarak politika yürütürler. Bu güç dengelerinin ekonomik kriz durumunda sermayenin karlılığını düşürmesi ve emekçi kesimlerin işsizlik sebebiyle politik gücünün zayıflaması nedeniyle devletin yürütmüş olduğu siyaset yapma biçimini de değiştirir. İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan sosyal devlet düzeninin krizi bu ekonomik tablodan çıkmaktadır (Hirsch,2011:35). Neoliberalizm 1970'lerde yaşanan durgunluk ve krize bir cevap üretebildiği için günümüzün egemen ideolojisi olarak kabul edilmektedir. Krize karşı alternatif bir yol neoliberalizmle açılmıştır. Buradaki farklılık neoliberalizm, piyasanın mutlak serbestliğini savunurken sermayenin her türlü serbestleştirilmesini gerektirir. Sermayenin serbestleştirilmesi ilk bakışta devletin etkisizleştirilmesi ile beraber düşünülse de devletin piyasayı dolayımlayıcı özelliği gereği etkisiz hale geldiğini söylemek yanılsamaya yol açacaktır.

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile beraber devletin öneminin azaldığına dair görüşler çokça tartışılmaktadır. Sermayenin birikimini ve devamlılığını sağlayan devlet türü olarak kapitalist devlet, küreselleşme ile beraber bu fonksiyonlarını lağvetmemiştir. Aksine sermayenin küresel bir niteliğe sahip olabilmesini, kendi devamlılığını sağlayabilmesini ve genişleyebilmesini yine devlet sağlamaktadır. Finansal piyasaların küresel sermayeye uyumlu bir şekilde düzenlenmesi, özelleştirmeler ile kamusal

kaynakların sermaye kesimine transferi, ve deregölasyon politikaları ile serbestleşme sağlamasıyla devlet, küresel kapitalizmin devamlılığını sağlamak için etkin bir rol oynamaktadır. Devlet, yabancı sermaye yatırımlarına yönelik vergi kolaylıkları, teşvik ve sübvansiyon gibi araçları sağlayarak küresel sermaye ve yerel arasında eklemleyici dolayımlayıcı rolü üstlenmektedir. Akbulut, devletin sermaye ile ilişkisinin temel dinamiklerini yinelediğini, bununla beraber sermayenin akışkanlığını kolaylaştırırken işgücün hareketliliğine karşı kontrolcü mekanizmaları işletmekte olduğunu belirtir (Akbulut,2013:169). Kapitalizmin sağlamış olduğu sermaye, mal ve işgücü hareketliliği, küresel dönemde sermaye ve mallar lehine artarken, işgücü hareketliliğinin denetimi artmıştır. Örneğin Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'na taraf olan Kanada, ABD ve Meksika arasındaki işgücü hareketliliği incelendiğinde Kanada ve ABD arasında fiili bir işgücü akışı özgürlüğü olmakla beraber Meksika ile ABD arasındaki işgücü akışkanlığı çoğunlukla yasadışı yollarla gerçekleşmektedir (Hirst, Thompson ve Bromley,2009:46-67). Bu kapsamda işgücünün hareketliliği merkez ve çevre ülkeler arasında merkez ülkelerin kendi arasındaki akışkanlığa göre baskılandığı görülmektedir.

Devlet ve piyasa arasındaki ilişkinin üretim tekniklerindeki yapısal farklılaşmalar ve finansal sermayenin yükselişine paralel olarak değişen iktisadi koşullara göre bir dinamizm içerdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kapitalist sistemde karlılığın mütemadiyen yeniden üretilebilmesi için üretim verimliliğinin artırılması ve artı değer yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. 1970'lerde yaşanan kriz, verimlilik artışını üretim faktörlerinin parçalanması yoluyla küresel değer zincirleri oluşturarak aşmaya çalışırken artı değer yeniden değerlendirilmesi reel sektör üretiminden finans sektörüne doğru kaymaya başlamıştır (Lapavitsas,2023:47-50). Bu kapsamda hem metanın hem de paranın dolaşım kapasitesinin ve bu kapasitenin hızının artması gerekmektedir. Devletin piyasa ile kurmuş olduğu ilişkinin eklemleyici bir hale gelmesindeki sebep budur. Devlet, iç piyasa ve küresel piyasalar arasındaki farklılıkları uyumlulaştırarak mal ve sermaye dolaşımının artması için öncülük eder.

Küresel kapitalizmi incelerken öncelik haline getirilmesi gereken şey sistemin küresel niteliğinin mi yoksa kapitalist niteliğinin mi daha ağır bastığıdır. Kapitalizm başlangıcından beri genişlemeye ve dolayısıyla küreselleşmeye eğilimli bir sistemdir. Nitekim Akbulut, “*Küresel bütünleşme, ulusal sermayeler arasındaki rekabetin bir yoğunlaşmasıdır. Küreselleşme kapitalizmin evrenselleşme eğilimini yansıtır. Kapitalizmin evrenselleşmesi, küresel rekabete daha fazla kapitalist ekonominin girmesi, büyük kapitalist ekonomilerin yok edici düzeyde ihracata dayanmaları anlamına gelir*” ifade etmektedir (Akbulut,2007:337). Kapitalizm, karlılığın ve rekabetin sürekliliğinin sağlanabilmesi için genişlemeye yatkındır. Mal ve sermayenin genişlemesi ise uluslararası ticaret işlemlerinde somutlaşmaktadır. Uluslararası ticaret, mal ve para transferlerinin ulus devlet sınırlarından aşması sebebiyle önem kazanmaktadır. Siyasal sistemler içerisinde farklı ulus devletler doğal olarak farklı düzenlemeler ve ekonomik koşulları beraberinde getirmektedir. Bu farklılıklar karşısında mal ve sermayenin bütüncül şartlarda dolaşımının sağlanabilmesi için devletin eklemleyici bir özellik kazanması gerekmektedir.

Uluslararası ticaretin küresel nitelik kazanan kapitalizm için elzem olduğu açıktır. Bununla beraber ihracat ve ithalat işlemleri pre-kapitalist devletlerde de yapılmaktaydı. Uluslararası ticaretin kapitalizme özgü bir işlemler bütünü olmadığı dikkate alındığında kapitalizm ile neyin nasıl farklılaştığının altını çizmek gereklidir. Hirst vd. de bu bağlamda uluslararası ekonomi (*inter-national economy*) ile küreselleşmiş ekonomi (*globalized economy*) arasındaki farklılıklar bunu açıklamaktadır (Hirst, Thompson ve Bromley,2009:46-52). Buna göre uluslararası ekonomide ticari ilişkiler, ulusal uzmanlaşmalar ve uluslararası işbölümü biçimini almaktadır. Uluslararası piyasalar ile tam bir bütünleşmeden bahsedilemez. Üretim, dağıtım, kaynaklar ve fiyatlar uluslararası göstergelerden etkilenseler bile öncelikle ulusal ekonomi alanı çevresinde belirlenirler. Küreselleşmiş ekonomide ise belirtilen ekonomik etkinliklerin ulus devlet sınırlarını aşkın biçimde küresel piyasada gerçekleştiği iddia edilmektedir. Uluslararası ekonomide ulus çapındaki politikalar hala etkinken, küresel ekonomide ulusal düzeydeki süreçleri

kapsayan ve onlara üstünlük sağlayan bir bağlam bulunmaktadır. Günümüzde uluslararası piyasaların birbiri ile olan ilişkisi düşünüldüğünde üretim ve fiyat mekanizmaları hala iç piyasa sınırları içerisinde gerçekleşmektedir. Bu kapsamda küresel kapitalizm bütünlüklü bir küresel ekonomide değil, birbirine bağımlı uluslararası piyasaların varlığında cisimleşmektedir. Bu bağımlılık ilişkisi kapsamında merkez ülkeler üretim faktörleri ve krediler yoluyla çevre ülkeler üzerinde ekonomik zor kurabilmektedir. Böylelikle merkez kapitalist ülkelerin yönlendirmesine açık ve spekülatif bir uluslararası piyasanın varlığından bahsedilebilir. Ulus-ötesi şirketler ve artan dış ticaret hareketlilikleriyle kapitalizmin küreselleştiğine dair iddialar sermaye yoğunluğunun kümeleşmesine bakıldığı zaman sorgulanabilir hale gelmektedir. Doğrudan yabancı yatırım oranlarının ABD, AB ve Japonya/Doğu Asya arasında kümelenmesi merkez ve çevre ülkeler arasındaki rekabetin eşit düzlemde gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır. Reel sektörde yüksek katma değer üretimi ve finansal piyasalarda ulusötesi bölgesel eğilimlerin güçlü olduğu Hirst vd. tarafından da kabul edilmektedir.

Küresel kapitalizmin tüm piyasa ekonomilerini birbirine entegre etmiş olup olmadığı dikkate değer bir sorundur. Ekonomilerin entegre olabilmesi için tüm piyasaların aynı ihtiyaçlarla çerçevelenmesi gerekir. Ücretlerin ve emek koşullarının dünya genelinde farklılaşmasından dolayı küresel ve entegre olmuş bütüncül bir piyasanın varlığından söz edilemeyeceği belirtilmektedir (Hirst, Thompson ve Bromley,2009:46-52). Bununla beraber küreselleşme, ekonomilerin entegre olmasını engellemeye de meyillidir. Sermayenin küresel akışkanlığı, emek gücüne, piyasalara ve kaynaklara ulusal sınırların ötesine ulaşma gereksiniminde olduğu gibi karını artırmak için ekonomik ve sosyal bölünmeye de ihtiyaç duyduğu belirtilmektedir (Wood,2003:135-136). Küresel sermayenin ucuz işgücünü kullanarak karlılığını artırmak amacıyla üretimlerini, merkez kapitalist ülkelere ziyade çevre ülkelere kaydırmaları da bunun örneğini oluşturmaktadır. Bu noktada merkez ülkeler üretimlerini, çevre ve yarı çevre ülkelerin sunmuş olduğu karlılık vaat eden pazarlara kaydırırken çevre ve yarı çevre ülkeler de kaynak eksikliklerini bu yolla azaltma arayışına girmişlerdir. İlk bakışta karşılıklı karlılık vaat eden bu türden bir ilişki merkez ve çevre ülkelerin iktisadi dinamiklerinin birbirinden

farklı olması nedeniyle uyumlulaştırılamayacak olması yeni karşıtlıklar doğurmaktadır. Merkez ülke menşeli çok uluslu şirketler, üretim faaliyetlerinin emek yoğun süreçlerini ücretlerin düşük olduğu ülkelerde yürütürken, aynı ürünler dünyanın farklı yerlerinde farklı kar marjlarıyla satılırlar. Bu kapsamda küresel sermaye bakımında emek ve pazarlara erişimle beraber ulusal piyasalar arasındaki sosyal ve ekonomik yapısal farklılıklar üretim verimliliği kapsamında ve rekabetçi bir amaçla karlılık sağlamak için kullanılır. Bu noktada devletin görevi bu farklılıkları olabildiğince uyumlulaştırmak olmuştur. Çevre ve yarı çevre ülkelerde devlet uluslararası sermayeyi kendi sınırlarına çekme cazibesini yaratma ve kendi iç piyasasının dinamiklerini küresel sermayenin ihtiyaçları ile uyumlu hale getirme işlevini göstermektedir. Bu özelleştirmeler yoluyla kamu kaynaklarının transferi, hukuki düzenin gevşetilmesi ve iktisadi regülasyonların da küresel sermaye lehine yeniden düzenlenmesi ile kendini gösterebilmektedir. Küresel kapitalist dönemde devletin iç piyasalar ile küresel piyasa arasındaki eklemleyici rolü bu çerçevede somutlaşmaktadır.

Ekonominin nasıl ve ne şekilde düzenleneceği tartışılan önemli başlıklardan biridir. Neoliberalizmin devletin ekonomik alan içerisinde yer almaması gerektiği görüşü, ekonomik alanı çevreleyen ve sermayenin gereksindiği uygun koşulları regüle eden üst-yapının bizatihi devletin kendisi olması sebebiyle temelsiz kalmaktadır. Ekonomi politikalarının nasıl düzenlendiğini Burnham iki kategoride sunar. İlk kategoriye göre devlet, uluslararası kurumlara bu alandaki regüle edici iradesini devredebilir. Bu devir durumu, sistemin kendisinin bu durumu empoze ettiğini öne sürerek uluslararası kuruluşların küresel hakimiyet alanlarına dikkat çekilerek sisteme otomatiklik getirmektedir. İkinci kategoriye göre ekonomi özerk kılınan finansal ve iktisadi kuruluşların denetimine bırakılabilir. Merkez Bankalarının özerkleştirilmesi, Rekabet Kurumu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu gibi bağımsızlıkları vurgulanan yeni kamu otoritelerinin ortaya çıkışı da bu döneme rastlamaktadır. Bu kurumların oluşturulması bağımsızlık vurgusu ile “ekonominin apolitikleştirilmesi”nin zeminini kurmaktadır (Burnham,2000:173-177). Bu bağlamda devletin piyasa nezdinde bağımsız gözüken karakteri aslında piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda politik ve subjektif bir

nitelik taşımaktadır. Devletin piyasa ile kurmuş olduğu ilişki doğası gereği politiktir. Buna karşın piyasa alanının kendinden özerk ve kendine içkin ayrı kurallarının olduğu varsayımı devletin piyasayı dolayımlayıcı, bütünselleştiren ve eklemleyici etkisini görünmez kılmaya çalışmaktadır.

Neoliberalizmin sunmuş olduğu, piyasanın tam serbestliğe kavuşturulması fikri ile yaşanan karlılık krizini çözmek için alternatif oluşturuldu. Bu bağlamda Stiglitz, özelleştirmenin liberalleşme için önemini vurgular. Özelleştirmeler, kamu kaynaklarının transferi açısından en önemli kaynak olarak görülmekle beraber yatırımcıyı çekme cazibesine de sahiptir. Özelleştirmeler, yabancı yatırımcılar için yeni pazarları ifade ederken, ulusal ekonomi için de giderilmesi gereken finansman ihtiyacını kapatma, teknik uzmanlığın geliştirilmesi ve istihdam kaynağı yaratmak için imkanlar yaratabilir. Özelleştirmeler ulusal piyasanın küresel sermayeye açılmasının yollarından biridir. Güçlü sermaye akımlarının ekonomik altyapısı zayıf olan çevre ülkelerin ekonomisine yıkıcı etkiler de doğurma potansiyeli bulunmaktadır. Stiglitz bunu şu şekilde belirtmektedir:

“ Güçlü (veya etkili bir şekilde uygulanan) rekabet yasalarının olmadığı durumlarda, uluslararası bir firma yerel rekabeti ortadan kaldırdıktan sonra tekel gücünü kullanarak fiyatları artırır. Düşük fiyatların sağladığı faydalar kısa ömürlüdür. Bahsedilenin bir kısmı hızla değişen bir konudur; yerel işletmeler, kendilerine zaman verilirse rekabete uyum sağlayabileceklerini, mal üretimini verimli bir şekilde gerçekleştirebileceklerini, yerel işletmelerin yerel toplumu hem ekonomik hem de sosyal olarak güçlendirmek için önemli olduğunu iddia ediyorlar. Tabii ki, sorun şu ki, sık sık, öncelikle yabancı rekabetten geçici bir koruma olarak tanımlanan politikalar kalıcı hale gelir.” (Stiglitz,2003:68).

İç piyasadaki düzenlemelerin yeterliliği fiyat mekanizmasının sağlıklı bir şekilde işlemesine olanak sağlar. Buna karşın merkez ve çevre ülkeler arasındaki sermaye yoğunluğu farkı ve yapısal ekonomik koşullar ekonomik entegrasyonun sağlanmasını güçleştirmektedir. Devlet bu sebeple eklemleyici bir rol üstlenerek var olan yapısal farklılıkları uyumlulaştıracak politikalar üretir. Böylelikle iç piyasa ile küresel piyasa arasında dolayımlayıcılık sağlanır.

İktisadi düzenin küresel sermaye lehine yeniden regüle edilmesinde finansallaşma olgusu önem arz etmektedir. Küresel kapitalizmin farklılaştığı en önemli noktalardan biri finansallaşma olgusudur. Finansallaşma, tasarrufların mali sektöre yönlendirilerek değer kazanmasını ifade eder. Lapavitsas finansallaşmanın üç temel yatkınlığının olduğunu belirtir. Buna göre birincisi, finansallaşma ile beraber çok uluslu şirketler banka gibi geleneksel finansal kurumlara bağlı kalmadan açık finansal piyasalardan finansman ihtiyacını karşılayabilmektedir. Bu durum tahvil ve hisse senedi piyasasında karşılık bulmaktadır. Açık finansal piyasalarda yapılan işlemler sistemin spekülâtif özelliğini göstermektedir. Bununla beraber ikinci olarak bankaların klasik yapısı da dönüşmüştür. Banka sektörünün sermayesi büyürken yapmış olduğu işlemlerin hacmi de artmıştır. Son olarak ve küreselleşme ile daha da çarpıcı bir unsur olarak, hane gelirlerinin de finansallaşmaya başlamış olmasıdır. Bu hane gelirlerinde artan borç ve finansal varlık sahipliğinin artmasını ifade etmektedir. Bu durum hane halkının tüketimini kolaylaştırırken, birikimlerin de finansal piyasalara yönlendirilmesini ifade etmektedir (Lapavitsas, 2013:800). Finansallaşma yoluyla sermaye, küresel piyasalar içerisinde hareket serbestliğini artırmıştır. Borçlanma araçlarının yaygınlaşması kapitalist bağımlılık ilişkilerinin yeniden üretimini kolaylaştıran bir taşıyıcı olmuştur. Merkez, çevre ve yarı çevre kapitalist ekonomileri arasındaki sermaye akımları finansal piyasalar aracılığı ile gerçekleşmektedir. 1980’lerden itibaren çevre ve yarı çevre ülkelerdeki ekonomik serbestleşme politikalarının ana odağı bu sebeple finansal düzenlemeler olmuştur. Finansallaşma sermayenin dolaşım alanını artıran bir unsur olmakla beraber borçlanma ve kredilendirme yoluyla bağımlılık ilişkisi yaratan bir iktisadi zor aracı haline gelmiştir (Wood,2003:128).

Kapitalizmin toplumsal mülkiyet ilişkileri ve artı değere el koyma süreçlerinde siyasal alan ve ekonomik alan arasında yaratmış olduğu farklılaşma küresel kapitalizm içerisindeki bağımlılık ve sömürü ilişkileri kapsamında da incelenebilir. Wood, eski sömürge imparatorluklarının doğrudan politik ve askeri güçleri ile ekonomik zoru dayatırken, küresel kapitalizm ile iktisadi zorun piyasa kurallarının manipüle edilmesi ve borçlanma ile dayatıldığını belirtmektedir (Wood,2003:128-129). Borçluluk,

finansallaşan kapitalizmin doğrudan baskı aygıtı olarak kavramsallaştırılabilir. Parçalanmış üretim yapısı ile üretilen katma değer çok uluslu şirketler yoluyla çevre ülkelerden merkez ülkelere bir kaynak transferi yapması da piyasanın rekabetçiliği içerisinde bir iktisadi zor olarak düşünülebilir. Bu bağlamda küresel kapitalizm ile merkez kapitalist ülkelerin kullanmış olduğu iktisadi zor araçlarının da değiştiği görülmektedir.

Küresel kapitalist dönemde sermayenin ulus devlet sınırlarını aşması, sermaye sınırlarının dağınıklaşması, sermaye gücünün merkezinin tespitini zorlaştırmaktadır. Sermayenin merkezi hem her yeredir, hem de hiçbir yeredir. Bu noktada sermayenin küresel bir nitelik kazanması onun anonimliğini artırmaktadır. Böyle bir zamanlamada çokuluslu şirketler tartışmaların odağına gelmektedir. Üretim ve tüketim zincirlerinin hiç olmadığı kadar karmaşıklaştığı bu dönemde çokuluslu şirketler küresel sermaye madalyonunun bir yüzüdür. Madalyonun diğer yüzü ise küresel piyasa ekonomisinin şartlarını düzenleyen ve denetleyen DTÖ, DB ve IMF gibi ulusüstü kuruluşlardır. Bu kuruluşlar küresel sermaye hareketlerinin akışkanlığını sağlamak üzere çalışmaktadırlar. Özellikle Bretton Woods kurumları olarak anılan IMF ve DB küresel kapitalizmin hegemonyasını kurmak için asli görevler üstlendiler. Yapısal uyum ve makro ekonomik istikrar başlıklarıyla politika yapım sürecini yöneten bu kurumlar kendi içinde de bir iş bölümüne sahiptirler. Buna göre makro ekonomik istikrar IMF tarafından yürütülen bir süreç olarak para ve maliye politikalarının saptanmasını içerir. DB ise yapısal uyum stratejileri ile kamu ekonomisinin daraltıcı özellikler gösteren kaynak tahsis mekanizmasının yürütülmesini üstlenir. Zabcı, IMF ve DB'nin yürütmüş olduğu istikrar ve uyum programlarının çevre ülkelerin küresel pazara entegrasyonunu amaçlarken bu ülkelerin ciddi bir borç ve yoksulluk sarmalına girdiğinin de altını çizer. Küreselleşmenin hakimiyetini kurmaya başladığı 1980'lerden itibaren ekonomik liberalizasyon ilkelerinin hakim kılınması için ekonomi özerk ve bağımsız bir alan niteliğine büründürülmüş, bu alanın denetimi de özerk kurullara bırakılmıştır. Küreselleşme ve ulus devleti birbirini dışlayan bir yaklaşım çokça tartışılrsa da Zabcı *“Ulusal egemenliğin gerilemesi, devletin düzenleyici işlevlerinden vazgeçildiği anlamına gelmez. Tersine, özellikle iletişim, enerji, tarım gibi yaşamsal önemdeki sektörlerde kamunun düzenleme işlevinin vazgeçilmez kabul edildiği*

bir gerçek. Ancak, kamunun ya da devletin bu düzenleyici işlevleri, ancak ve ancak DB ve IMF'nin himayesinde hatta doğrudan kontrol alanı içinde gerçekleşmekte” olduğunu belirtir (Zabcı,2002:158). Sermayenin küreselleşmesi ile beraber sermayenin çıkarlarının da ulusal sınırları aştığı görülmektedir. Bu noktada devlet ve piyasa, hatta piyasalar denilerek çoğul hale getirmek de mümkündür, ilişkisi de bütünleştirici rolden eklemleyici bir role evrilmektedir. Devlet piyasayı kendi sınırları içerisinde bütünleştirirken bu piyasanın uluslararası sermaye ve diğer ulusal piyasalar ile birbirine entegre olabilmesi için aktif bir rol oynar. Uluslararası kuruluşlar yoluyla küresel sermayenin menfaatleri meşrulaştırılırken bu kurumlar vermiş olduğu kaynak ve kredilerle piyasanın küresel kapitalizmin gereklerine göre düzenlenebilmesi için iktisadi bir baskı aygıtı olma özelliği göstermektedir.

Klasik ulus devlet formunun giderek güç kaybetmesi ve buna karşı olarak ulus-üstü yapıların siyasi ve ekonomik güçlerini ulus devlet aleyhine güçlendirdiği görüşünün gerçeği doğru yansıtmadığı kabul edilebilir. Sermayenin küreselleşmesi ve iç piyasaların giderek küresel değer zincirlerine bağımlı hale gelen hali DTÖ, DB, IMF, OECD gibi örgütlerin öne çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Buna karşın ulus devlet küresel sermayenin yayılmasını sağlamak için gerekli yasal, siyasi ve ekonomik altyapıları kurmak için hala önem arz etmektedir. En önemli işlevlerinden biri de işgücü hareketliliğinin kontrolünü ulus devletler yapmaktadır. Ulus devletin etkinliğine rağmen bu devlet formunun zaman içerisinde kaybolacağı ve küresel kapitalizmin iktisadi bütünleşme getirdiği gibi siyasi olarak da küresel bir devlet formunu yaratacağına dair düşünceler tartışılmaktadır. Bu tartışmalar devletin etkinliğinin tam olarak kavranmasına engel olmaktadır. Nitekim Wood, *“Küreselleşmenin siyasi biçimi küresel devlet değil, çoklu devletlerin küresel sistemidir”* (Wood,2020:22) olduğunu ifade etmektedir. Bu saptama küresel kapitalizmin gerekliliklerinin ulus devlet olmadan gerçekleştirilemeyeceğini de göstermektedir. Ulus devlet, sermaye ve mal hareketliliği için gerekli koşullarını oluştururken emek güçlerinin organize edilmesi konusunda etkin bir role sahiptir. Herhangi bir ulusüstü kuruluş ulus devletin yerel sınırlar içerisinde sağlamakta olduğu örgütsel avantajları sağlayabilecek araçlara sahip değildir. Bunlar

hukuki araçları ve güvenlik güçlerini kapsayan siyasi aygıtları içerir. Devletin siyasi alanı düzenleyen vasıtaları ile sermayeye iktisadi zor araçlarını işletebilecekleri mekansal bir alan sağlanır. Küresel sermayenin karlılığının sürekliliği için, piyasalardaki sosyal ve ekonomik farklılaşmalar gereklidir. Farklılaşan iç piyasaların kendilerine içkin özellikleri ve farklılık arz eden düzenlemeleri dikkate alındığında ulus devletlerin küresel kapitalist dönemde daha da güçlendiği savunulabilir.

Üretim, küresel değer zincirleri ile farklı ulusal piyasalarda parçalanmış ve iç içe geçmiş hale gelse de, sermaye yoğunluğu ve katma değer üretimi dünya üzerinde eşit şekilde yayılmamaktadır. Sermayenin üçlü bloklaşması (*Triadization*) olarak ifade edilen kavram sermayenin ve katma değer üretiminin gelişmiş kapitalist ülke grupları olarak sayılan ABD, AB ve Japonya'yı kapsayan üçlü blok içinde yoğunlaştığını belirtmektedir. Sermaye hareketliliğini gösteren ekonomik bir gösterge olarak doğrudan yabancı yatırımların dünya üzerindeki oranlarına bakıldığında sermaye yoğunluğu en çok bu üç bölge arasında gerçekleşmektedir (Akbulut,2013:165-171). Doğrudan yabancı yatırımlar uzun vadeli yatırım türleri olmaları sebebiyle üretim ve istihdam oranları üzerinde olumlu etkilere sahiptir. Bununla beraber merkez ülkelerden çevre ülkelere yönlendirilen sermaye akışlarının çoğunluğu krediler ve kısa vadeli sıcak para akışları ile sağlanmaktadır. Bu durumda çevre ülkelerin merkez ülkelere olan bağımlılığı artarken gelişmekte olan ülkeler için kalkınma planlamaları da arka plana atılmaktadır. Küresel kapitalizmin etkisi ile finansal kazançlar üzerine yoğunlaşan iktisadi akımlar, çevre ülkelerde kalkınma nosyonunu silikleştirmektedir. Küresel ekonominin dayatmakta olduğu merkez-çevre bağımlılığı dikkate alındığında küreselleşmiş bir ekonominin karşısının ulusal olarak içe dönük bir ekonomi değil, ticaret yapan uluslara dayanan ve hem ulus devletlerin kamu politikaları hem de ulus-üstü kurumlar tarafından az veya çok düzenlenen açık dünya pazarı olduğu da belirtilebilir (Hirst, Thompson ve Bromley,2009:47-50). Ekonomik dinamiklere bakıldığında günümüz küreselleşmiş ekonomisinin açık bir pazar olmaktan ziyade merkez ülkeler arasında yoğunlaşan bir sermaye birikimi yarattığı ve çevre ülkelerin ise dönüşen yapısal üretim koşulları

sebebiyle artan kaynak ve finansman açıkları ile merkeze bağımlılığının ve kırılganlığının arttığı saptanabilmektedir.

Japonya, AB ve ABD arasında yoğunlaşan sermaye ve mal hareketliliği bu üçlü arasındaki yoğunlaşan yatırımlarla somutlaşmaktadır. Bu ülkeler arasındaki ticaretin nihai malı oluşturan teknik ürünleri işaret eden branş içi mallar kapsamında baskın hale geldiği görülmektedir (Adda,2017:86). Yatırımların gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki bölüşümüne bakıldığında Adda, 1960’larda dünya üzerindeki doğrudan yabancı yatırımların üçte birinin gelişmekte olan ülkelere yönlendirilmişken bu oranın 1990’lara gelindiğinde beşte bire gerilediğini belirtmektedir (Adda,2017:91). Yatırım oranları birbiri ile karşılaştırıldığında küresel kapitalizm ile beraber dünya genelinde sermaye hareketliliği artmış olsa da yoğunluğun merkez kapitalist ülkelerde gerçekleştiği görülmektedir. Sermaye yoğunluğunun merkez ülkelerde toplanması, finansal serbestleşme yoluyla sermaye yapılarını güçlendirme amacını taşıyan çevre ülkelerin küresel sermaye hareketliliklerinden eşit şekilde yararlanamadığını ve hatta dışlandığını göstermektedir. Çevre ülkelerde devletler, küresel sermayeye eklemlenme gayesi ile ekonomi alanında serbestleşmeyi içeren düzenlemeleri uygulamışlar fakat bu uygulamalar merkez ülkelerin çevre ülke ekonomilerindeki hakimiyetlerini artırmıştır.

Merkez ülkelerin büyüme hızı oranlarının düşüşe geçmesi ile gerçekleşen karlılık krizini, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve kapitalizmin küresel niteliğe ulaştığı neoliberalizm çözmeye çalışmıştır. Bu kapsamda yaygınlaşan deregülasyon politikaları ve üretimin değişen yapısı küresel kapitalist dönemde devlet ve piyasa ilişkilerini farklılaştırmıştır. Sermaye, finansallaşan kapitalizm ile akışkanlığını artırmış, üretimin karlılığı ise maliyetler dikkate alınarak yeniden örgütlenmiştir. Bu kapsamda, gelişmekte olan ülkelerin iktisadi dinamikleri ulus-üstü yapıların yönlendirmesi ve devletin aktif politikaları ile küresel piyasaya eklemlenme üzerine yapılandırılmıştır. Sermaye ve mal hareketliliği küresel ölçekte artmakla beraber yatırım ve katma değer üretiminin merkez kapitalist ülkeler içerisinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durumda çevre ülkelerin

sermaye yoğunluklarının yetersizlikleri nedeniyle ekonomik kırılganlıkları artarken bu ülkelerin yürütmüş olduğu eklemleme politikalarının bağımlılıklarını artırdığı görülmektedir. Küresel kapitalizm ile sermaye ve mal hareketliliklerinde yaşanan farklılaşmalar dış ticaret işlemleri ile somutlaştırılabilmektedir. Özellikle küresel değer zincirleri ile orta ve düşük katma değerli ikincil nitelikteki mal üretimi süreçlerinin çevre ve yarı çevre ülkelere kaydırılması, küresel dönemde ihracatın bağımlı çevre ve yarı çevre ülkeler için önemi artan bir iktisadi faaliyet olmasına sebep olmuştur. Bu kapsamda küresel kapitalizm ile üretimde yaşanan yapısal farklılaşmalar ve finansal kapitalizmin özellikleri irdelenerek ihracatın iktisadi olarak nasıl bir araç haline geldiği incelenecektir. Küresel ekonominin dinamik yapısı üretim ve sermaye hareketlerini dönüştürürken ihracat faaliyetlerinin bu kapsamda nasıl değerlendirilebileceği tartışılacaktır.

1.3. KÜRESEL DÖNEMDE DEVLET, PİYASA ve İHRACAT

İhracat ile ilgili tartışmalar çoğunlukla ekonomik büyüme ve kalkınmacı görüşlerle beraber tartışılmaktadır. İhracatın ekonomik büyümeden mi kaynaklandığı yoksa ihracat sebebiyle mi büyümenin yaşandığı da çokça çalışılmaktadır.¹ Küresel kapitalist dönemde devletin etkinliği bağlamında düşündüğümüzde sorulması gereken soru devletin bu konuda ne ölçüde rol aldığı olmalıdır. Neoliberal ideologlar bu konuda piyasanın devlet hakimiyetinden serbestleştiği ölçüde başarı kazanacağına dair güçlü bir inanca sahip olsa da devlet, piyasaların olgunlaşması ve spekülasyon yatırımların önlenmesi konusunda en önemli düzenleyici mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Şenses, başarılı bir sanayileşme ve büyüme örneği olarak gösterilen Doğu Asya ülkelerinin bu duruma iyi bir örnek olarak gösterileceğini belirtmektedir. Doğu Asya ülkeleri, korumacı ve düzenleyici politikalarla rekabet potansiyeli yüksek olarak seçilen sektörlerin sübvansile edilmesi ve bu sektörlerin rekabet edebilir hale gelene kadar dış rekabetten korunması konusunda siyasalar üretti (Şenses,2017:115). Devlet, ihracata dönük sanayileşme politikaları çerçevesinde seçilen sanayi sektörlerine kredi kolaylığı sağlayarak finansman ihtiyacının

¹ Bknz. Mohsen Bahmani-Oskooee bu konuda ekonometrik çalışmaları bulunan akademisyenlerden biridir.

karşılanabilmesi için etkin rol oynamıştır. Devletin uygulamış olduğu politikalarla bu sektörlerin küresel piyasalarda rekabet edebilmesi sağlanmıştır. İhracat yapısı güçlü örnekler olarak çıkan Doğu Asya ülkeleri devletin politik iktidarının ekonomiyi düzenleyici ve dolayımlayıcı rolünü ortaya koymaktadır. Doğu Asya örneği incelenirken neoliberal kurumlar bu örnekteki devlet müdahaleciliğini gözardı ederek serbestleşmenin anahtar olduğu savunusuna devam etmekle beraber 1997-1998 Asya krizi itibarıyla, ki bu krizin asli sebebinin yabancı yatırımların spekülatif hareketi olması göz ardı edilerek, krizin faturası saptırılmıştır. Neoliberalizm devletin piyasayı dolayımlayıcı rolünü gözardı etmektedir fakat Doğu Asya örneği devletin yürütmüş olduğu ekonomi politikası ile piyasalar arası ilişkiyi nasıl yönlendirebileceğini göstermektedir.

Kapitalizm ile siyasal alanın ve ekonomik alanın birbirinden ayrıldığı fakat bu ayrımın bir kopukluktan ziyade dolayımlayıcı bağlarının devam ettiği görülmektedir. Devlet uygulamış olduğu politikalar ile üretim ve emek faktörlerinin denetimini üstlenirken ekonomik alanda gerçekleşen sermaye ve mal hareketliliğinin sürekliliğini sağlar. Bununla beraber küresel kapitalizm üretimde yaratmış olduğu yapısal farklılaşmalar ve finansallaşan özellikleri ile farklı bir döneme işaret etmektedir. Bu bağlamda parçalı üretim modelinin benimsenmesi ve üretim süreçlerinin merkez ülkeler tarafından organize edilmesi sürecinde çevre ülkelerin içinde bulunduğu bağımlılık ilişkisi dış ticaret işlemleri ile izlenebilir. Merkez ülkelerin düşük maliyet ve yüksek kar beklentisi ile üretim süreçlerini çevreye kaydırması, çevre ülkelerin ise yetersiz iç tasarruf ve finansman sorunu karşısında ihracat işlemleri dönüşen ilişki dinamiklerini anlayabilmek için önemli bir ekonomik göstergedir. Bu kapsamda devletin küresel sermaye ve iç piyasa arasında kurmuş olduğu eklemleyici ilişkinin niteliği ihracat kapsamında üretimin ve sermayenin değişen koşulları ile incelenmelidir.

1.3.1. Üretimdeki Yapısal Farklılaşmalar

Reel sektörde gerçekleşen değişimler ve üretim alanındaki yapısal farklılaşmaları tespit edebilmek iktisadi değişimi anlamlandırabilmek için gereklidir. Özellikle bilişim

teknolojilerinde yaşanan gelişmeler üretim sektörünün organizasyonunu değiştirmekte, buna ek olarak üretilen malların iktisadi değeri içermiş olduğu teknolojik yoğunluğa göre de ayrılmaktadır. Bu bağlamda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine bakıldığında gerçekleşen yapısal değişiklikler çeşitli göstergelerle izlenebilmektedir. Üretimin verimliliğinin artması ve verimliliği artan sektörlerin ağırlık kazanması, ekonomik büyümeyi teşvik eden etkenler olmakla beraber teknolojinin gelişimi ve yaygınlaşması da olumlu etkiler kazanmaktadır. Teknolojik gelişme ve bununla beraber yaşanan verimlilik artışına rağmen sanayileşme fenomeni az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gündemden düşmüştür. Kalkınma kavramı ile odak haline getirilen az gelişmişlik artık bir sorunsal olmaktan çıkmıştır. Yeldan, “(...) artık “azgelişmiş ülkeler” tanımı iktisat yazınından sessiz sedasız çıkartılmış, yerine “yükselen piyasalar” (emerging markets) kavramı konulmuştur. Dolayısıyla, azgelişmişlik bir sorun olmaktan çıkmış, (az)gelişmekte olan ülkeler de artık yükselen piyasaya dönüşmüştür.” (Yeldan,2002:19-20) belirtmektedir. Bu saptama merkez ve çevre ülkeler arasındaki ilişkinin ekonomik gelişme bağlamından kopararak finansal ve iktisadi fırsatlar temelinde yükseldiğini göstermektedir. Üretimin mekansal olarak örgütlenmesi küresel değer zincirleri ile uluslararasılaşan bir nitelik kazanmaktadır. Küresel üretim zincirleri ile yaratılan katma değer üretilen malların niteliğine göre değişkenlik arz etmektedir. Merkez ülkeler sahip oldukları teknolojik altyapılar ile yüksek katma değer üretimi sağlarken çevre ülkelerde ise ücret ve kaynak fiyatlarının düşüklüğü sebebiyle üretimin emek-yoğun süreçleri örgütlenmektedir. Çevre ülkeler, sermaye piyasasının dış etkilere açık oluşu, ucuz emek gücü ve hammadde kaynakları sebebiyle merkez ülkeler için yeni finansal fırsatlar sağlamakta fakat bu fırsatlar çevre ülkeler için bir kalkınma aracından çok bağımlılık ilişkisi üretmektedir (Türel,2011:32).

Neoliberalizm, sermayenin denetimsiz büyüdüğü ve üretimin küresel ölçekte parçalandığı bir çağı getirirken kendi rızasını iktisadi büyüme teziyle de yeniden üretir. Dowd, iktisadi ve coğrafi büyümenin, dikey ve yatay büyüme ile gerçekleştiğini belirtirken yatay büyüme kapitalizmin zayıflar üzerindeki gücünü artırmasıdır (Dowd,2013:22). İktisadi büyümenin gerçekleşebilmesi için yatay büyüme zorunludur.

Çünkü bu yolla sermaye hareketini artırabilmektedir. Kapitalist sistem büyümesini sermayenin karlılığına bağlarken sermayenin karlılığı onun sömürme kapasitesinde yatmaktadır. Devlet bu bağlamda bu üretim sürecinin devamlılığını sağlayarak sermayenin hakimiyetini tesis etmektedir. Devletin piyasa ile kurmuş olduğu dolayımlayıcı ilişkinin mahiyeti piyasanın artı değeri soğurma kapasitesini artıracak düzenlemeleri yaratması ve yeniden üretiminin sürekliliğini sağlaması ile somutlaşmaktadır.

Küresel rekabetin artması ve gelişmiş ülkelerin yüksek katma değere sahip ileri teknoloji içeren ürünlerinin yaratmış olduğu piyasa baskısı çevre ve yarı çevre ülkeler üzerinde zorlayıcı faktörler olarak dikkat çekmektedir (Şenses,2017:129). Çift yönlü bir rekabet olduğunu söylemek bu durumda yanlış olmaz. Bir yandan çevre ülkeler arasında üretim elementlerini çekmek için artmakta olan bir rekabet varken diğer yandan ileri teknoloji ürünlerin yaratmakta olduğu bir pazar baskısı bulunmaktadır. Türel üretimdeki yapısal değişimler incelendiğinde doğal kaynaklara dayanan üretimin dünya ticaretindeki payının düşerken, orta seviyede teknolojik katma değer üreten ürünlerde sabit kaldığını ve yüksek teknoloji içeren ürünlerin dünya ticaretindeki payının arttığını belirtmektedir. Buna karşın sanayileşmesini tamamlayamamış gelişmekte olan ülkelerin teknoloji ile yaşamış olduğu ikilem, bir yandan gelişmemiş sanayi sebebiyle üretim engelleri olarak kendisini gösterirken bir yandan da artan rekabet sebebiyle bir kilitlenme hali yaratmaktadır (Türel,2011:30). Dünya ticaret payında artan yüksek teknolojikli ürün üretiminin merkez kapitalist ülkelerde yoğunlaşması çevre ve yarı çevre ülkelerin dünya ticaretindeki payını azalmasına sebep olmaktadır.

Teknolojinin gelişimine paralel olarak iletişim ve ulaşım olanaklarında artan imkanlar kapitalizmin coğrafi genişlemesini hızlandıran etmenler olmuştur. 1970’li yıllardaki krize, üretim süreçlerinin esnekleştirilmesi aracılığı ile çözüm aranmıştır. Büyük ölçekli sermaye yatırımları azaltılmış, buna karşın bilişim teknolojileri yaygınlık kazanmaya

başlamıştır. Üretici güçler, geçici ve güvencesiz çalışma koşulları ile denetim altına alınırken esnek çalışma koşulları yapılandırılmıştır. Üretim süreçlerinin mekansal olarak genişlemesi merkez ve çevre ülkelerdeki üretim etkinliklerinin de yapısal olarak farklılaşmasına neden olmuştur. Merkez kapitalist ülke kökenli çok uluslu firmalar bir ürünün üretim süreci içerisindeki araştırma, geliştirme, tasarlama gibi mülkiyet hakları ile korunan ve üretim sürecinin karlılık getiren etkinliklerini merkez kapitalist ülke içerisinde örgütlemektedir. Montaj ve üretim gibi rekabet oranı yüksek ve karlılığı düşük fiziki süreçler ise çevre ülkelerde gerçekleştirilmektedir (Acar,2021:513-514). Bu durum üretim sürecindeki asıl karlılığın sermaye ve teknolojik yoğunlaşmanın olduğu üçlü blok içerisinde kalırken çevre ülkeler üretim süreçlerinin taşeronları olarak üretim süreci içerisinde yer edinmektedir.

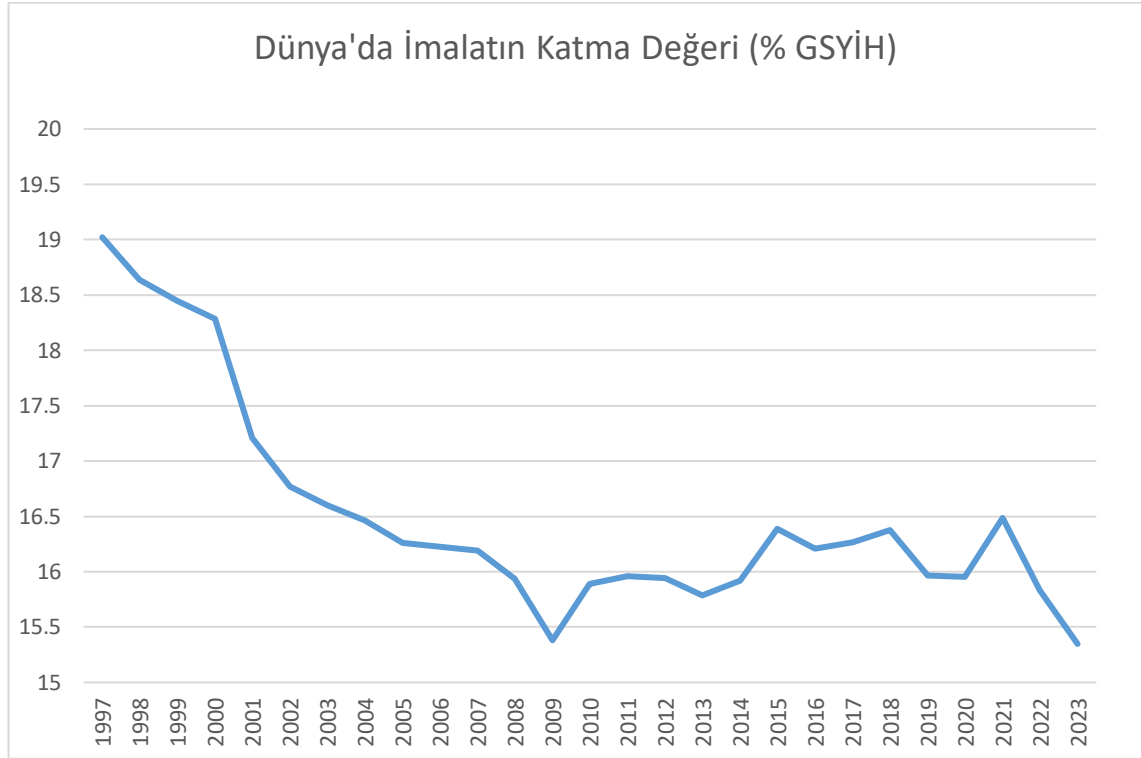
Üretimin uluslararası ölçekte yeniden organize edilmesi ile üretilen artı değer merkez ve çevre ülkeler arasındaki bölüşümü dış ticaret işlemleri ile gerçekleşmektedir. Fiziki üretim süreçlerinin bağımlı çevre ülkelerde gerçekleştirilmesi ve parça üretiminin yaygınlaşması hem çevre ülkelerin birbiri arasında hem de çevre ülkelerden merkez ülkelere olmak üzere mal hareketliliğini artırmıştır. Çevre ülkelerin 1970'lere kadar yürütmüş olduğu ithal ikameci ve kalkınmacı ekonomi politikaları artık rafa kalkarak ihracat odaklı politikaların yerleşmesi bu bağlamda açıklanabilir. İhracat etkinliği, üçlü blok içerisinde kalmayıp küresel değer zincirleri içerisinde fiziki üretim sahası olarak etkinlik gösteren çevre ülkeler için küresel piyasalarla etkileşime geçildiği ve eklemlenme sağladığı yegane alandır. Üretimdeki yapısal farklılaşma uluslararası ticarete konu olan malların çoğunluğunun şirket içi satın almalarla şekillendirmektedir (Adda,2017:88). Çok uluslu bir otomotiv şirketinin bir arabanın aynasını, tekerliğini, demir aksamını farklı ülkelerde üretip bunun montajlamasını farklı bir ülkede yapması şirket içi alım satımların uluslararası niteliğini ortaya koyan bir örnek olarak belirlenebilir. Böylelikle bir nihai malın üretimi birden fazla ulusal piyasada eşgüdümle gerçekleşir. Üretim sürecinin mekansal olarak değişimi, içiçe geçen bir süreci yansıtmaktadır. Bu değişim ulusal piyasalar arasındaki farklılıklardan faydalanarak kapitalist karın artırıldığını da göstermektedir. Ulus devlet sınırlarından taşan sermaye ve mal hareketliliği sebebiyle

ihracat, bağımlı konumdaki çevre ülkelerin küresel kapitalizme eklemlenme yolu olmuştur.

Üretimin küresel ölçekte yeniden organize edilmesi çevre ülkeler için küresel ekonomiye eklemlenme yolu sağlarken üretime konu olacak girdilerin direkt o ülke sınırlarında üretilmesi gerekmez. Bu girdiler ithal edilerek üretim sürecine dahil edilebilmektedir. İlk bakışta küresel değer zincirleri ile piyasaların entegre olabilmesine yönelik bir imkan olduğu anlaşılabılır. Buna karşın, küresel değer zincirleri ile gelişmekte olan ülkelere yapılan ihracat girdileri çoğunlukla ithalat ile sağlanmaktadır. Bu sebeple brüt ihracat hacmi içinde yaratılan yurtiçi katma değer azalmaktadır (Rodrik,2018:5) Üretimin parçalanmış yapısı çevre ülkeler için nominal ihracatı artırsa da üretim süreçlerinin iç içe geçen yapısı sebebiyle üretilen değer ülke içinde kalmamaktadır. Bu durum çevre ülkelerden merkez ülkelere katma değer aktarımı yapılması şeklinde yorumlanabilir.

Üretimdeki yapısal değişiklikler incelenirken ele alınması gereken en önemli olgulardan biri sanayi ve imalat sektöründeki değişimdir. İlk bakışta verimlilik artışı ile beraber imalat sektöründe de büyümenin gerçekleşeceğine dair bir izlenim uyandırabilir. Buna karşın Grafik 1'deki Dünya Bankası verileri dünyada imalat sanayisinin katma değerinin düşüş eğiliminde olduğunu göstermektedir. 1997'de dünyadaki GSYİH'nın %19'u imalat sanayisinde yoğunlaşırken bu oran 2023'te %15,3 olarak gerçekleşmiştir. Karşılaştırılmalı olarak bakıldığında 2023 yılında imalat sanayinin GSYİH içindeki payı, 2008 Krizi sonrası takip eden zamandaki oran ile aynı ve 2020 Covid pandemiden daha düşük görülmektedir. Bu oranın düşüşünde yüksek katma değer içeren ileri teknoloji ürünlerinin imalat sanayinden ziyade bilişim teknolojileri vasıtasıyla gerçekleşmesi de etkili olabilir. Bununla beraber Wood, sanayileşmenin gerilemesini kapitalizmin üretim dinamiklerine aykırı olmadığını savunmaktadır (Wood,2017:218). Temel nokta, kapitalist rekabetin tesis edilmesi ve kar mekanizmalarının işlemesi olduğu

için sanayi sektörü yerine hizmetler sektörünün yükselmesi sistemin kendine içkin mantığına aykırı düşmez.

Grafik 1: Dünya'da İmalat Sanayi Katma Değeri (%)

Kaynak: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.MANF.ZS?end=2023&start=1960&view=chart>

Dünya Bankası

Erişim Tarihi:05.08.2024

Kapitalizmin küreselleşmesi mekansal örgütlenmeye bağlı olarak gelişir. Meta üretiminin mekansal olarak parçalanmasını gösteren küresel değer zincirleri literatürde küresel kapitalizm ile beraber ele alınmaktadır. Erkök küresel değer zinciri kavramını aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:

“Değer zinciri kavramını, bir ürünün, tasarımından başlamak üzere birçok üretim sürecinden geçerek, nihai tüketiciye erişimine kadar tüm süreçleri açıklayan ve katma değer yaratımını ortaya koyan bir model olarak tanımlamak yerinde olacaktır. Küresel değer zinciri kavramını ise, üretim aşamasının parçalanarak, farklı ülkelerdeki farklı firmaların üretim sürecinde yer aldığı bir iş bölümü olarak tanımlamak mümkündür. Bir diğer deyişle, küresel değer zinciri, uluslararası pazarlarda faaliyet gösteren firmaların, üretim sürecini yurt dışında yerleşik bağlı ortakları ya da tedarikçi firmaları arasında bölüştürerek gerçekleştirmesi sonucunda yaratılan değerdir” (Erkök, 2020:640).

Bu noktada küresel değer zincirleri ekonomileri birbirlerine bağlarken, kriz duyarlılığını da artıran bir etkiye sahiptir. Bir nihai malın üretimine kadar bu malın içerdiği bir sürü

farklı yan ürün ve hizmet farklı lokasyonlarda üretilmektedir. Bu nedenle üretimin dağıtıldığı ekonomilerde gerçekleşecek ve o yerde iktisadi bir etki yaratacak her türlü olay nihai malın tüketicisine de yansıtacaktır. Nitekim Türel, iktisat yazınında 2008 Krizi sonrasında küresel değer zincirlerinde bir kopukluk yaşandığını ve “geriye dönüş” (*reshoring*) tabiri ile belirtilen sürecin tartışıldığını belirtir. Geriye dönüş ile beraber küresel değer zincirlerinde kritik önem taşıyan süreçlerin merkez ülkelere taşınması ifade edilmektedir. Dünya üzerinde işgücü maliyetlerinin farklılaşması, küresel değer zincirlerinde teknoloji yoğun alanların ağırlık kazanması ve bölgeselleşme eğilimleri bu noktada tartışılmaktadır (Türel,2022:205). Bu tartışmaların gösterdiği gibi üretimde küresel değer zincirlerinin artan rolü ulusal piyasalar arasındaki ilişkiyi daha girift bir hale getirirken olası herhangi bir risk faktörünün etkisini de büyütmektedir. Üretimdeki yüksek katma değer payında bilişim sektörünün artan ağırlığı da küresel değer zincirlerinin organizasyonunu yeniden değiştirecek bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişim ve üretim süreçlerinin mütemadiyen kar odaklı olmak üzere yeniden örgütlenmesi merkez ülkelerin yüksek katma değer yaratan tasarım ve AR-GE çalışmaları ile de tekel niteliği taşıdığını göstermektedir.

Yüksek katma değer üretiminin imalat sanayisinden bilişim sektörüne doğru kayması günümüz üretim ilişkilerinde en çok göze çarpan yapısal farklılaşma olarak görülmektedir. Buna ek olarak üretimin piyasalar arasındaki parçalı yapısı çevre ülkeler üzerinde piyasa baskısı oluşturmaktadır. Bahsedilen farklılaşmalar çevre ülkeler için erken sanayisizleşmeye sebep olabilecek bir pozisyon yaratmakla birlikte çevrenin merkeze olan bağımlılığını da artırmaktadır. Gelişmekte olan yarı çevre ülkelerin üretim süreçleri bu kapsamda yapısal olarak çevre ülkelerden farklılaşmaktadır. Hammade üretiminin azaldığı fakat düşük ve orta teknoloji içeren çoğunlukla ara malı niteliğindeki üretimin arttığı yarı çevre ülkelerde, bu durumun ihracatlarındaki artışla da gözlenebileceğini belirtilmektedir. Türel, yüksek teknoloji içeren ürün üretiminin gelişmiş ülkelerde rekabetçi gücünün üstünlüğünü vurgulamakla beraber ulaştırma ve haberleşme maliyetlerinin düşmesi ile gelişmekte olan ülkelere üretimin kaydırılabildiğini belirtmektedir. Bu kapsamda mühendislik ve teknolojik bilgi aktarım süreçleri girdi temini ve taşeronluk bağlantıları ile pekişmektedir. Üretilen ürünlerin pek

çoğu gelişmiş ülkelerden ithal edilen farklı ürün gruplarının emek-yoğun uygulamalarla montajının sağlanıp ihraç edilmesine dayanmaktadır (Türel,2011:32). Bu süreç üretilen ürün dinamiklerinin çevre ve yarı çevre ülkelerde birbirinden ayrıştığını göstermektedir. Bununla birlikte üretilen ürünler yapısal olarak farklılaşsa da merkez ülkelerin katma değer üretimindeki hakimiyeti, hem çevre hem de yarı çevre ülkelerde bağımlılık ilişkisini üretmektedir.

Küresel kapitalizmle mal ve sermaye hareketliliğinin hızı artmaktadır. Üretimdeki yapısal farklılaşmalar mal hareketliliğinin yoğunlaşmasını açıklamakla beraber üretim ilişkilerin iç içe geçen yapısını da ortaya koymaktadır. Sermaye hareketliliğinin akışkan hale gelen yapısı ise kapitalizmin finansallaşan niteliği ile açıklanacaktır.

1.3.2. Finansallaşan Kapitalizm

1980'lerden itibaren kapitalizm finansallaşma yoluyla bir değişim içerisine girmiştir. Finansallaşma reel üretimin yanı sıra sermaye akımlarının da belirleyici olduğu bir sürece işaret etmektedir. Bu süreç gelişmekte olan ülkeler için iki yönlü bir şekilde iz bırakmıştır. Finansal akımların yoğunlaşması ile bu ülkelerde ihtiyaç duyulan finansman açığı giderilmekte iken madalyonun diğer yüzü gelişmekte olan ülkelerin yoğunlaşan sermaye akımlarına karşı içeride güçlü bir denetim ve sistemsal mekanizmaların yokluğu sebebiyle spekülasyon etkilere açık bırakmasıdır. Nitekim finansal akımların yoğunlaşması küresel piyasaların birbiriyle ilişkisini geçirgenleştirirken krizlere de kapı aralamıştır. Şenses, 1970'lerde başlayan ve 1980'lerde hız kazanan finansal akımların reel sektör üretim oranlarının ve dış ticaret hareketliliklerinin üzerinde gerçekleştiğini belirtir. Bu hızlanmanın sonucu olarak ticaret ve finansal hareketler arasındaki makas açılmış ve finans piyasaları reel sektör üretiminden özerkleşmeye başlamıştır (Şenses,2017:182).

Teknolojik gelişmelerden kaynaklı olarak üretimde değişen koşullarla beraber finans, sermaye birikiminin para ayağının kökten şekilde değiştirmiştir. Uluslararası para sisteminin dönüşümü ve Bretton Woods'un sona ermesiyle dolar egemen para birimi

haline gelmiştir. Döviz ve faiz oranları aracılığı ile finansal sistemler stabil görünümünden çıkmışlardır. Finansallaşmanın getirdiği koşul ve düzenlemeler devletin banka vb. finansal kurumların özkaynaklarını teminat altına almak, hane halkının bankalardaki varlıklarını garantiye almak ve likiditeyi artırmak şeklinde gerçekleşebilmektedir. Devlet uygulamış olduğu politikalarla sermaye hareketlerini düzenleyen çerçeveyi belirlemekte bununla beraber finansal akımların hangi sektörler yönlendirileceğini belirleyen teşvik ve sübvansiyonları planlayabilmektedir. Finansal özellikler taşımayan işletmeler finansal piyasalara entegre olurken bankalar salt para alışverişine konu işlemlerle kalmayıp finansal ticaret yapmaya başlamıştır. Bununla beraber hane halkları da krediler yoluyla sisteme hızlı bir şekilde dahil olmuştur. Hane halkları borçlanarak temel hizmetlere erişimini kolaylaştırırken finansal aktörler olarak da karşımıza çıkmaya başlamıştır. Bu üretim artığının tüketime çevrilip sermayenin yeniden üretilebilmesi için borçlanmanın kritik bir öneme sahip olmasıyla bağlantılıdır. Reel üretim eğer pazarda kendisine alıcı bulamıyorsa para çevrilemez. Bu sebeple tüketim borçlanma araçlarıyla kamçılanmaktadır. Eğer üretilen değerler tüketime çevrilemezse reel sektörde durgunluk ortaya çıkacaktır (Lapavitsas,2013:273).

Büyüme modelinin sıcak para akımlarına bağımlı olarak geliştirilmesi borçlanma hareketlerini artırırken ödemeler dengesini de dış borçlanma hareketlilikleri sebebiyle negatif etkilemektedir. Kısa vadeli sermaye akımlarının “en kısa sürede, en yüksek getiri” mantığı ile yön alması kalkınma politikaları açısından kritik önemde olan uzun vadeli yatırım ve emek isteyen sektörler kaynağı azaltmaktadır. Kısa vadeli sermaye hareketlerine dayalı spekülasyon büyüme, finansallaşan kapitalizmin tüm çevre ve yarı çevre ülkelerde yaratmış olduğu bir etki olarak gözlemlenmektedir. Uzun vadeli sermaye yatırımlarını içeren doğrudan yabancı yatırımların merkez kapitalist ülkeler arasında yoğunlaşması çevre ve yarı çevre ülkelerin uluslararası finansal kaynaklardan üretim kapasitelerini geliştirecek ölçüde yararlanmalarını engellemektedir. Buna karşı merkez ülkelerde yoğunlaşan finansal sermaye çevre ülkelere aktardıkları kısa vadeli sermaye yatırımları ile hem kendilerini çevre ülkelerin uzun vadeli ekonomik risklerinden korumakta hem de uygulanan para politikalarının etkisiyle yüksek kur veya faizden nemalanmaktadır. Küresel iktisadi konjonktürün önemine vurgu yapılarak Amerikan Merkez Bankası’nın yürütmüş olduğu düşük faiz politikasının 2000’lerde gelişmekte olan ülkelere bir sermaye akımı yarattığı belirtilir. Çevre ülkelerdeki yüksek faiz politikası,

küresel sermaye gruplarının birikimlerini özellikle olgunlaşmamış piyasalarıyla yüksek getiriler vaat eden gelişmekte olan ülkelere yönlendirmesini tetiklemiştir. Gelişmekte olan ülkeler için borçlanmanın kolaylaşması bağımlı bir yapay büyümeyi beraberinde getirmektedir (Altınok,2016:58- 64).

Küresel kapitalist dönemde finansallaşma ile sermayenin akışkanlığının arttığı görülmektedir. Bu koşullar içerisinde devlet küresel sermaye ile iç piyasa arasında dolayımlayıcılık rolünü üstlenmektedir. Küresel sermaye akımlarını iç piyasaya yönlendirebilmek için ekonomik ve politik kolaylıklar sağlanmaktadır. Yüksek faiz politikası ile küresel sermayeye finansal karlılığını artırma olanağı sağlanırken iç piyasadaki finansman açığı kapatılmaya çalışılmaktadır. Bu durum sermaye ilişkilerini daha karmaşık bir yapıya evriltirken merkez ve çevre ülkeler arasındaki hegemonik ilişkinin de yeniden üretimini sağlamaktadır. Bu hegemonya süreci içerisinde en göze çarpan aktörler çok uluslu şirketler olmaktadır. Ulus-ötesi faaliyetlerde bulunan şirketler merkezdeki sermaye ile çevredeki üretimi birbiri ile ilişkilendiren aktörlerdir. Kuruluşu ve sermayesi merkez ülkelerde yoğunlaşan çok uluslu şirketler, emek yoğun süreçleri içeren orta-düşük katma değer yaratan üretimlerini çevre ülkelere kaydırarak bir kaynak yaratmaktadır. Parçalı üretim metoduyla üretilen mallar çevre ülkelerden yurtdışına ihraç edilmektedir. Çok uluslu bir şirketin çevre ülkelerden birinde fabrika açtığı bir örnek düşünüldüğünde bu fabrikanın inşaatı, kuruluşu, yaratılan istihdam bir kaynak yaratmaktadır. Böylelikle iç piyasa ve küresel sermaye ile bir ilişkilene yaşanmaktadır. Bu fabrikanın üretim yaptığı durumda elde edilen katma değer iç piyasadaki bölüşümü ile çok uluslu şirketin menşesi merkez ülkeye transferi arasındaki fark merkez ve çevre ülke arasındaki bağımlılık ilişkisinin niteliğine işaret etmektedir.

Finansallaşma olgusunun tarihselliğini anlamak değişen sermaye ilişkilerini çözümleyebilmek için önem kazanmaktadır. Finansallaşma, Keynesyen sistemin çöktüğü ve petrol şokunun da tetiklemiş olduğu bir krizi işaret eden 1970’li yıllarda yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu dönemde deregülasyon politikaları tesis edilirken neoliberalizm hakim

ideoloji haline gelmiştir. Bu bağlamda Lapavitsas, finansallaşmayı etkileyen üç durumun tespitini yapmaktadır. Birinci olarak 1970’lerden 1990’ların ortalarına kadar bilişim ve telekomünikasyon teknolojilerindeki gelişme üretkenlik artışlarında önemli bir artışa yol açmamıştır. İkinci olarak işsizliğin yüksek seyretmesi ve parça başı iş yapma, işin iş saatleri dışında özel alana yayılması gibi emek piyasasında gerçekleşen yapısal değişimler, emeğin yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Emeğin yoğunlaşmış olması değişen piyasanın etkisiyle karşılığı ödenmeyen emeğin yaygınlaşmasına ve emek kesimlerinin güvencesizleşmesine neden olmuştur. Üçüncü olarak doğrudan yabancı yatırımların artması ve üretimin çok uluslu şirketlerin hakimiyetine geçmesi finansallaşmayı etkilemiştir (Lapavitsas,2023:40-41).

Kapitalizm, sermayenin içinde bulunduğu koşullar ve sermayenin ihtiyaçlarına göre zaman içerisinde farklı özellikler kazanmaktadır. Finansallaşma süreci sermayenin odağını, reel üretimden finansal kar olgusuna kaymasına sebep olmuştur. Finansal piyasaların gelişmesi sermayenin akışkanlığını ve genişleme kapasitesini artırmıştır. Bu bağlamda kapitalizmin özü kar maksimizasyonunu sağlamaktır. 16. yüzyılda birikim rejiminin oluşturulması tarımsal üretim verimliliğinin artırılması ile sağlanırken, şu anda finansal piyasalar aracılığı ile kar mekanizması işlemektedir. Artı değere el koyma ve sermayenin sömürü sistemindeki bu yapısal değişiklik Wood’a göre kapitalizmin kendisine içkin mantığına uygundur:

“Kapitalizmin doğal mantığında üretim değil, sermaye üretme dürtüsü var; bu da zorunlu olarak, somut metaların üretilmesini gerektirmez; bu somut biçimi alsa bile, üretim güçlerini geliştirme dürtüsü, verimli üretim yapmak, çalışmanın güçlüklerini azaltmak ya da genel refahı artırmak amaçları tarafından belirlenmez; Marx’ın etkili biçimde söylediği gibi, sadece karşılığı ödenmeyen emeğin, karşılığı ödenen emeğe oranını artırma amacı tarafından belirlenir. Aynı mantık, sanayi dışı sermaye üretiminde, işgücü ve tekniklerin düzenlenmesi bakımından da geçerlidir.” (Wood,2017:216-217).

Küreselleşme, sermaye ve mal rejiminin sınırlarını genişletirken finansal sermayenin yoğunlaşması iç piyasalarda düzensiz hareketlenmeleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle kısa vadeli sermaye hareketlerine, yani sıcak paraya bağlı etkileşimler ve büyüme planlamalarının kısa vadeli sermaye mobilizasyonuna bağlı olarak olarak

gelişmesi sürekli bir kriz halini de beraberinde getirmiştir. Sönmez bu durumu alıntılanan şekilde açıklamaktadır:

“İktisadi faaliyetlerin finansal spekülasyon ve rantlar tarafından yönlendirilmesi ve biçimlendirilmesi, bağlantılı olarak bölüşümün giderek spekülatif kazanç sağlayanlar lehine gelişmesi söz konusudur. Finans sektörü giderek reel sektör faaliyet alanından – üretim, istihdam ve mal ticareti- hızla kopma sürecine girmiş, finansal planlamaları üretimi artırıcı, istihdamı genişletici ve ihracatı teşvik edici bir etki yaratamamıştır. Kamu maliyesinde kriz veya kronik dengesizlik ortaya çıkmıştır. İktisat politikaları kısa vadeli sermaye girişine bağlı olarak biçimlendirilmiştir” (Sönmez,2010:138-139).

Teknolojinin gelişimi, imalat sanayisindeki düşüş ve çevre ülkelerin kısa vadeli sermaye hareketlerine bağımlı finansman yapısının ihracat etkinliklerine yansması pozitif yönde olmamıştır. Aksine teknolojik altyapı ve sermayenin merkez ülkelerde yoğunlaşması yeni bir tür bağımlılık ilişkisi yaratmıştır. Devlet bu kapsamda iç piyasanın mekansal ve politik bütünlüğü içerisinde küresel sermaye için elverişli koşulların hazırlığını üstlenmiştir. Emek piyasasının esnekleştirilmesi, yabancı yatırımlara verilen garanti ve vergi muafiyeti gibi yollarla reel sektör küresel sermaye için karlı bir üretim alanı haline getirilmeye çalışılmaktadır. Bununla beraber devlet ulusal sınırlar içerisindeki finansal piyasayı, sahip olduğu para politikası araçları ile küresel finansal hareketlere açık hale getirmekte ve kısa vadeli sermaye yatırımları ile merkez ülke sermayesine bir kazanç alanı sağlamaktadır.

Finansallaşan kapitalizm Batılı merkez ülkelerin kar krizine yanıt ararken, reel sektör üretiminden ziyade finansal karları temel alan bir yönelimi beraberinde getirmiştir. Borçlanma ilişkisi ile üretilen finansal hareketliliğin merkez ülkelerde farklı finansal piyasaların bütünleştirilmesi ile oluşurken; çevre ülkelerde devletin piyasadan borçlanabileceği farklı finansal varlıkların oluşturulması ve borsaların kurulmasıyla beraber geliştiğini belirtilmektedir (Bedirhanoglu,2019:375). Çevre ülkelerin üretim olanaklarını artırmak için yeterli sermaye birikimine sahip olmamaları finansal piyasalardan kaynak bulma kapasitelerini geliştirmelerini gerektirmiştir. Bu kapsamda küresel piyasalardan borçlanma yoluyla kaynak bulmak ve kaynak bulmayı

kolaylaştıracak düzenlemeleri sağlamak devletin küresel kapitalizmde edinmiş olduğu eklemlayıcı rolü desteklemektedir.

Küresel kapitalizmin farklılaşan unsurları küresel üretim mekanizmalarını da değiştirmiştir. Üretimin farklılaşması ve finansallaşan kapitalizm dünya ekonomisinin kırılganlığını artıran unsurlar olarak belirlenebilir. Bu kapsamda bakıldığında küresel sermayenin dolaşımının önündeki engeller kaldırılırken çevre ülkelerin, artan rekabet koşulları ve spekülatif finansal hareketlilikler karşısında merkez ülkelerin etkilerine karşı daha korumasız hale geldiği saptanabilir.

1.4. BÖLÜM SONU DEĞERLENDİRMESİ

Kapitalizm ile öncülü olan üretim ve mülkiyet ilişkileri değişerek farklı bir iktisadi ve politik yapı oluşmuştur. Bu kapsamda siyasal alan ve ekonomik alan ayrılığı kapitalizm ile farklılaşan üretim ilişkilerinin yapısını ortaya koymaktadır. Kapitalizmde artı değere el koyma süreci feodalizmin aksine siyasi zora dayalı değil, iktisadi zora dayalı olarak gerçekleşmeye başlamıştır. Üreticilerin üretim araçlarına erişmelerinin yolu ücretli çalışma biçimlerine evrildiği için piyasa mekanizması içerisinde üretilen artı değer, doğrudan siyasi zor kullanmadan el koyulabilir hale gelmiştir. Piyasa yapısının ucuzdan alıp pahalıdan satma temeline dayanan yapısı değişerek piyasa içinde üretim verimliliğinin ve rekabetin artması iktisadi bir zorunluluk haline gelmiştir. Değişen piyasa yapısı ile mal, işgücü ve sermaye hareketliliğinin devletin bütünleştirici dolayımlayıcı etkisi ile kolaylaştırıldığı bir ekonomik alan oluşmuştur.

Kapitalist dönemde devlet ve piyasa arasındaki ilişki dinamik bir özellik göstermektedir. Kapitalizmin küresel bir nitelik kazanması 1970’lerde yaşanan karlılık krizi etkisi ile gerçekleşmiştir. Küreselleşme ile beraber üretim ilişkilerinin parçalanması ve finansal hareketlerin akışkanlığının artması devletin iç piyasa ile küresel piyasalar arasında eklemleyici bir rol kazanmasına sebep olmuştur. Nihai mal üretiminin parçalara bölünmesi ile iç piyasalar dış ticaret işlemleri ile birbirine bağlanmıştır. Finansallaşan sermaye ise doğrudan yabancı yatırımlar ile uzun vadeli finansman sağlarken, kısa vadeli finansal akımlar sistemin spekülasyon yanını göstermektedir. Küreselleşme ile iç içe geçen üretim ilişkileri kapitalizmi girift bir hale getirmiştir. Üretim, küresel değer zincirleri ile farklı ulusal piyasalarda parçalanmış ve iç içe geçmiş hale gelse de, sermaye yoğunluğu ve katma değer üretimi dünya üzerinde eşit şekilde yayılmamaktadır. Sermayenin üçlü bloklaşması (*Triadization*) olarak ifade edilen kavram ile sermayenin ve katma değer üretiminin gelişmiş kapitalist ülke grupları olarak sayılan ABD, AB ve Japonya’yı kapsayan üçlü blok içinde yoğunlaştığını belirtilmektedir (Akbulut,2013:165-171). Gelişmiş merkez kapitalist ülkeler ile gelişmekte olan çevre ve yarı çevre ülkeler arasındaki iktisadi dinamikler ve sermaye yoğunluğu farkı bu dönemde devletin bu farklılıkları uyumlulaştırmak için eklemleyici bir rol kazanmasına sebep olmuştur.

Sermaye ve mal hareketliliğinin akışkanlığının artmasının getirmiş olduğu dinamizm dış ticaret işlemleri ile incelenebilmektedir. Küresel değer zincirleri ile birbirine bağlanan üretim ilişkileri ve finansallaşan sermaye, küresel ölçekte çevre ve yarı çevre ülkelerin merkezi ülkelere bağımlı bir şekilde gelişmelerine sebep olmuştur. Bu kapsamda devletin ihracat yoluyla küresel piyasa ve iç piyasa arasında eklemleyici dolayımlayıcı bir role sahip olduğu belirtilebilir. Bunun sebebi ihracat faaliyetleri ile iç piyasa küresel piyasa ile doğrudan ilişkilendirilmektedir.

2. BÖLÜM

KÜRESEL KAPİTALİST DÖNEMDE TÜRKİYE’DE DEVLET VE İHRACAT

Kapitalizm tarihsel bir olgu olarak durağan bir spektrum içerisinde incelenemeyecek kadar büyük bir olgudur. Günümüzde kapitalizm ulus-ötesi sınırları aşarak hem küresel bir niteliğe haiz bir durumda hem de sermaye hareketleri finansallaşma yoluyla çok kompleks bir hale gelmektedir. Kapitalizmin bu çapraşık yapısı içerisinde ulus devletler arasındaki ticari ilişkiler sistemin niteliğini saptayabilmek için önemlidir. Türkiye 1980’lerden itibaren hızla küresel kapitalist sisteme eklemlenmeye başlamış ve bu dönemden itibaren ekonominin ve sermaye hareketliliklerinin serbestleştirilmesi yönünde önemli politikalar üretmiştir. Bu tez Türkiye’nin dönemin ruhuna uygun olarak yürütmüş olduğu politikaların küresel kapitalizme uyumluluğu ve kapitalizmin alametifarikası olan siyaset ve ekonomi arasındaki alan ayrımının 2000’lerin başından beri nasıl geliştiğini ihracat verileri üzerinden incelemektedir. Bu noktada ihracatın veri olarak alınmasının sebebi dış ticaret işlemlerinin küresel ekonomi ile doğrudan bağı olmakla beraber, üretim zincirinin parçalanıp global hale geldiği bir dönemde Türkiye’nin ihracat etkinliği küresel piyasalar içerisindeki konum ve rolünün belirlenmesinde anahtar rolde olduğu içindir.

İhracat ile iç piyasa küresel sistem ile direkt bir etkileşim içine girmektedir. Devlet ve piyasa ilişkisi kapitalizm ile bütünselleştirici-dolayımlayıcı bir özellik göstermektedir. Kapitalizmin tarihinin toplumsal mülkiyet ilişkilerinin tarihi olduğu gözetildiğinde toplumsal mülkiyet ilişkilerinde meydana gelen değişimler kapitalizmin yapısını da değiştirmektedir. Üretim süreçlerinin küresel değer zincirleri yoluyla uluslararasılaşması çevre ülkelerin merkez ülkelere yapısal olarak bağımlı olmasına sebep olmuştur. Her piyasanın farklı dinamikleri olduğu dikkate alındığında devletin farklılaşan rolü tespit edilebilir. Buna göre devlet sermaye dolaşımını kolaylaştırmaya yönelik politikalar üretirken küresel sermaye ve iç piyasa arasında eklemleyici bir rol üstlenmektedir. Devletin eklemleyici-dolayımlayıcı etkinliği iç piyasa ile küresel sermayenin taleplerinin ulus devlet sınırları içerisinde uyumlulaştırılmasıyla görülebilir. Devletin eklemleyici ilişkisi emek, mal ve sermaye hareketlerini düzenleyici politikalarının değişikliği ile analiz edilebilir. Devlet, sermaye hareketlerini serbestleştirerek finansal kapitalizme

eklemlenirken, üretimin yapısal dönüşümünün gerektirdiği düzenlemeleri hukuki yollarla yapar. Dış ticaret işlemleri iç piyasa ve küresel piyasalar arasındaki ilişkinin somutlaştığı alan olarak dikkate değerdir. Türkiye örneğinde de ekonomi politiğin ihracat çerçevesinde nasıl şekillendiği analiz edilecektir. Türkiye’de 2000’lerden bu zamana kadar devlet ve piyasa arasındaki ilişkinin izdüşümü ihracat ekseninde belirlenmeye çalışılırken öncelikle ihracat ekonomik bir unsur olarak ele alınacak sonrasında ise devletin ihracat politikaları ile somutlaştırdığı eklemleyici-dolayımlayıcı rolü ele alınacaktır.

2.1. TÜRKİYE’DE PİYASANIN YAPISAL BİR UNSURU OLARAK İHRACAT

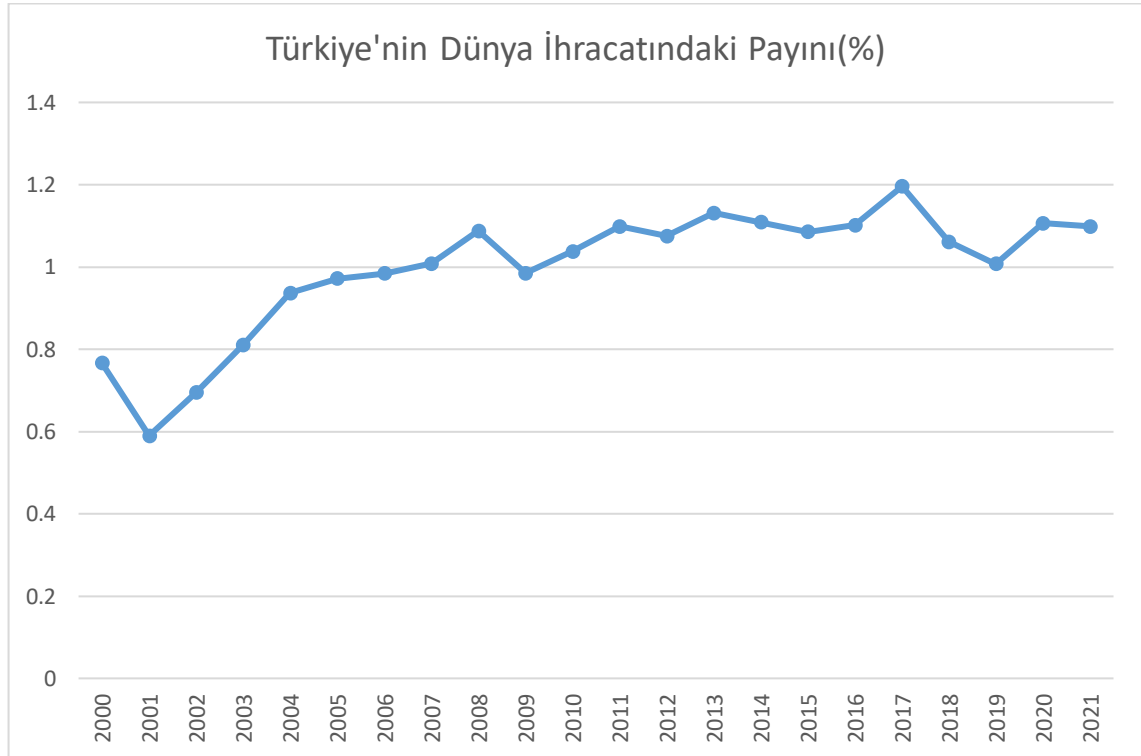
Türkiye jeopolitik konumu gereği Avrupa, Asya ve Orta Doğu’ya yakın bir konumda bulunduğu için dış ticaret işlemlerinde önemli bir avantaja sahiptir. Hammadde kaynaklarının tedariki ve üretilen ürünlerin lojistik gereksinimleri bakımından bu jeopolitik avantaj Türkiye için olumlu etkiler ve fırsatlar barındırmaktadır. Türkiye’nin en çok ihracat yaptığı ülkelere bakıldığında da Avrupa Birliği ve Orta Doğu ülkelerinin olması da coğrafi konumunun getirdiği avantaj olarak görülebilir. Bu noktada bir ülkenin ihracatını teşvik eden içsel ve dışsal etkilere bakmak gereklidir. Bu etkiler birçok açıdan çeşitlendirilebilir. Maliyetlerin düşük olması bir ülkenin ihracatını olumlu etkiler. Özellikle merkez ülkelerde emek ücretlerinin yüksek olması, ulaştırma ve lojistik maliyetlerinin de fazla olması malı ülke sınırları içerisinde üretmektense ithal etmeyi daha optimal kılar. Nitekim 1970’lerdeki Petrol Krizi sonrasında kapitalizmin içine girdiği bunalım üretim zincirlerinin parçalanması yoluyla yapısal bir farklılaşma yaratmıştır. Nihai bir malın tek bir mekanda üretilmesi, gerekli teknolojik, lojistik ve emek altyapılarının kurulmasını gerektirdiği için ciddi bir maliyet yükünü beraberinde getirirken, nihai ürünü oluşturan ara malların farklı mekanlarda üretilmesi bu maliyet yükünü azaltacaktır. Küresel değer zincirinin temel mantığı da burada yatmaktadır. Sermaye karını artırabilmek için genişlemek zorundadır. Bununla beraber sermaye, ulusal piyasalar arasındaki ekonomik ve sosyal bölünmeden faydalananarak küresel değer

zincirleri yoluyla karını maksimize edebilmektedir. Ulusal ekonomiler ürün ve tedarik zincirleri ile birbirine bağlanırken ithalat ve ihracat artık ekonominin vazgeçilmez etkinlikleri olmuştur. İhraç edilen malların rantier değeri varsa (petrol, doğalgaz vb. doğal kaynaklar gibi), kıt kaynaklarla üretiliyorsa bu da ihracat değerini artıracaktır. Dış ticaretin küresel ekonomiye çevrenme için birincil önemde olduğu akılda tutularak dış ticaretin devletlerin iç dinamiklerine bağlı olduğu kadar küresel değişimlerden de doğrudan etkilendiği belirtilmelidir. Bu kapsamda Türkiye küresel piyasalara ihracat yoluyla eklenmeye çalışırken devletin dolayımlayıcı rolü de artmıştır.

İhracatın küresel ekonomik ilişkileri içerisindeki etkisini analiz edebilmek için hangi sektörlerin ihracat işlemleri içerisinde yoğunlaştığı ve bu sektörlerin katma değer üretiminin tespit edilmesi önem taşımaktadır. İthal girdilere bağımlı ihracat yapısı cari açık sorununu derinleştirirken, bu tip ihracatın yaratmış olduğu katma değer ülke ekonomisi içerisinde kalmayarak bir kaynak transferi de yaratmaktadır. Çevre ve yarı çevre ülkelerin merkez ülkeler ile ilişkisindeki bağımlılık bu kaynak transferi ile temellendirilebilir. Bu bağlamda, Türkiye'nin nasıl bir örnek olduğu ihracatın nasıl şekillendiği ile belirlenebilir. İhracat Türkiye'de ekonomi alanının ve piyasanın özelliklerine ayna tutarken devletin eklemleyici rolünün nasıl geliştiğini anlamlandırmaya yardımcı olacaktır. Bu bağlamda önce sektörel ve üretilen mallara göre Türkiye'de ihracatın özellikleri tespit edilecektir. İhraç edilen ürünlerin sektörel özellikleri bir ülkenin merkez, çevre veya yarı çevre olarak tespit edilmesinde bir kategori olarak ele alınmaktadır. Ardından ihracat ile gerçekleşen mal transferlerinin aynı zamanda bir kaynak transferi sağlayıp sağlamadığı ihracatın ithalata bağımlılığı ile analiz edilecektir.

2.1.1. Sektörel ve Mal Çeşitliliği Bakımından Türkiye’de İhracat

Türkiye, 1980’lerden itibaren değişen ekonomi politikalarının etkisiyle ihracat odaklı büyüme stratejisini benimseyen ülkelerden biri olmuştur. İthal ikameci politikaların terk edilerek, dışa açık ve sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği bir dönem olarak 1980’lerden sonra Türkiye’nin küresel piyasalara entegre olmaya çalıştığı tespit edilebilir. Bu noktada ihracat küresel piyasalarla ilişki kurulabilen yegâne ekonomik unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de ara malı üretiminin yoğunlaştığı fakat yüksek katma değer içeren, teknolojik değeri yüksek ürünlerden ziyade hammadde ve yan ürün özelliğindeki sınai ürünlerin ihracatının yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye küresel piyasalara bir yarı çevre ülke olarak eklenmektedir.

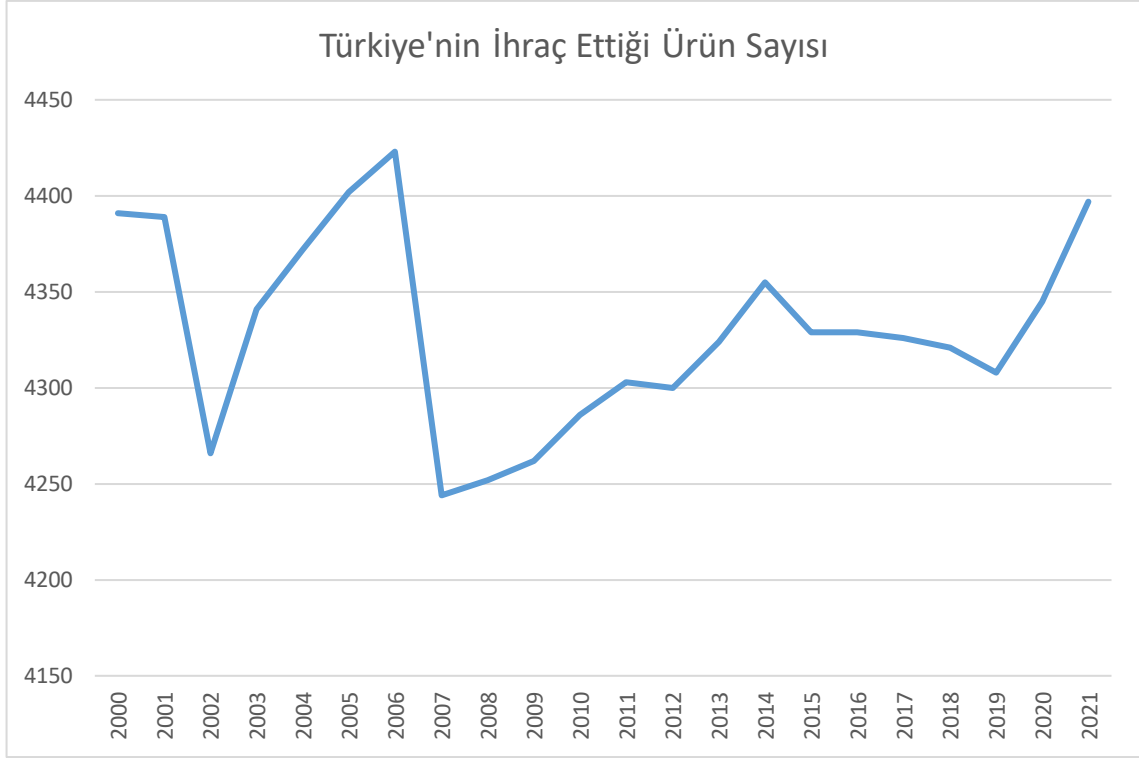
Grafik 2: Türkiye'nin Dünya İhracatındaki Payı (%)

Kaynak: Dünya Bankası

Erişim Tarihi: 15.05.2024

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/WLD/StartYear/2000/EndYear/2021/TradeFlow/Export/Partner/TUR/Indicator/XPRT-PRTNR-SHR#>

Türkiye'nin dünya ihracatındaki payını tespit etmek küresel kapitalist sistem içerisinde Türkiye'nin ihracat etkinliğini analiz edebilmek için ele alınan verilerden biridir. Grafik 2'ye göre 2000 yılında Türkiye, Dünya üzerindeki toplam ihracat işlemleri içerisinde %0.77 paya sahipti. 2001 krizinin etkisiyle ihracat payı %24 düşerek %0.59 oranına gerilemiş fakat bu dönemden 2008 krizine kadar kademeli olarak artmıştır. 2008 krizinin sonucu olarak gerçekleşen küresel küçülmenin etkisiyle ihracat payında azalma gerçekleştiği görülmektedir. 2017 yılında ihracat payı %1.20 ile tüm zamanların en yüksek oranına ulaşmakla beraber 2018 yılında kur krizinin etkisiyle tekrardan düşüşe geçmiştir. Grafik 2, küresel iktisadi dalgalanmaların uluslararası ticaret etkinliklerini doğrudan etkilediğini doğrulamaktayken Türkiye'nin 20 sene içerisinde ihracat payını %42 oranında artırdığını da göstermektedir. Bu veri tek başına ele alındığında Türkiye'nin küresel piyasalarda etkinliğinin arttığı yorumu yapılabilir fakat Türkiye'deki ihracat işlemlerinin ithalata bağımlılığını tespit etmek ve ihracat konusu ürünlerin niteliğini incelemek bu iddianın geçerliliğini test etmek için elverişli olacaktır. Eğer bir malın ihraç edilebilmesi için önce ithal edilmesi gerekiyorsa bu ürünün üretim zincirleri aşamasında edindiği yer ile ürünün tüm üretim sürecinin ülke içerisinde başlayıp tamamlanması arasında üretilen ekonomik değer arasında bir fark bulunmaktadır. Nitekim ara ürün üretiminin yoğunlaştığı ve imalat sanayisinde ağırlıklı olarak ürün birleştirme/montaj faaliyetlerinin gerçekleştiği ülkelerde ihracat ithalata bağımlıdır. Bu durum, ülke ekonomisini küresel tedarik zincirine daha da bağımlı hale getirmektedir. Küresel kapitalist dönem içerisinde ülke ekonomilerin birbirine bağımlı durumu ilk bölümde bahsedildiği üzere sömürü ilişkilerini perçinleyen bir çerçeve ortaya koymaktadır.

Grafik 3: Türkiye'nin İhraç Ettiği Ürün Sayısı

Kaynak: Dünya Bankası

Erişim Tarihi: 15.05.2024

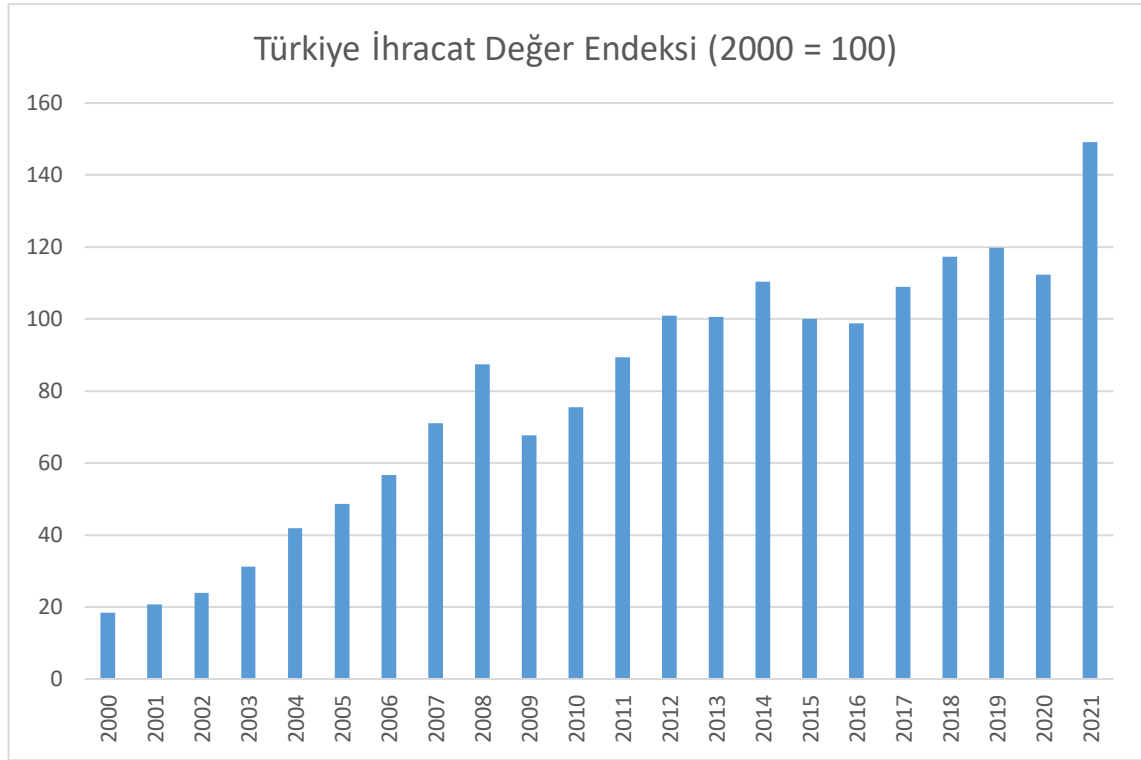
<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/TUR/StartYear/2000/EndYear/2021/Indicator/NMBR-PRDCT-XPRTD#>

Grafik 3'te görüldüğü üzere Türkiye'nin 20 senede ihraç ettiği mal sayısı 4240 ile 4400 aralığında değişmektedir. Doğu Asya ülkelerine bakıldığında 2000'lerin başında ihracata konu olan malların sayısı 4900 dolaylarında iken 2020'lerde bu sayı 4550'ye düşmüştür.² Kuzey Amerika ülkelerinde ise 2000'lerin başında ihraca konu olan mal sayısı 4930 dolaylarında iken 2020'lerde bu sayı 4540'lara³ düşmüş gözükmemektedir. Karşılaştırmalı olarak bakıldığında en çok ihracat hacmine sahip olan bölgelerde ihraç edilen malların sayısı düşüş göstermekteyken bu sayı Türkiye'de görece olarak artmıştır. Merkez ülkelerin ihraç etmekte olduğu katma değeri yüksek mallar sebebiyle ihracat ürünlerini niceliksel değil fakat niteliksel olarak artırdıkları ortaya çıkmaktadır. İhraç edilen ürünlerin ara malı veya nihai mal olma özelliği de bu farklılaşmayı açıklayabilir. Bir nihai

²<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/EAS/StartYear/2000/EndYear/2021/Indicator/NMBR-PRDCT-XPRTD>

³<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/NAC/StartYear/2000/EndYear/2021/Indicator/NMBR-PRDCT-XPRTD>

mal fazla sayıda parçadan imal edilerek bir bütün oluşturmaktadır. Küresel değer zincileri kapsamında ara malı üretiminin çevre ve yarı çevre ülkelerde yoğunlaşırken nihai mal üretiminin merkez ülkelerde kümeleniyor oluşu dikkate alınmalıdır. Buna göre ara malı ihraç eden ülkelerde ihraç edilen ürünlerin niceliksel artışı anlam kazanmaktadır.

Grafik 4: Türkiye İhracat Değer Endeksi (2000 = 100)

Kaynak: Dünya Bankası

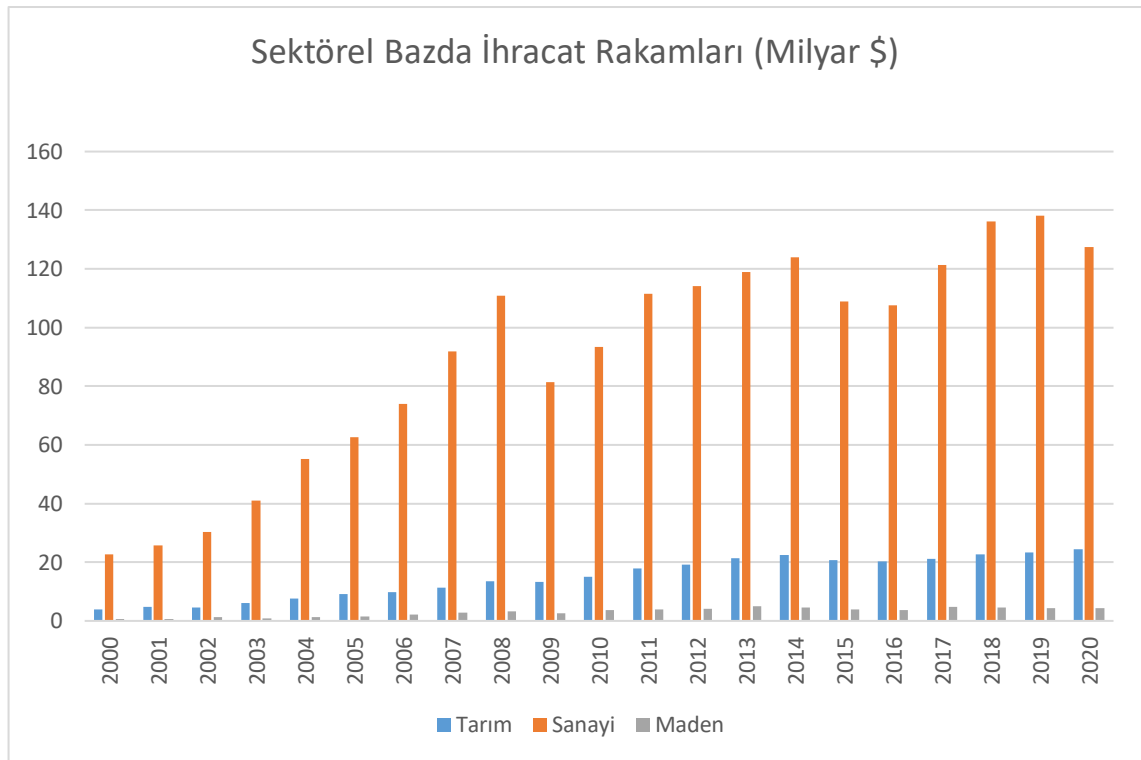
Erişim Tarihi: 15.05.2024

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/TUR/StartYear/2000/EndYear/2021/Indicator/TX-VAL-MRCH-XD-WD#>

DB, UNCTAD ve IMF tarafından yayınlanan endekslerden, 2000 baz dönemi için ortalamaya göre bir yüzde olarak ihracat değerlerinin ABD Dolarına dönüştürülmüş halinden Grafik 4'teki veri seti üretilmiştir. Grafiğe göre Türkiye ihracat değerini yıllar içinde artırmıştır. Bu veri niceliksel değişimleri baz aldığı için Türkiye'nin iktisadi büyümesine koşut olarak da endeksin yukarı yönlü değiştiği görülmektedir. 2000 yılından 2021'e Türkiye'nin GSYİH'sı dolar cinsinden 3 katına çıkarken⁴ yukarıdaki tabloya göre ihracat değeri 8 katına çıkmıştır. Bu noktada Türkiye'nin ihracat odaklı bir büyüme

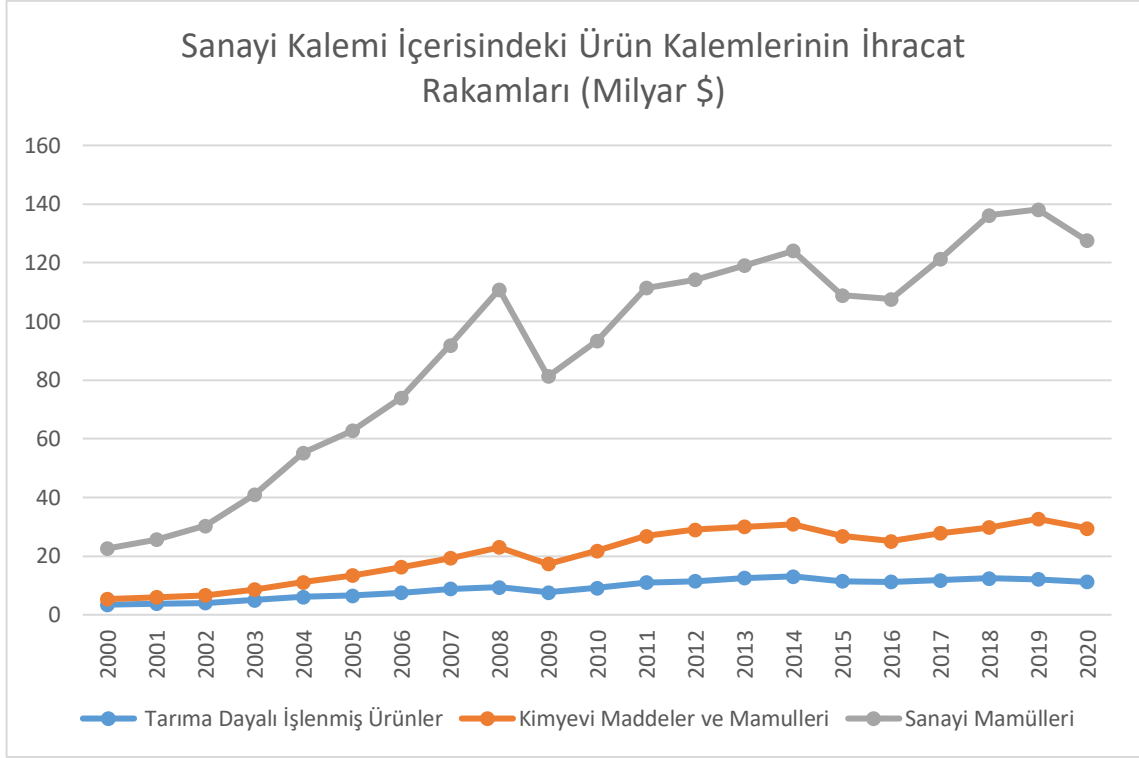
⁴ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2021&locations=TR&start=2000>

stratejisi takip ettiği belirtilebilir fakat GSYİH büyüme oranı ile ihracat büyüme oranı arasındaki farklılığa bakıldığında ithalat kalemlerinin GSYİH içerisindeki payının ihracattan daha fazla olduğu bu sebeple ihracattaki büyüme oranının aynı miktarda büyümeye yansımadağı ifade edilebilir. Orhangazi, “ *İhracatçı firmaların hem ithal enerjiye hem de ithal sermayeye ve ara mallarına bağımlılığının artarak devam ettiğini, dolayısıyla ithalatı artırmadan ihracatı artırmanın çoğunlukla mümkün olmadığını*” belirtmektedir (Orhangazi,2024:115). İhracatın ithalata bağımlı şekilde artması ihraç edilen üründen elde edilen kazançtan maliyetlerin düşürülmesi sonucu elde edilen karın düşük kalmasına sebep olmaktadır. Bu durumda ihracattan elde edilen değer ithal girdi maliyetleri sebebiyle bir kaynak transferi de yaratmaktadır.

Grafik 5: Sektörel Bazda İhracat Rakamları (Milyar \$)
<https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>

Erişim Tarihi: 15.05.2024

Grafik 6: Sanayi Kalemi İçerisindeki Ürün Kalemlerinin İhracat Rakamları (Milyar \$)

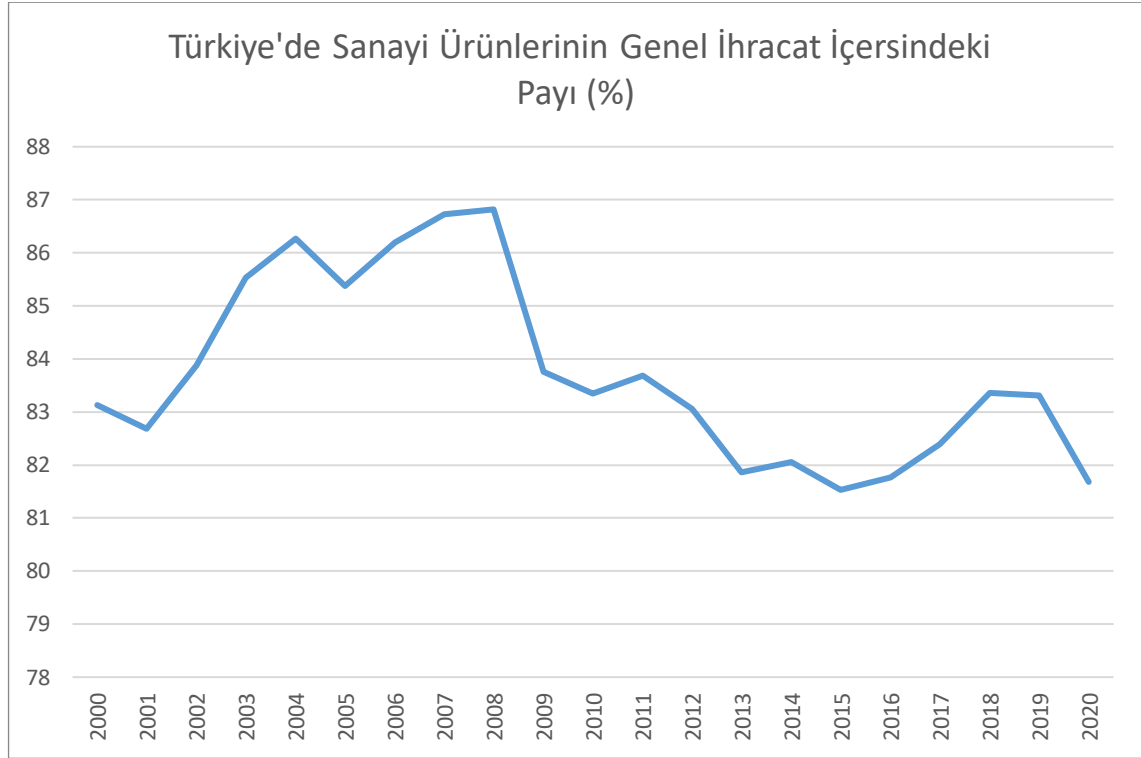
Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi

Erişim Tarihi: 15.05.2024

<https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>

Türkiye İhracatçılar Meclisi'nin yayımlamış olduğu ihracat rakamlarını içeren raporlar ihraç edilen malların yaygınlaştığı sektörleri incelememize imkân sağlamaktadır. Bu raporlar ihracatı üç temel başlıkta kategoriye ayırmaktadır: Tarım, Sanayi ve Maden. Grafik 5 ve Grafik 6'da görüldüğü üzere ihracat içerisinde sanayi ürünlerinin payı diğer sektörlerle göre yüksektir. Maden ihracatı konusunda yaşanan düşük etkinlik Türkiye'deki doğal enerji kaynak rezervinin kısıtıyla bağlantılıdır. Tarımsal üretimin ikinci planda olduğu ihracat piyasasında sanayi sektöründeki ihracat birincil konumdadır. Sanayi sektörü içerisinde de sanayi mamül üretiminin tarıma dayalı ve kimyevi madde mamüllerine oranla ağırlıkta olduğu görülmektedir. Ercan, dayanıklı tüketim mallarını iç piyasada üretip bu üretimden de optimal fayda sağlamış olan üretken sermaye için küresel kapitalizme eklenme sürecinde sanayi ve ara mal üretiminin daha fazla artı değerden nemalanmak için zorunlu olduğunu belirtir. Bu durum sanayi malı üretimi için gerekli girdileri sağlamak amacıyla döviz ve finanman ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır (Ercan,2004:12). Bu bağlamda sanayi sektörünün gelişiminin yarı çevre ülkeler ile

merkez ülkeler arasında girdi ve finansman açısından bir bağlantı yarattığını belirtmek yanlış olmayacaktır.

Grafik 7: Türkiye'de Sanayi Ürünlerinin Genel İhracat İçersindeki Payı (%)

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi

Erişim

Tarihi:

15.05.2024

<https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>

Genel ihracat içerisinde sanayi mallarının oranı %80'lerde gerçekleşmektedir. Sanayi mallarına dayanan ihracat yapısı Türkiye'nin bir yarı çevre ülke olarak nitelendirilebilmesine olanak sağlamaktadır. Ağırlıklı olarak hammadde ihracatı yapan çevre ülkelere kıyasla sanayi üretimi olan yarı çevre ülkelerin yaratmış olduğu katma değer daha fazladır. Bununla beraber üretilen katma değer ve ihraç konusu malın ekonomik özelliklerine dikkat çekmek gerekir. Türkiye'de ihraç edilen sanayi ürünlerinin orta ve düşük teknoloji içermesi yaratmış olduğu katma değer yüksek teknoloji ürünlerine göre düşük olmasına sebep olmaktadır. Buna ek olarak ara malı ihracatının yüksekliği ve bu malların ithal girdiye bağımlı olması üretilen katma değer aynı zamanda bir kaynak transferi de yaratmasına sebep olmaktadır. Çünkü ithal girdiye dayalı

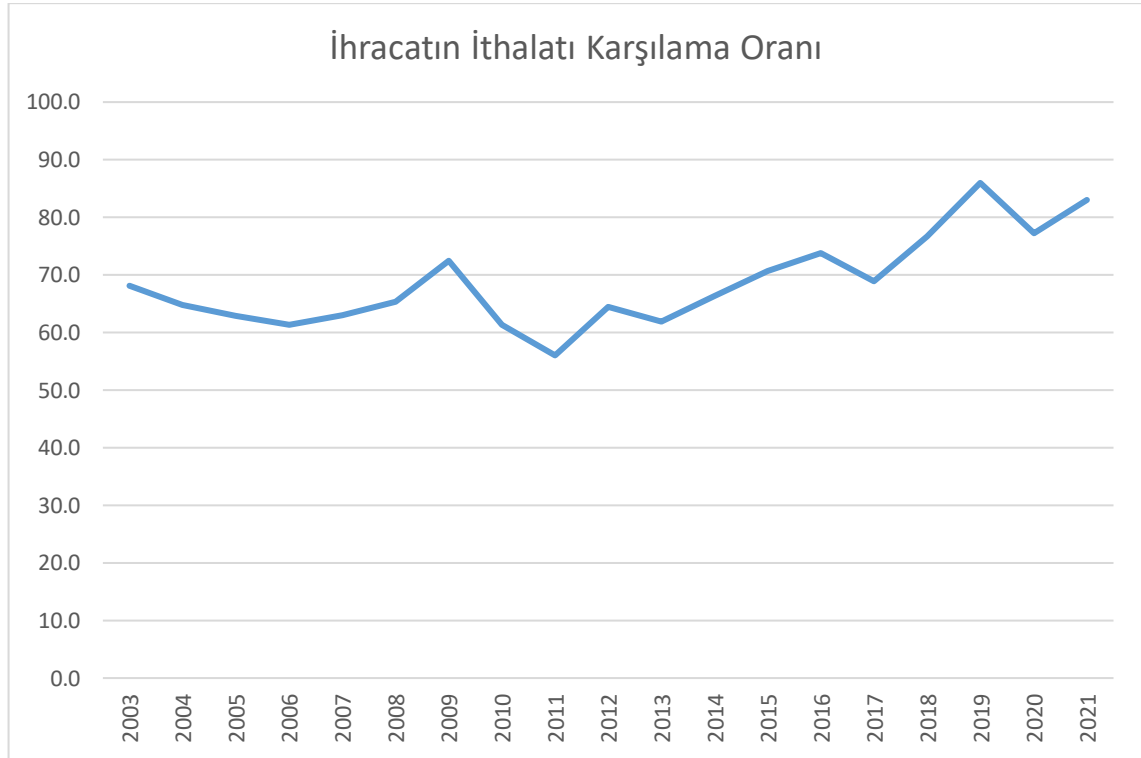
ara malın ihracından elde edilen katma değer, girdi maliyeti olarak ulusal piyasanın dışına aktarılmaktadır. Ara mal üretiminin yaratmış olduğu değer niteliği nihai mal ile ilişkisinin tespit edilmesi ile belirlenebilir. Taymaz vd, bir nihai malın üretiminin dört süreç içerisinde incelenebileceğini belirtmektedir. Bu süreçler, hammadde üretimi, standart parça/girdi üretimi, ana parça/aksam üretimi ve nihai ürünün üretimi olarak incelenmektedir (Taymaz vd,2011:63). Üretim zincirlerinin belirtilen süreçleri incelendiği zaman hammadde ve girdi üretimi direkt belirli bir nihai malın üretimine özgü olmayabileceği gibi ana parça ve nihai ürün üretimi direkt olarak spesifik bir ürünün üretimine dönük olarak işleyen süreçlerdir. Ara mal üretimi, nihai mala bağımlı gelişen bir üretim biçimidir. Türkiye'nin ihracatının ağırlıklı olarak ara mal niteliğindeki sanayi ürünlerinden oluşması küresel üretim zincirleri içerisinde nihai mala bağımlı bir üretim etkinliği yapıldığını göstermektedir. Bu kapsamda ara malı ihracatının yoğunluğu, ihracatın ithalatla ilişkili bir yapıya sahip olduğunun göstergelerinden biridir.

Türkiye'nin ihracat yapısındaki dönüşüm ihraç edilen mal yoğunluğu dikkate alınarak dönemselleştirildiğinde üç farklı dönem belirlenebilmektedir. 1980'lerde gerçekleşen ekonomik liberalizasyona kadar ihracat ağırlığı tarım ve gıda sektörünün egemen olduğu hammadde üretiminde gerçekleşmiştir. Bu dönemin ardından 2000'lere kadar emek yoğun bir sektör olan tekstil sektöründe uzmanlaşma artmış olup 2000'lerden sonra orta teknoloji içeren ve çoğunlukla ara malı üretimine dayanan makine aksamaları ağırlık kazanmıştır (Taymaz ve Voyvoda,2023:41). İhraç edilen ürün yoğunluğunun dönemsel olarak farklılaşması ekonomik konjonktür ile de yakından ilişkilidir. Türkiye'de ekonomik serbestleşme politikalarını takiben hammadde ihracından düşük-orta ölçekli sanayi ürünlerinin ihracatında bir yoğunlaşma başlamıştır. Sanayi üretim kapasitesini kurma maliyetlerinin yüksekliği dikkate alındığında Türkiye'nin dışa açılma süreci ile bu kapasiteyi kurması arasında bir ilişkinin mevcudiyetinden bahsedilebilir. 1980'lerden itibaren döviz rejiminin serbestleştirilmesi ve finansal piyasalardaki liberalleşme politikaları ile sanayinin güçlendirilmesi için gerekli finansman ihtiyacı küresel piyasalardan sağlanabilir hale gelmiştir. Bununla beraber sanayi üretimi yapan kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesiyle üretimin iç piyasa tüketiminden ziyade ihracat ekseninde yeniden örgütlenmesi sağlanmıştır. Küresel sermaye için Türkiye, hem özelleşme politikaları ve yeni serbestleşen piyasası ile kar vaat eden bir piyasa olurken

lojistik maliyetleri gözetildiğinde ise jeopolitik konumu itibariyle avantajlı bir pozisyona sahiptir. Bu bağlamda küresel değer zincirleri ile Türkiye’de ihracatın, ara malı üretimine dayanan sanayi ürünlerinde yoğunlaşması anlamlı görülmektedir.

2.1.2. Türkiye’de İhracatın İthalata Bağımlılığı

Türkiye’de ihracat yapısal olarak ithalata bağımlı olarak gerçekleşmektedir. Bu durum ihraç edilen malların önce ithal edilip iç piyasa işlenerek tekrar ihraç edilmesi ile de bağlantılıdır. Türkiye direkt olarak hammadde ihraççısı bir ülke olmayıp ihracat sektörü ara malı üretimi üzerinde yoğunlaştığından dolayı ihracat ve ithalat ilişkisi aynı zamanda döngüsel bir niteliğe sahiptir.

Grafik 8:İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı

<https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/>

Erişim Tarihi: 19.05.2024

İhracatın ithalatı karşılama oranı Türkiye'nin cari işlemler dengesi içerisinde dış ticaret açığının belirlenebilmesi için önemli bir veri sunmaktadır. Grafik 8'de görüldüğü üzere Türkiye'de ihracat işlemlerinin hacmi ithalatın altında kalmaktadır. Bu durum Türkiye'nin cari açık sorunun temellerinden birini oluşturmaktadır. İhracat kalemleri GSYİH'ya gelir yazılırken ithalatın ihracattan fazla gerçekleşmesi gider kalemini artırmaktadır. Grafik incelendiğinde 2009, 2011 ve 2019 yılları dikkat çekmektedir. 2009 yılında ihracatın önceki yıllara göre ithalatı karşılama oranı artmış gözükmetedir. Bu durumda 2008 krizinin etkisiyle dünyada yaşanan ekonomik küçülmenin ithalat üzerinde gerçekleştirdiği etki ile yorumlanabilir. 2011 yılında ise %11.2 (Dünya Bankası verisi) oranı ile gerçekleşen büyüme oranının etkisiyle ithalat işlemlerinin arttığı bir dönem olarak kayda geçmiştir. 2019 yılı ise hem %0.8 (Dünya Bankası verisi) büyüme oranı hem de yaşanan kur krizlerinin etkisiyle ithalatın düştüğü bir dönem olmuştur. Bu grafik ile Türkiye'nin büyüme oranının yüksek olduğu dönemlerde ithalatın arttığını, bununla beraber küresel ekonomik dalgalanmalara bağlı olarak küçülme dönemlerinde ihracatın ithalatı karşılama oranının yüksek seyrettiği görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin küresel piyasalara karşı kırılganlığını artırmaktadır.

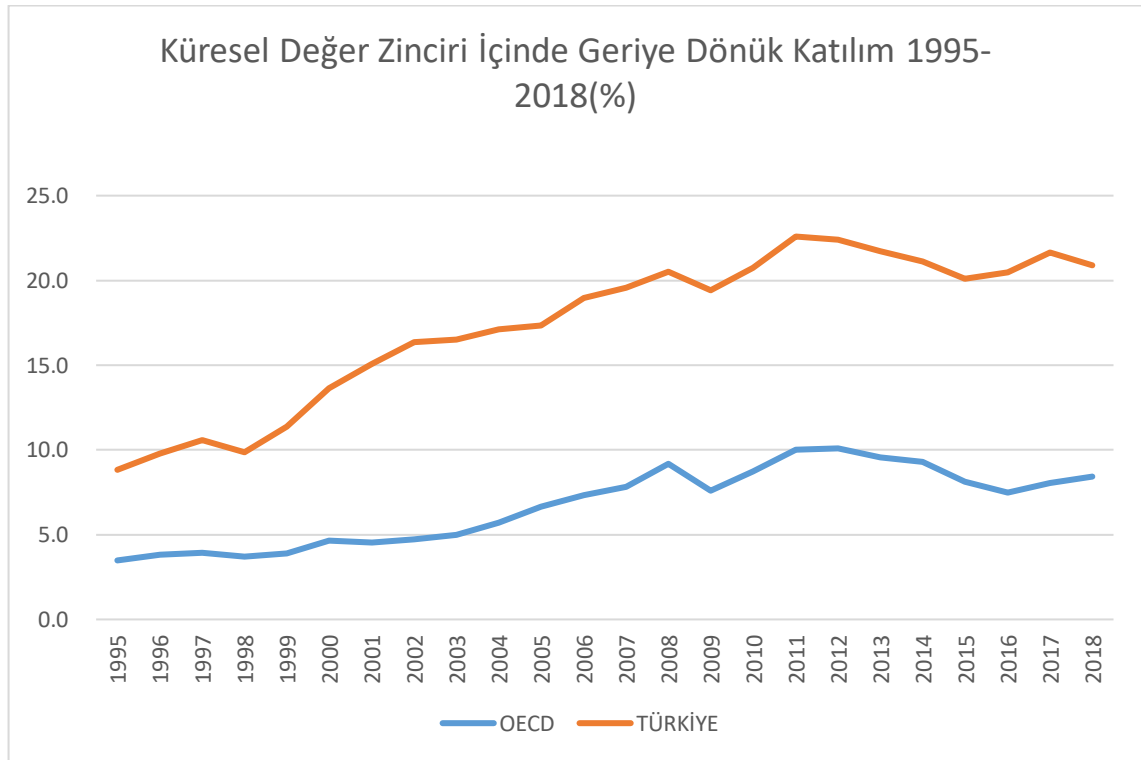
Türkiye'de ihraç edilen ürünlerin ara mal olması ve bu ürünlerin ithal girdilere bağlı üretiliyor olması iç piyasa ve küresel piyasa arasındaki bağımlılık ilişkisini göstermektedir. Devlet, bu ilişki dolayımında mal ve sermaye hareketliliğini mobilize edici uygulamalarla kendisini gösterir. Bu kapsamda ekonomik krizlerde devletin yürütmüş olduğu politikalarla bu uygulamaların niteliği saptanabilir. Türkiye'de ihracat sektörünün krize duyarlılığı yüksektir. Türkiye'nin geçirmiş olduğu ekonomik krizlerin özgül koşullarına göre ihracat sektörü de farklı tepkiler vermektedir. Bu noktada iç piyasa dinamiklerine bağlı olarak gelişen 1994 ve 2001 krizleri ile 2008 küresel krizinde Türkiye'de ihracat sektörünün hareketi farklılaşmaktadır. Buna göre 1994 krizinin getirmiş olduğu iç piyasadaki talep daralmasına karşın devalüasyon sebebi ile TL'nin değer kaybetmesi ihracat eğilimini artırmıştır. Devalüasyon, devletin sağlamış olduğu eklemleyici-dolayımlayıcı etkinin somutlaştığı bir politika aracı olarak tespit edilebilir. Para biriminin değerinin düşürülmesi ithalatı pahalı hale getirirken ihracatı

ucuzlatmaktadır. Bu yolla iç piyasada üretilen malın küresel piyasalarda satışı artar. Devlet tarafından yürütülen para politikası piyasanın iktisadi baskı araçlarını dolaylıdır. 2001 krizi ile 1994 krizi kıyaslandığında yaşanan kredi sıkıntısı firmaların ihracat eğilimlerinin temel belirleyicisi olmuştur. İç piyasada yaşanan kredi kısıtı nedeniyle dış finansman, ihracatçıların küresel pazardaki iş sürekliliği için de önem kazanmaktaydı. Özelleştirmeler yoluyla kaynak tahsisi ve ulusüstü kuruluşlardan alınan kredilerle bu dönemde finansman ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. 2008 krizine bakıldığında Türkiye ekonomisi önceki krizlere göre nispeten iyi bir konumda olmasına rağmen küresel ekonominin küçülmesi, belirsizlik ortamı ve dış talepteki belirgin azalma 2001 ve 1994'e göre ihracat oranlarının daha keskin bir şekilde düşmesine sebep olmuştur (Atabek Demirhan ve Ercan,2018:4). Küresel krizlerin iç piyasa üretimindeki etkileri, kapitalizmin coğrafi genişlemesine paralel olarak etki alanının da arttığını göstermektedir.

Merkez ve çevre ülkeler arasındaki ilişkinin niteliği gereği bu ilişkilennmeleri regüle eden kurumlar da bu tarihselliğin içinde ortaya çıkmıştır. DTÖ, IMF ve DB gibi kurumların sadece küresel piyasalarda değil, küresel piyasalara dahil olan ulus devletlerin iç piyasalarına da doğrudan ve dolaylı olarak etkileri görölmektedir. Küresel kapitalist sisteme eklemleme sürecinde Türkiye'nin ulus-üstü yapılarla kurmuş olduğı ilişkiye dikkat çekilmesi gerekmektedir. DTÖ, IMF, DB ve AB ile kurulan ilişkiler Türkiye'nin dış ticaret performansını önemli ölçüde etkilemiştir. Türkiye 1995 yılında DTÖ'ye kurucu üyeler arasında girmiş, 1996 yılında da AB ile Gümrük Birliğı anlaşmalarını oluşturmuştur. DTÖ, küresel ticareti regüle eden yapısı ile sistemin başını çekerken, Türkiye'nin DTÖ'ye üye olması ile küresel ticaret sistemine uyum hedeflenmiştir. GB Anlaşması ile AB standartları ile uyumlu dış ticaret tarifelerinin oluşturularak yabancı yatırımcılar için Türkiye'de avantajlı koşullar yaratılmaya çalışılmıştır (Erkök, 2020:642). Bu çerçeveden bakıldığında Türkiye'de devletin küresel kapitalist dönemde iç piyasa ve uluslararası piyasalar arasındaki eklemleyici dolayımdayıcı rolü tespit edilebilmektedir.

İhracatın ülke ekonomisinde yarattığı katma değer ihraç ettiği malların özelliklerinde yatmaktadır. İhraç edilen malların niteliği, malların katma değerinin yüksek veya düşük olması, hammadde, ara malı veya nihai mal olup olmadığının tespiti bu sebeple önemlidir. İhraç edilen malların ithal girdiye bağımlı olup olmaması da ülkenin küresel piyasa ve sermayeyle kurduğu ilişkiyi belirlemede yardımcı olacaktır. İhracat performansını değerlendirebilmek için ihracatın yarattığı katma değer belirlenmelidir. Erkök bu bağlamda ithal girdiye bağlı olan ürün ve sektörlerdeki performansın yüksekliğinin kendi başına rekabetçi bir durum yaratmayacağını belirtir. Çünkü ihracatın yüksek performansı ithalata bağımlı ise dış ticaret açığı kapanmamakla beraber üretilen katma değer ithalat yoluyla paylaşılmış veya transfer edilmiş bir niteliğe sahip olacaktır. Bu durum aslında bir bölüşüme de işaret etmektedir. Erkök, ülkeye ait girdi ve çıktı tablolarının incelenerek, yerli katma değer ihracatı (*domestic value-added exports*) ile yabancı katma değer ihracatından (*foreign value-added exports*) arasında karşılaştırma yaparak belirtilen bölüşüm üzerine saptamalar yapılabileceğini belirtmektedir. Ticarete katma değer (*trade in value added*) endeksi ile katma değer oluşumundaki küresel paylaşım ve bölüşüm incelenebilir (Erkök,2020,646). Bu bağlamda ileriye dönük katılım ile geriye dönük katılım arasındaki farklılığı da açıklamak gereklidir. Bu iki kavram arasındaki ayrım ihracat içerisindeki yerli ve yabancı katma değer oranlarıdır. Yerli katma değer oranı ileriye dönük katılım, ithal ara girdilere olan bağımlılıkla ifade edilen yabancı katma değer oranı da geriye dönük katılımı belirtmektedir. Diğer bir ifade ile bu oranların karşılaştırılması bir ülkenin uluslararası sermaye ile kurduğu ilişkiyi belirleyebilmektedir. İthalat ile ihracat arasındaki ilişki ekonomik bir tahakküm ilişkisine dönüşerek neoliberal piyasa aktörlerinin ulusal piyasaları yönlendirebilmekte ve hatta spekülasyon da yaratabilmektedir. Dış ticaret işlemleri devletin hem küresel sermaye ve ulus-üstü örgütlerle etkileşimini hem de iç piyasa ile ilişkilerinin ara bağlantısını gösterir. Buna göre küresel kapitalizmin karlılığının sürekliliği bu üç sac ayağının birleşiminde kendisini gösterecektir fakat Türkiye bu karlılık döngüsü içerisinde beklenen performansı ne ölçüde vermektedir? İhraç edilen ürünün niceliğinden ziyade ürettiği katma değer hem iç piyasadaki etkinliği hem de küresel ekonomik sistem içerisinde devletin konumunu saptamaktadır. Küresel değer zincirinden nemalandığı ölçüde devletin kapitalist birikim rejimindeki yeri pekişecektir. Bu sebeple ileriye dönük katılım ile ihracatın iç piyasanın

yarattığı katma değer ile şekillenmesi cari işlemler hesabını pozitif yönde etkilerken, ithal girdilere bağımlılık oranı dış ticaretten elde edilen katma değer payının ulusal ekonomi içerisinde kalmayarak yurtdışına transfer edilmesini gerektirir ve cari açık yükselir. Bu durum İhracatın nominal olarak artarken reel anlamda artmaması ile sonuçlanacak ve devletin küresel piyasalara bağımlılık ilişkisini artırırken, uluslararası düzende emperyalist ilişkileri pekiştirecektir. Belirtilen sebeplerle ticarette katma değer endeksi, küresel kapitalist ekonomide değer üretimi ve bölüşüm rejimini analiz edebilmek ve Türkiye'nin buradaki konumunu saptayabilmek için yararlı olacaktır.

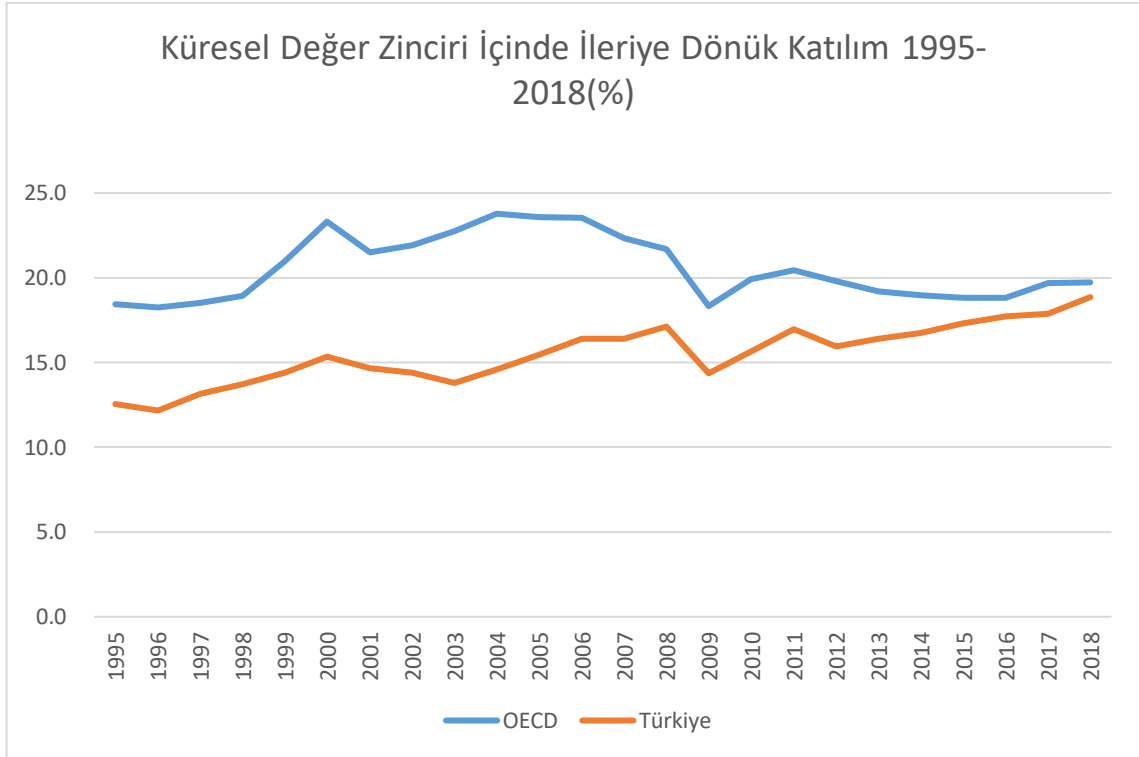

Grafik 9: Küresel Değer Zinciri İçinde Geriye Dönük Katılım 1995-2018 (%)

Kaynak: OECD

<https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=106160>

Erişim Tarihi:24.05.2024

Grafik 10: Küresel Değer Zinciri İçinde İleriye Dönük Katılım 1995-2018 (%)

Kaynak: OECD

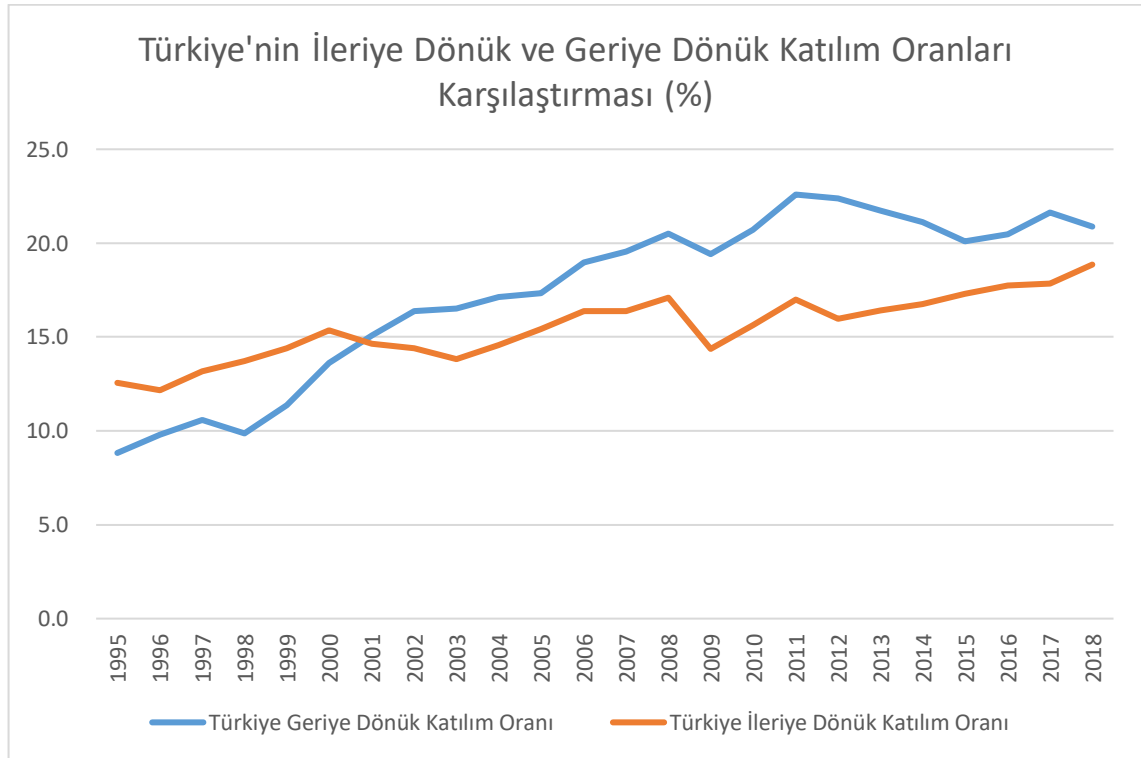
<https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=106160>

Erişim Tarihi:24.05.2024

Grafik 9 ve Grafik 10 OECD ve Türkiye arasında geriye dönük katılımı karşılaştırmalı olarak göstermektedir. 1995 yılında OECD ülkelerinin geriye dönük katılım oranı %3.5 oranındayken 2018 yılında bu oran %8.4 olarak gerçekleşmiştir. OECD ülkelerinde gerçekleşen bu yükseliş küresel piyasaların genişlemesi bağlamında okunabilir. Nitekim geriye dönük katılımın %9.2'den %7.6'ya belirgin şekilde düştüğü dönemin 2008 krizi sonrası döneme denk gelmesi de bunu doğrular niteliktedir. Türkiye'de geriye dönük katılım oranı OECD ülke ortalamasının üstünde seyretmektedir. İhraç edilen malların ithal girdiye bağlı olması bu oranı yüksek kılmaktadır. Bu durum Türkiye'yi küresel pazar içinde dış dinamiklere karşı daha kırılgan hale getirdiği de belirtilmelidir. Geriye dönük katılım oranı üzerinden ülkeler incelendiği zaman görülmektedir ki hammadde kaynaklarına sahip ve büyük ülkeler ile küçük devletler arasında da belirgin bir farklılık ortaya çıkmaktadır. 2018 yılında Lüksemburg'da geriye dönük katılım oranı %66.4, Çin'de %17.2, ABD'de %9.5, Endonezya'da %14.4, Brezilya'da %13⁵ olarak

⁵ <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=106160>

gerçekleşmiştir. Bu bağlamda ülke içinde ihraç edilen malların ülke içindeki hammaddeye bağımlılık oranı göz önüne alınarak mekansal etkilerin de bu oranı etkileyen faktörler arasında yer aldığını belirtmek gerekmektedir. İleriye dönük katılım oranına bakıldığında ise OECD ülke ortalamasında son yıllarda düşüş yaşanırken Türkiye’de yerli katma değer ihracat içerisindeki payının arttığı gözlemlenmektedir. Türkiye nezdinde bu oranın yükselmesi ihracatta yerli kaynakların kullanım verimliliğinin arttığına dair bir yorum yapılmasına kapı açabilir. Ancak ileriye dönük katılım ve geriye dönük katılım arasında bir oranlama sunulduğunda bundan daha farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Grafik 11: Türkiye'nin İleriye Dönük ve Geriye Dönük Katılım Oranları Karşılaştırması (%)

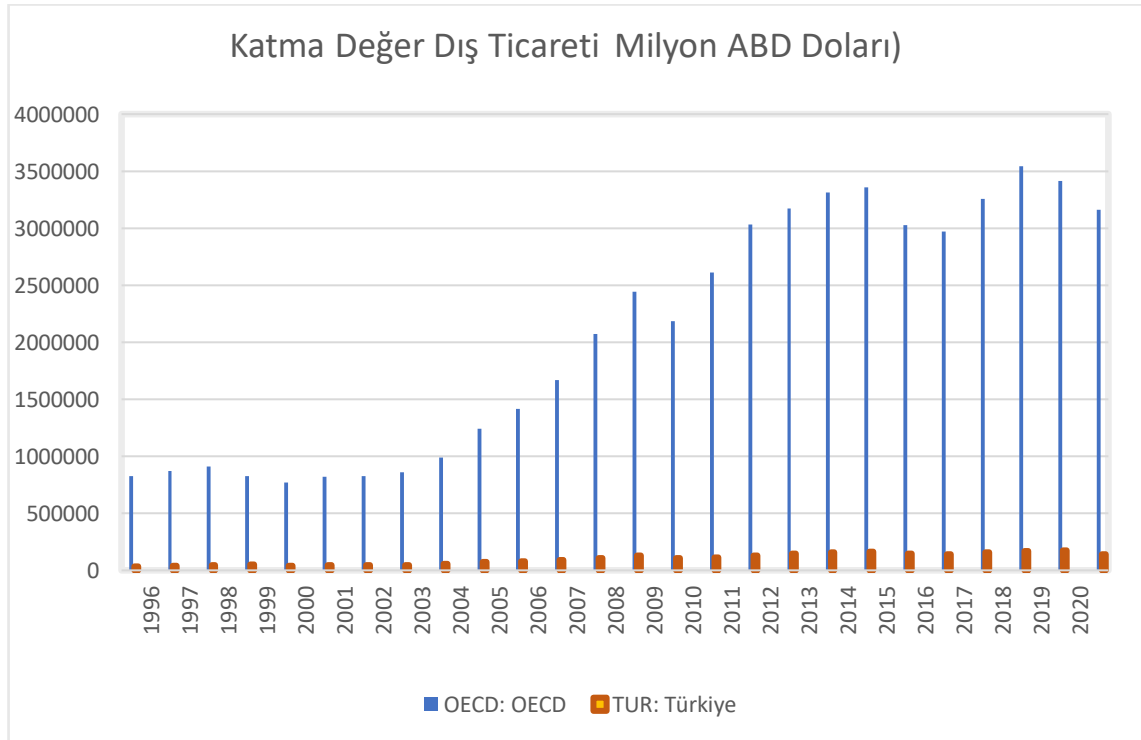
Kaynak: OECD

<https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=106160>

Erişim Tarihi: 24.05.2024

Türkiye’nin ileriye dönük katılım oranının OECD ülkelerinin ortalamasının üzerinde olmasına rağmen kendi içerisinde bir karşılaştırma yapıldığında yerli katma değer ihracat içindeki payının artmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre 2001’den itibaren geriye

dönük katılım oranı ileriye dönük katılım oranından daha hızlı bir şekilde artmıştır. Bu durum Türkiye’de ihracatın gelişmekle beraber bunun yerli kaynaklardan ziyade ithal bağımlı bir şekilde gerçekleştiğini kanıtlamaktadır. Eğrilerin yer değiştiği zamanın 2001 krizine denk gelmesi dikkate değerdir. Kuşkusuz dönemin ekonomik koşulları ve sonrasında uygulanan yapısal uyum ve istikrar programları bu değişimi etkilemiştir. Yüksek faiz oranlarının ve yabancı sermayenin yatırım yapmasının önünü açan kanuni düzenlemelerin etkisiyle hem Türkiye’ye yurtdışından sermaye akımları hızlanmış hem de TL’nin aşırı değerlendiği bir süreç ortaya çıkmıştır. TL’nin aşırı değerlenmesi ihracatın bazı alanlarında rekabet gücünü kaybettirirken, ithalatın ucuzlaması da ihracatın bağımlılığını artırmıştır (Şenses,2017:250). Dış finansmanın iç piyasada etkinliğinin artması küresel piyasalarla ilişkileri daha iç içe bir hale getirmiştir. İthalatın ucuzlaması ise içerideki üretimde yabancı katma değer oranını arttırmaktayken, üretici için de ithalata dayalı bir üretim modeline geçmek daha karlı bir konuma gelmiş gözükmektedir. Türkiye’de ihracatın küresel değer zinciri içerisindeki geriye dönük katılım oranının göreceli üstünlüğünü bu ekonomik koşulların çerçevesinde ilişkilendirmek mümkündür.

Grafik 12: Katma Değer Dış Ticareti (Milyon ABD Doları)

Kaynak: OECD
https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TIVA_2022_C1

Erişim Tarihi: 24/04/2024

OECD tarafından derlenen Grafik 12'deki ticarette katma değer veri seti OECD ülkelerinin toplamı ile Türkiye arasında bir karşılaştırma olanağı sunmaktadır. Grafik 12 ticarette katma değer veri seti içinde yabancı nihai talepte yer alan yerel katma değeri ABD doları cinsinde göstermektedir. 1996'dan 2018'e kadar OECD ülkelerinin ihracatta yaratmış olduğu yerel katma değer 4 katı artmıştır. Türkiye'de 1996 yılında 34.378 milyon ABD doları olarak kayda geçen katma değer, 2018 yılında 167.994 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Oransal olarak bakıldığında OECD ülkeleri ile aynı oranda bir büyüme gerçekleştiği belirtilebilir. Bununla beraber 1996 yılında OECD ülkelerinin ürettiği katma değer içerisinde Türkiye %4,15 paya sahipken 2018 yılında bu pay %4,70'e çıkmıştır. Bu rakamlar ışığında Türkiye'nin yerel katma değerini 23 senede %13 artırdığını söylemek mümkündür fakat bu büyüme niceliksel niteliktedir. İhracat artmakla beraber ithal bağımlılık sebebiyle yaratılan katma değer iç piyasada kalmamaktadır. Üretilen sınırlı katma değer Türkiye için yapısal bir problem olmakla beraber küresel piyasalarda katma değeri yüksek olan ürünlere talebin artarken, Türkiye'de ihracat alanında ileri teknoloji kullanılan ürünlerin payının sadece %4 olduğunu belirtilmektedir (Erkök,2020,650-652). Bu durumda ihracatın ne kadar büyüdüğünden çok nasıl büyüdüğünün daha önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Şüphesiz Türkiye'de ihracatın gelişimi devlet, uluslararası sermaye, iç sermaye ve ulus-üstü yapıların etkileriyle şekillenmektedir. Bu çalışmada Türkiye'de devletin küresel kapitalist sistem içerisinde bir yarı çevre ülke olarak konumlandığı, katma değeri ve talep yoğunluğu yüksek ürünlerden ziyade ara malı ve nihai mal için tali nitelikteki yardımcı malların ihracatının Türkiye'deki ihracat sektörünün yapısal özelliklerini gösterdiği vurgulanmaktadır. Bu yönde bir bağlantı ihracatın ithalata bağımlı bir şekilde gelişmesi, iç piyasanın dış piyasa koşulları ve yabancı sermayenin etkisine açık konumu ile kurgulanmaktadır.

2.2. TÜRKİYE'DE DEVLET PİYASA İLİŞKİSİNİN DÖNÜŞÜMÜNÜN İHRACAT BAĞLAMINDA TARTIŞILMASI

Türkiye’de küreselleşme ve serbestleşme ile ilgili bir konu incelendiği zaman makale ve kitapların hepsi 24 Ocak kararlarını bir milat olarak göstermektedir. Gerçekten de 24 Ocak kararları günümüz ekonomi şartlarının temel atıldığı önemli bir tarihtir. Konumuz gereği bu kararların mahiyeti detaylı bir şekilde incelenmeyecek ama neden bir milat olarak gösterildiğinden bahsedilecektir. 24 Ocak kararları ile Türkiye, sürdürmekte olduğu ithal ikameci politikaları terk ederek ihracatı teşvik etmeye başlamış, bununla beraber piyasanın hızlı bir şekilde serbestleştirilmesine dönük politikalar üretilmeye başlanmıştır. 12 Eylül askeri darbesi ardından uygulamaya konulan politikalar, yüksek emek ücretlerine karşı sermayenin düşen karlılığını artırmayı da amaç edinmiştir. Dönemin ruhuna bakıldığı zaman uluslararası sermayeye kapıların açılması tek Türkiye örneğinde değil, tüm gelişmekte olan ülkelerde gerek askeri darbe gibi zor yollarla, gerekse iktisadi alanın tekrar düzenlenmesi ile görülmektedir (Boratav,2023:165). Bu bağlamda devletin piyasa ile kurmuş olduğu ilişki sadece ulus devlet sınırları içerisinde değişen ekonomik ve siyasi dinamizme değil fakat uluslararası koşulların değişimi ile de farklılaşmaktadır. Şu anda yaşadığımız neo-liberal düzenin temel taşlarını koyan Karar, IMF ve DB’nin uygulama tavsiyesi verdiği yapısal uyum ve istikrar stratejileri ile uyumlu bir yapıya sahipti. Küresel sermaye ile bütünleşme, hareket serbestliği, sübvansiyonlar ve devalüasyonlarla düşen Türk lirasının değeri, azalan ücretlerle beraber Türkiye’nin dünyaya açılmasına zemin hazırlayacaktır. Devletin politik ve hukuki gücüne dayanarak ekonomi içerisinde uygulamış olduğu politikalar piyasanın dolayımlanması sağlamaktadır.

Altınok, 24 Ocak 1980 sonrası uygulamaya konulan yapısal dönüşüm sürecinin dört evrede izlenebileceğini belirtmektedir. Bu kavramsallaştırmaya göre ilk evrede serbestleşme ile ticaret ve sermaye birikimi yeniden yapılandırılacaktır. Karlılığı artırmak için emek piyasalarının yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Türkiye’de 1980’lere uzanan süreçte emek güçlü bir örgütlenme içerisindeydi. Bu sebeple ikinci evrede emek piyasasının esnekleştirilmesi yoluyla işgücünün yeniden yapılandırılması ve örgütlülüğün çözülmesi hedeflenmiştir. Küresel kapitalist dönem içerisinde devlet emek güçlerinin

yeniden örgütleyerek piyasanın talep ettiği esnek işgücü koşullarını yapılandırmaktadır. Sermayenin sınırlarını genişletebilmek için yeni alanlar açmak gereklidir. Bu sebeple özelleştirmelerin Türkiye gündemine getirilmesi üçüncü evreyi oluşturmaktadır. Devletin düzenleyici rolü deregülasyon ile zayıflatılmaktadır. Son evrede ise devletin sosyal nitelikleri ve vatandaşlarına sunmuş olduğu eğitim, sağlık ve diğer sosyal güvenceler yeniden yapılandırılmaktadır (Altıok, 2016; 59). İncelenen dönemin ekonomi pratiklerine bakıldığında tipik bir neoliberalizm örneği olarak Türkiye’de özelleştirme olgusu da önem kazanmıştır. Öniş, büyük ölçüde özelleştirmenin dönemin Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidarının dikkate değer bir özelliği olduğunu vurgular (Öniş, 2012:141). Özelleştirmeler kamusal kaynakların piyasaya transferini sağladığı için neoliberaler tarafından piyasanın serbestliğinin sağlanabilmesi için gerekli görülen uygulamalardır. Bu kapsamda devlet, özelleştirmeler yoluyla kaynak transferinin önünü açarken uygulanan serbestleşme politikaları ile küresel piyasaların iç piyasaya girişini kolaylaştırılmakta ve Türkiye’nin küresel piyasaya eklemlenmesi amaçlanmaktadır.

2000’lerden sonraki dönemi sosyal neo-liberalizm tanımıyla kavramsallaştıran Öniş, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin yeniden dağıtım mekanizmalarıyla geniş bir seçmen tabanına yayıldığıнын altını çizer. İhracat sektörünün 2000’lerden bu yana değişimi ele alındığında Öniş *“Türk politika yapıcılarının ellerindeki tek proaktif unsurun yeni ve daha belirgin bir politika yapım tarzıyla uyumlu olarak, ihracat pazarını çeşitlendirme stratejisi...”* olduğunu belirtir (Öniş,2012:144). Bu durum ihracatı hedefleyen politikalar ile ekonomi yönetiminin hedeflemiş olduğu eklemlenme stratejisinin uyumluluğunu göstermektedir.

Ekonomik verilerin sağlıklı bir şekilde incelenebilmesi için dönemin para politikası kuşkusuz incelenmesi gereken alanlardan biridir. Türel ve Cömert, 1980’li ve 1990’lı yıllarda para politikasında birçok yenilik yaşandığını ifade eder. Bu noktada özellikle

serbestleştirme ve finans sektörünün küresel ölçekte bütünleşmesi öne çıkmaktadır. Yazarların ifadelerine göre:

“Kuralsızlaştırma / serbestleştirme, buna bağlı olarak ödemeler dengesi sermaye hesabının geniş çapta serbestleşmesi; böylelikle tekil ülkelerdeki parasal yetkililerin para, faiz ve kur politikalarındaki manevra alanlarının daralmasını getirmekte; finans sektörünün küresel ölçekte bütünleşmesi ise sektörde uluslararası ve ulusal rekabetin ve yoğunlaşmanın artmasına sebep olmaktadır” (Cömert ve Türel,2016:5).

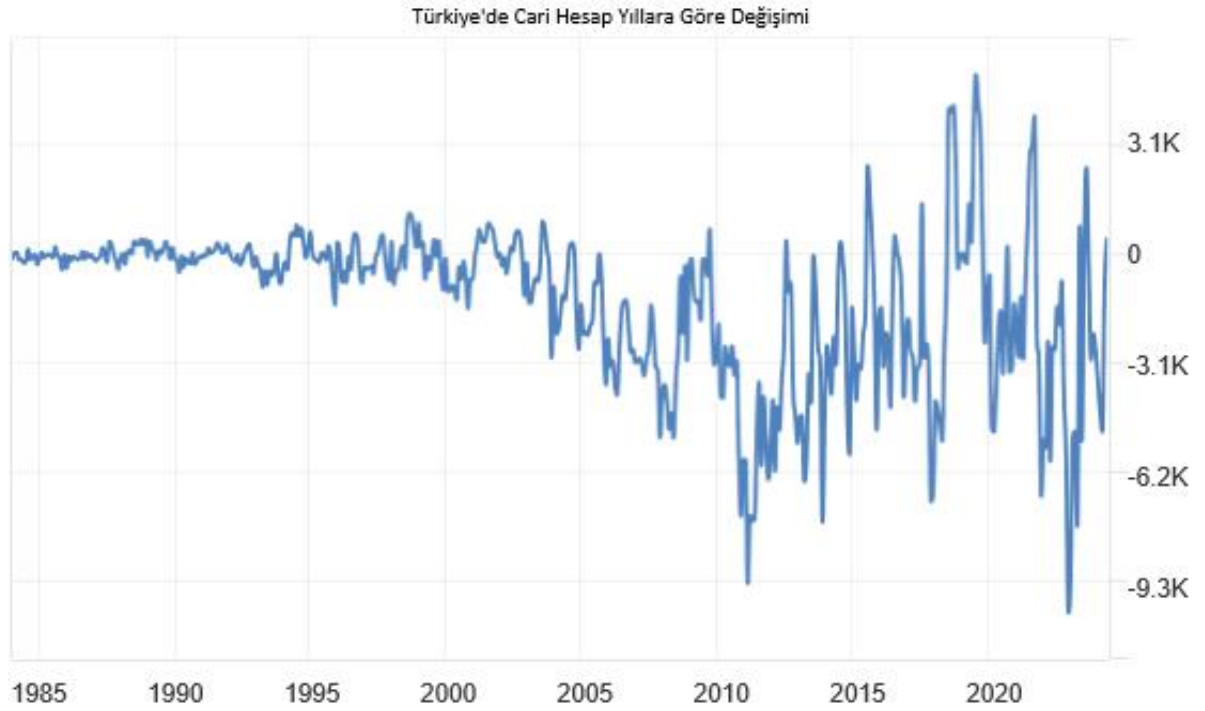
Sermaye piyasalarının kuralsızlaştırılması, piyasa lehine serbestleştirmeyi savunan neoliberal ideoloji ile uyumludur. Finans sektörünün liberalleşmesi sıcak paranın spekülatif olarak kullanılabilmesine kapı aralamaktadır. Nitekim merkez kapitalist ülkelerde yaşan karlılık krizi sermayenin uluslararasılaşması ile kendisine çözüm aramaktadır. Bu sebeple para politikası sermaye lehine yeniden güdümlenmelidir. Türkiye’de hem küresel sermayeyi çekebilmek hem de uluslararası ticarete rekabet alanı sağlayabilmek için 24 Ocak kararlarının akabinde sabit kur rejimi sona erdirilmiş olup Merkez Bankası tarafından günlük kurların ilan edilmesi ile yönetilen bir kur rejimi oluşturulmuş fakat bu belirlenimci kur politikası 1994 krizinden sonra bırakılmıştır. Bu durum vatandaşların döviz cinsinden varlık edinebilme ve yükümlülüğe girebilmelerini sağlamıştır. 1989 tarihli Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar ile ödemeler dengesi içindeki sermaye hesabı kalemi serbestleştirilmiştir. Bu karar Türk Lirasının konvertibilitesini güçlendirirken, para piyasaları arasındaki ilişkilenemeyi yoğunlaştırmayı amaçlayan düzenlemelerdi. Nitekim bu düzenlemeler para politikasının tesisinde güçlükler yaşanmasına sebep olmuştur (Cömert ve Türel, 2016:9). Devletin mali yapıda gerçekleştirmiş olduğu düzenlemeler ve ekonominin dışa açılması Türkiye’nin küresel piyasalardaki etkinlik sağlayabilmesine temel oluşturmuştur. Devletin bu düzenlemeleri yapmadığı bir senaryoda ulusal piyasa ile küresel piyasa aktörlerinin eşgüdümü sağlanamaz. Bu bağlamda siyasi gücün dolaylı şekilde piyasanın işleyebilmesi için gerekli müdahaleleri yaparak piyasayı dolayımлады görülebilir (Wood,2020:19-21).

Türkiye hem bir yarı-çevre ülke olarak küresel ekonomiye eklemelenmeye çalışırken sermaye piyasalarını düzenleme yolunda politikalar üretmiş, iç piyasanın gereksindiği

sermaye açığını da küresel piyasalardan temin etme amacını taşımıştır. Boratav finansman açığı ve sermaye hareketlilikleri hakkında şu yorumda bulunur:

“1989 sonrasında Türkiye ekonomisinin kısa dönemli genişleme-durgunlaşma-daralma hareketlerinde, önceki dönemlere göre önemli bir nitelik değişmesinin ortaya çıktığını gösterdiğini ve kritik belirleyicinin Türkiye ile dünya ekonomisi arasındaki dış kaynak hareketleri olmaktadır. İç talebi genişleten veya daraltan değişimler, öncelikle dış ticaret, dolayısıyla da cari işlemler dengesini etkilemektedir. Kronik, yapısal dış açık veren bir ekonomide iç talep genişlemesi halinde cari işlem açığı büyür; artan açığın finansman gereksinimi yabancı sermaye girişlerini gerekli kılar. Şirketler, bankalar ve devlet dış kredi arayışına girer. Tek bağımsız dış finansman kaynağının kalıcı özellikler taşıyan doğrudan yatırımlar olmaktadır” (Boratav,2023:224).

Türkiye’de artan büyüme oranına karşın cari açığın da artması ekonomi için kronikleşen bir problem olarak görülmektedir. Cari işlemler hesabı ödemeler dengesi hesabının kalemlerinden biridir. Ödemeler dengesi beş farklı başlık etrafında birleşir. Bunlar, cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, finans hesabı, rezerv varlıklar ile net hata ve noksanlar kalemleridir. Cari işlemler hesabı ithalat ve ihracat etkinliklerinin muhasebesinin yapıldığı kalem olmakla beraber bir ekonominin genel görünümü ve o ülkedeki üretimin genel niteliği hakkında bir veri olarak ele alınabilmektedir. İthalat ve ihracat etkinlikleri o ülkenin küresel piyasalarla bütünleşmesini ve entegre olmasını gerektirir. Cari işlemler hesabındaki değişimler o ülkenin küresel ekonomi ile olan ilişkinin yönünün belirlenmesinde de yardımcı olacaktır (Yeldan,2005). Aşağıda Türkiye’nin 1984 yılından günümüze cari işlemler hesabındaki değişimleri gösteren bir grafik yer almaktadır.

Grafik 13: Türkiye'de Cari Hesap Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Trading Economics

<https://tradingeconomics.com/turkey/current-account>

Erişim Tarihi: 23.04.2024

Grafik 13'te görüldüğü üzere Türkiye'de cari hesap 1980'lerden günümüze dalgalı bir görünüme sahiptir. Özellikle 2000'ler itibariyle cari hesap düzensiz bir hareketle değişkenlik göstermektedir. 2000'ler itibariyle Türkiye'nin küresel piyasalar ile ilişkilenmesindeki artışın buna neden olduğu savunulabilir. Cari açık durumu birçok farklı şekilde analiz edilmektedir. Ekonominin büyümesine paralel olarak artan talep sebebiyle ithalatın da arttığı bu analizin bir boyutudur. Bununla beraber gelişmekte olan ülkelerde ihtiyaç duyulan sermaye birikiminin küresel piyasalardan temin edilmesi, ihraç edilen malların ithalata bağımlı olması da cari açığın sebepleri olarak tartışılmaktadır. Bu noktada cari açığı doğuran ithalat fazlalığının sebebi iç piyasadaki finansman arayışıdır. Yeldan Türkiye'deki cari açık durumunu sorunsallaştırmayan, bu durumun sebebini yurtdışından gelen yatırımlar sebebiyle olduğu için Türkiye ekonomisine zarar vermeyeceğini düşünen kesimleri eleştirmektedir (Yeldan,2005:51). Cari işlemlerdeki açık ile borçlanma arasında bir korelasyon olduğu muhakkaktır. Burada sorunsallaştırılması gereken nokta alınan borçların niteliğidir. Cömert ve Türel cari açık

ve küresel krizler arasında bir bağlantı olmakla beraber Türkiye'nin benzeri ekonomilere kıyasla daha farklı bir görünüme sahip olduğunun altını çizer:

“2002 yılı sonrası cari açıklar daha önce benzeri görülmemiş seviyelere ulaştı. Küresel kriz cari açıkta görece olarak bir düşüşe sebep olsa bile, diğer krizlerde cari hesapta görülen fazla küresel kriz sonrası oluşmadı. Cari açık problemi 2010 sonrası dönemde kötüleşmeye devam etti. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisinin cari hesap performansı benzer ülkelerdeki en kötüler arasında. Küresel kriz sonrasında TCMB cari açığındaki gelişmelere daha fazla dikkat etmeye başladığı halde, yüksek cari açıklar ülke ekonomisini tehdit etmeye devam etmektedir (...)

2002-14 yılları arasında benzer ülkelerin medyan cari açığı (cari denge/GSYİH oranı) % 1.2 olmasına rağmen, Türkiye'nin ortalama cari açığı % 5.1'dir. Cari açık bir çok problemin göstergesi olabilir. Birincisi, hammadde ve ara mallara bağımlılık ve rekabetçi olmayan bir üretim gibi yapısal problemlerin yansıması olabilir. İkincisi aşırı değerlendirilmiş bir kurun semptom olabileceği” belirtilir (Cömert ve Türel, 2016:25).

Türkiye’de devlet tarafından yürütülen döviz kuru politikasına ek olarak üretimdeki bağımlılık içeren koşullar cari açığın kronik olarak yüksek seyretmesine neden olmuştur. Küresel kapitalizmin finansallaşan yapısı ve üretimin yapısal olarak parçalanması etkin politikaların yetersizliği sebebiyle Türkiye’de ekonominin kırılgan görünümünü pekiştirmiştir. Üretim eğer ithal girdiye dayanan ara malı yerine yüksek katma değer içeren sektörlere ağırlık verilerek yapılandırılırdı cari açık bu denli kronik bir hal almayabilirdi. Buna karşın ihracata dönük büyümeyi içeren ekonomik hedefler ihraç edilen malların ithalata bağımlı yapısı nedeniyle katma değer ulusal piyasa içerisinde soğurulabilme kapasitesini düşürmüştür.

Üretimdeki yapısal özelliklerle beraber borçlanma unsurlarının niteliği de uluslararası bölüşüm ilişkilerini farklılaştırmıştır. Yurtdışından gelen paranın niteliği ödemeler dengesindeki diğer kalemlerin incelenmesi yardımıyla tespit edilebilir. Dış sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, artan talebi karşılamak için üretimin ihtiyaç duyduğu dış kaynak gereksinimini karşılamayı sağlamıştır. İhracat odaklı büyüme politikasının etkisi gözetildiğinde dış sermaye hareketlerinin büyüme, birikim ve bölüşüm

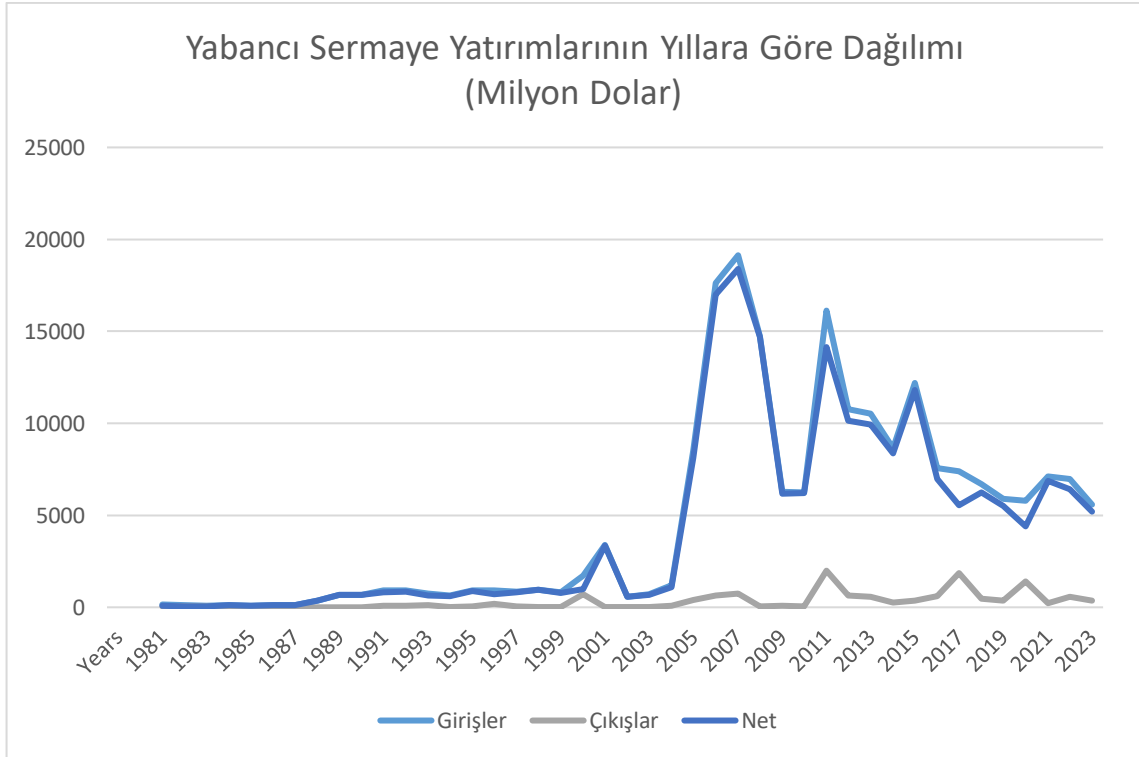
dinamiklerinin temel göstergelerinden biri haline geldiği vurgulanmaktadır (Taymaz,Voyvoda,2023:31).

Taymaz ve Voyvoda, Türkiye’de ihracatın dönüşümünü ele alırken gıda, tekstil, makine ve elektronik ürünleri olmak üzere 4 ürün grubunu incelemektedirler. Bu ürün grupları, Türkiye’de ihracat payı en yüksek ürünlerdir. Tarihsel olarak incelendiğinde 1980’lerde gerçekleşen serbestleşme dönemine kadar Türkiye’nin ağırlıklı ihracatı tarım ürünlerinden oluşmaktaydı. Tarım ürünleri çoğunlukla hammadde üretimine dayanan ve teknolojik yoğunluğu düşük olan ürün özellikleri taşımaktadır. İhracat teşviklerinin uygulamaya konması sonrası emek-yoğun sektör özelliği taşıyan tekstil sektörünün payı artmaya başlamıştır. Türkiye’nin ithal ikameci politikaları sürdürdüğü 1980 öncesi dönemde orta seviye teknoloji içeren sektörlerde kamu iktisadi teşebbüslerinin etkisi ile gelişmeler yaşanmışsa da özelleştirmeler sonrasında kamu girişimlerinin imalat sanayisi içerisindeki katma değer katılımı %40’lardan %20’lere düşmüştür (Taymaz ve Voyvoda,2023:41). Türkiye’de devlet tarafından yönetilen kamu iktisadi teşebbüsleri piyasada doğrudan üretim yaparken sanayileşme politikalarında pozitif yönlü etkiler yaratmışlardır fakat neoliberal deregülasyon politikalarının egemen hale gelmesiyle bu kurumlar özelleştirilmiştir. Özelleştirme politikaları devlet tarafından yürütülürken piyasaya direkt olarak kaynak transferi sağlanmıştır.

Bir yarı çevre ülke olarak tanımlanabilecek Türkiye, 2000’li yıllarda sinai üretimin GSYİH içerisindeki oranının hızla düşmesi sebebiyle erken sanayisizleşme örneği olarak da nitelendirilmektedir. 1980’lerden itibaren gerçekleşen sanayi sektöründeki düşüş, merkez ülkeler için üretimin yüksek katma değerli hizmetler sektörüne kayması ile pozitif sanayisizleşmeyle gerçekleşirken, erken sanayisizleşme ile birlikte gelişmekte olan ülkelerdeki durum kişi başına düşen reel gelir seviyesinin de görece düşük kaldığı bir duruma işaret etmektedir (Taymaz ve Voyvoda,2023:47). Sinai üretimin payının düşmesi üretimin dinamiklerini değiştirirken özellikle gelişmekte olan ülkeler için büyüme dinamiklerinin krize duyarlılığını artırmaktadır.

2000’li yılların başında yürütülen yüksek faiz ve değerli Türk lirası politikası Türk lirasının alım gücünü yükseltirken ithalat işlemlerini de artırmıştır. Akçay, ithalatın kolaylaşmasının üretken sermaye kesimleri için teknolojik altyapılarını yenileme fırsatı doğurduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda küresel sermaye için ithalatın kolaylaşması piyasa olanaklarından daha fazla faydalanabilmelerine olanak sağlarken yüksek faiz ile karını artırmak isteyen sermaye döviz finansman ihtiyacını da karşılamıştır. Bu durum büyüme oranını artırırken verimliliğe de katkı sağlamıştır. Buna karşın ithalatın artması cari açığı büyütürken ihracatın da ithal mal girdisine dayalı olması bir çelişki yaratmıştır (Akçay,2012: 151-152). Bu durum Türkiye’nin küresel piyasalardan sağlamış olduğu finansman kaynaklarıyla üretim kapasitesini geliştirirken yüksek faiz politikası ile küresel sermayenin kısa vadeli yatırımlarına kapı açtığını göstermektedir. Değerli döviz kurunun ithalatı ucuzlatması ise ihraç edilen ürünlerin ithal girdiye bağımlılık oranını artırmıştır.

Türkiye’nin küresel dönüşüm sürecinde ekonomide dışa açılma ve serbestleşme yoluyla strateji değişikliği yapmıştır. İhracata dayalı sanayileşme modeli ve ucuz emek gücü bağlamında Türkiye’nin küresel sermaye için karlı bir mekan haline geldiği görülmektedir. Türkiye’nin DTÖ üyeliği ve GB Anlaşması ile dış ticaret politikalarının önemli ölçüde değiştiği ve bu politikalarla uluslararası standartlarla uyumlu bir ortam oluşturularak yabancı sermayenin Türkiye’ye çekilmesinin hedeflendiğini belirtilmektedir (Erkök,2020:643-644). Buna ek olarak sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile dışa açılma politikaları güç kazanmıştır. Devlet bu politikalar yoluyla piyasanın yeniden organize edilmesini sağlamıştır. Küresel piyasalar ile ulusal piyasa arasında sermaye akışkanlığının artırılabilmesi amacıyla eklemlenme politikası yürütülmüştür.

Grafik 14: Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yıllara Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı

<https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/>

Erişim Tarihi: 23.04.2024

Grafik 14, yabancı sermaye yatırımlarının yıllara göre değişimini göstermektedir. Bu bağlamda 2000’ler ile beraber bu yatırımların önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Bu artış kapsamında devletin dolayımlayıcı rolü önemli bir etkide bulunmaktadır. Stiglitz’in de belirttiği üzere:

“Yabancı doğrudan yatırımların genellikle hükümetten elde edilen özel imtiyazlar sayesinde geliştiğini ve standart ekonominin, bu tür imtiyazlardan kaynaklanan teşviklerin dağılımına odaklanırken, çok daha sinsice bir yönü olduğunu belirtir. Bu imtiyazların çoğu zaman rüşvet ve hükümet yetkililerinin rüşvet alması sonucu elde edildiği gerçeği. Yabancı doğrudan yatırım, demokratik süreçleri zayıflatmanın bir bedeli olarak gelmektedir. Bu özellikle madencilik, petrol ve diğer doğal kaynaklara yapılan yatırımlar için geçerlidir, çünkü yabancılar düşük fiyatlarla konsesyonları elde etme konusunda gerçek bir teşvike sahiptirler.” (Stiglitz,2003:71-72).

Dış sermaye girişleri ile küresel sermaye işlemlerinin hacmi artarken ve spekülatif sıcak para hareketlilikleri de ekonomide büyüme yaratmaktadır. Spekülatif özellikleri bir yana yabancı sermaye yatırımlarını yönlendiren önemli hususlardan biri de devlet tarafından verilen garantiler ve teşviklerdir. Yürütülen para politikası da bu kapsamda

değerlendirilebilir. Aşırı değerli döviz kuru ve yüksek faiz politikası bu kapsamda yabancı sermayeye güvenli bir getiri olanağı da yaratmaktadır. Orhangazi,

“Üretim açısından rekabet gücü yeterince yüksek olmayan bir ekonomide para biriminin aşırı değerlenmesi dış açıkları artırıcı bir işlev görür. Bu süreçte Türkiye’de ithal girdi kullanımının artması, ekonomik büyüme için dövizin ucuz olmasını gerektirirken; dövizin ucuz olması, dış sermaye girişlerinin devam etmesine; dış sermaye girişlerinin devam etmesi Türkiye’nin dış sermayeye yüksek ve güvenli getiri sağlamasına bağlı hale geldiğini” belirtmektedir (Orhangazi,2024:257-258).

Bu durum, ülke ekonomisini dış etkilere açık hale getirirken kırılganlığı da artırmaktadır. Öte yandan 32 sayılı Karar ile sermaye hareketlerinin serbest bırakılması; bu çerçevede finansal serbestlik sağlanması ve yabancı yatırımların önünün açılması amaçlanmıştır. Özetle Türkiye, 1980 sonrası dönemde neo-liberal politikalar uygulayan ülkeler arasında yerini almış; IMF, DB ve DTÖ kuruluşlar bu dönemde Türkiye’nin yeniden yapılanma sürecinde önemli rol oynamışlardır (Erkök, 2020:642). Küresel sermayenin hareketliliğini hızlandıran koşullara bakıldığında 1980’ler ve 1990’larda hedef haline alınan politikalara bakmak dikkate değerdir. Bahçe, bu noktada aşağıdaki tespiti sunar:

“1970’lerin sonunda özellikle az gelişmiş ülke ekonomilerinin önemli bir bölümünün (petrol ihracatçıları bir yana) içine girdiği borç krizi aslında 1980’de uygulanmaya başlanan kısa vadeli İstikrar ve uzun vadeli Yapısal Uyum programlarının temel hedefini de belirlemiş olduğunu; borçlu kapitalist ülkeleri borcu ödeyebilir hâlde tutarak onları küresel kapitalizme eklemlenmenin ve bunu yaparken bu ülkelerin ulusal zenginliğinin giderek daha da büyüyen bir bölümünü ulusal ve uluslararası sermaye tarafından massedilmesini de sağlamış olacaktır” (Bahçe,2021:22-24).

Kapitalizmin içinde bulunduğu karlılık krizi sermayenin menzilinin ve hareketinin artırılmasına bağlıydı. Bunu yapabilmek için sermayeye açılmamış ve yüksek karlılık üretme potansiyeline sahip alanların sermaye lehine açılması, mal ve hizmet akımları ile sermayenin serbestleştirilmesi yoluyla küresel ekonominin güçlendirilmesi gerekliydi. İstikrar ve Yapısal Uyum programlarının arkasındaki temel mantık bu görüşlere dayanmaktadır. Bahçe, bu görüş çerçevesinde ekonominin hangi alt başlıklarda dizayn edileceğini yedi başlıkta sıralamaktadır. Buna göre enflasyon talep bazlı yaratılır. 1970’lerin sonu ve 1980’lerin başı kapitalist dünyanın büyük bir bölümü için yüksek enflasyon dönemi oldu. Bahsedilen talep fazlasının elimine edilerek enflasyonun baskılanması gerekliydi. Bu sebeple emekçi sınıfların reel gelirleri baskılanmalıydı. Sermayenin, emek ve çalışma maliyetlerini düşürme hedefinin temeli de burada

yatmaktadır. Buna ilaveten bütçe açıkları da enflasyonu körüklemektedir. Kamu harcamalarının sınırlandırılması ve emekçi kesim lehine yapılan sosyal harcamalara dikkat çekilmektedir. Bu harcamaların kısılması kamunun gelir ihtiyacını düşürerek vergi yükünün yeniden dağıtımını sağlayacaktır. Sermaye daha az vergilendirilerek kamu harcamaları düşürülecektir. Faiz ve döviz unsurlarına da burada dikkat çekilmelidir. Reel faizin negatife düşmesi ulusal tasarrufları düşürürken, kredi talebi enflasyonu artırmaktadır. Reel faizin yükseltilmesi rantıye sermayedarların yolunu açarken kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi gerekmektedir. Ulusal ekonominin küresel ekonomi karşısındaki konumunu yansıtacak şekilde nominal ve reel döviz kuru piyasa içerisinde serbestçe belirlenmeli ve serbest kur rejimini kısıtlayan düzenlemelerin kaldırılması gerekir. Böylece az gelişmiş kapitalist ülkelerin ulusal paraları devalüasyon gibi anlık politikalar yerine sürekli değersizleşme sürecine girebilir. Küresel sermayenin ulusal piyasalara girerek finansal sermayenin yükselmesine de hareket verecektir. Yapısal Uyum başlığında düzenlenen uzun vadeli yapısal dönüşümler de sermayenin menzilini artırma amacı taşımaktadır. Bu dönüşümlerin önemli bir aracı da kuşkusuz özelleştirmedir. Kamusal varlıkların piyasa lehine terki ve özelleştirmelerle bütçe yükü hafifletirlen artan üretkenlik, mal ve hizmet artışı sağlanacaktır. Bu durum belirtildiği gibi sermayeye kapalı olan ve yüksek karlılık vaat eden sektörlerin sermayeye açılarak düşme eğilimindeki kar oranlarını da yukarı yönlü ivmelendirecektir (Bahçe,2021:22-24). Bu politikaların nihai amacı küresel sermayenin alanını genişletmek üzere yeniden yapılandırılmasıdır. Altınok da bu görüşü tekrarlayarak borçlanma yoluyla sermayenin genişlemesini ve bunun maliyetini vurgular:

“ Kapitalist üretim sürecinde kâr oranlarının düşme eğilimine karşı duran etmenler harekete geçirilerek sermaye değersizleşmesi engellenir. Bu süreç mali sermayenin genişletilmesi ve borçlanma artışı ile gerçekleştirilir. Ancak aşırı genişleyen parasal sermaye ve borçlanmanın yarattığı maliyet sermaye sınıfı tarafından kaldırılamayacak noktaya geldiğinde bu maliyetin krizlerle toplumun tümü tarafından üstlenilmesi amacıyla toplumsallaştırılması sağlanır. Bu nedenle krizler kapitalizm için bir alt üst oluş yarattığı kadar bir yeniden üretim sağlayıcı dinamiktir” (Altınok,2016:60).

Bahçe ve Köse, reel sektörün artan dış borç yükünün yeni bir kriz dinamiği eklediğini ortaya koyarken; karlılık seviyesinin 2014 yılına kadar sabit durumda kaldığını fakat 2004'teki seviyesine ulaşamadığını belirtmektedir. Bu durum firmaların borca dayalı

büyümesinin sürdürülemezliğini ortaya koyarken aynı zamanda toplumsal sınıfların da borca dayalı tüketim alışkanlıklarının sürdürülemezliğini ortaya koyduğunu ifade etmektedirler (Bahçe ve Köse, 2019: 262-265). Toplumsal mülkiyet ilişkilerinin borç temelinde yeniden şekillenmesi küresel kapitalizmin yapısal bir unsuru haline gelirken, bu durum finansal balonlara sebep olmakta ekonomik krizlere de kapı aralamaktadır.

Merkez ve çevre arasındaki ilişkilerin finansal niteliği kriz duyarlılığını da artırmıştır. Sönmez dış borçlanma ve merkez-çevre ülkeler arasındaki ilişkiyi incelediği makalesinde dış borçlanmanın nasıl bir faktör olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

“Dış borçlanmaya ilişkin bildiri başlığında çizilen çerçeve dünya ekonomisi kavramıyla bağlantılıdır. Dünya ekonomisi, uluslararası planda üretim, mübadele ve paylaşım ilişkilerini kapsayan, iktisat politikalarının yansıdığı bir platformdur. Bağlantılı olarak dünya ekonomisi aslında hiyerarşik ekonomik-finansal ve siyasal ilişkileri kapsayan bir sistemi ifade etmektedir. Sistemin işleminde dış borçlanma, gerek işlevi gerekse etkileri yönünden önemli bir araç veya değişkendir. İşlev, dış borçlanma sürecinde yer alan aktör ve ekonomilerin dünya ekonomik hiyerarşisindeki konumlarına göre farklılaşmakta, etkileri ise işlevin kapsam veya boyutuna göre değişebilmekte, dış borçlanma yerel hatta küresel boyutlara ulaşan krizlere yol açmakta veya tetikleyebilmektedir.” (Sönmez,2010:124).

Bu bağlamda, borçlanma ve küresel finansal ilişkiler, küresel kapitalizmin yeniden üretimini sağlarken ekonomik altyapısı yeterli olmayan ülkeler için ilk bakışta finansman açığını kapatma fırsatı olarak görülmekte fakat bu durum finansal bağımlılığı artırarak merkez ve çevre ülkeler arasındaki emperyalist hegemonya ilişkilerini yeniden üretmektedir.

Türkiye’de devletin uygulamış olduğu ekonomi politikalarında ihracatın önemli bir unsur olduğu ortadır. Devletin ihracat işlemleri kapsamında piyasaya sağladığı kolaylıkları tespit etmek üstlenmiş olduğu dolayımlayıcı ilişkiyi görmek için elverişli olacaktır. Bu kapsamda ilk olarak devletin dahilde işleme rejimi ile ihracatçılara tanıdığı

kolaylıklar tartışılacaktır. Sonrasında Türkiye’de ihracatçıların finansman bankası olarak kurulan kamu bankası Türk Eximbank’ın vermiş olduğu kredilere bakılarak finansallaşma ve ihracat arasındaki ilişki incelenecektir.

2.2.1. İhracatın İthalata Bağımlılığının Gümrük Politikasına Yansıması: Dahilde İşleme Rejimi

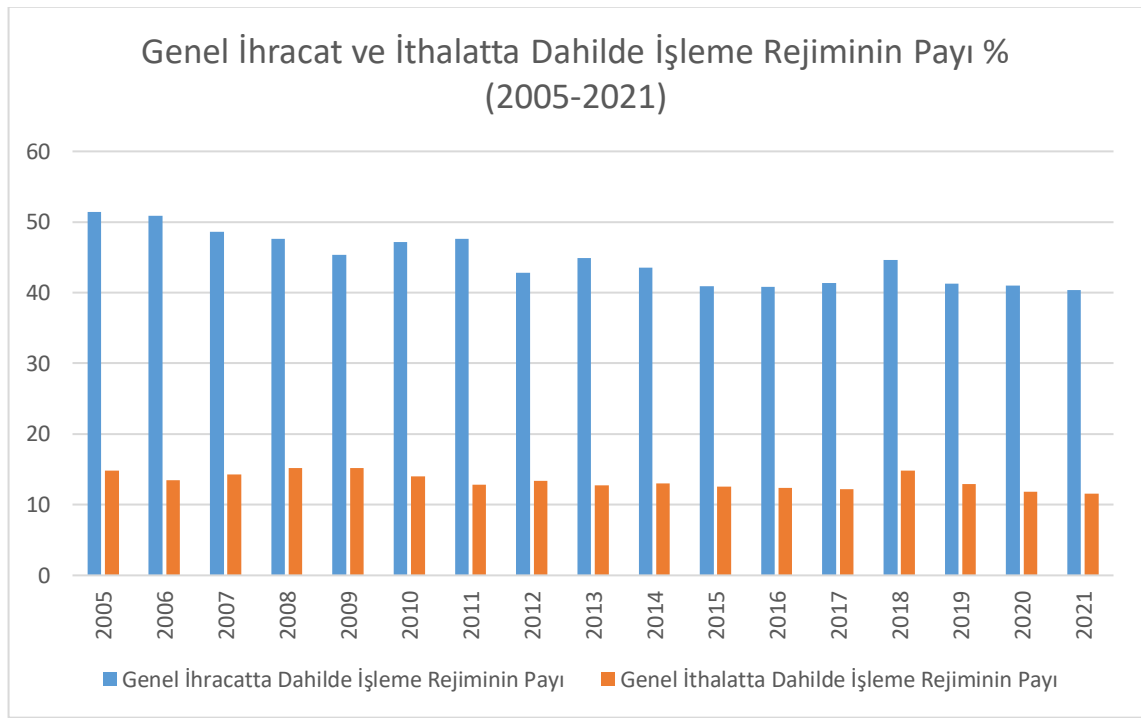
Türkiye’nin yürütmüş olduğu ihracat odaklı büyüme politikası çerçevesinde ihracatçılara sağlanan teşvikler ve istisnaların belirlenmesi gerekmektedir. İhracata dönük teşvik politikaları özellikle gelilmekte olan ülkeler için vergi sisteminde tanınan muafiyetler, sübvansiyonlar ve finansman olanakları sağlamak gibi çeşitli şekillerde gerçekleşebilmektedir. Özellikle Türkiye’deki ihracatın gerek mal gerekse de finansman konusunda dışa bağımlı olma özelliği ihracat teşvik politikalarını da şekillendirmektedir. 3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu’na göre ihracat faaliyetleri KDV’den muaf tutulmaktadır. Buna ek olarak göze çarpan önemli teşvik araçlarından biri de dahilde işleme rejimidir.

Dahilde işleme rejimi, işleminden geçip ihraca konu olacak bir malın üretimindeki ithal girdilerin gümrük sistemindeki yerini düzenleyen bir gümrük rejimidir. 2005 yılında çıkan 8391 sayılı Dahilde İşleme Rejimi Kararına göre rejimin amacı: “Dünya piyasa fiyatlarından hammadde temin etmek suretiyle ihracatı artırmak, ihraç ürünlerine uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazandırmak, ihraç pazarlarını geliştirmek ve ihraç ürünlerini çeşitlendirmek” olarak belirtilmektedir. Türkiye’de gümrük vergisine ek olarak ithalat işlemlerinden KDV ve ÖTV’de alınmaktadır. Bu vergiler için dahilde işleme rejimi kapsamında muafiyet sağlanmaktadır (Ergen,2022:34). Dahilde işleme rejimi, şartlı muafiyet sistemi ve geri ödeme sistemi olmak üzere iki sistem dahilinde işlemektedir. Şartlı muafiyet sistemine göre ihraç edilmek üzere ithal edilen girdinin yurt sınırlarına ulaşması sırasında ortaya çıkan vergiler teminata bağlanmaktadır. Geri ödeme

sisteminde ise ihraca konu edinmek üzere yapılan ithalat işleminde ilk başta vergiler tahsil edilmekte olup söz konusu ithal girdiye bağlı ürün ihraç edildiği zaman vergi iadesi yapılmaktadır. Şartlı muafiyet sistemi içerisinde sadece yurtdışından ithal edilen mallar değil, yurt içinden temin edilen girdiler de düzenlenmektedir. Bu iki sistem arasındaki ana fark, geri ödeme sisteminde ürün serbest dolaşıma sokulur ve işlendikten sonra ihraç edildiğinde önceden tahsil edilmiş olan vergiler geri verilirken; şartlı muafiyet sisteminde eşya serbest dolaşıma sokulmamakta, bu nedenle ithalata dayanan vergiler ödenmemektedir. Ödenmeyen vergilere karşılık olarak teminat alınırken, ihracat sonrasında alınan teminat geri verilmektedir (Sayılğan ve Şenol,2010:42). Eşdeğer eşya uygulaması olarak bilinen bu sistem, nihai malın üretim sürecinde ithal girdiler ile aynı teknik özellik ve aynı kaliteye sahip ürünlerin kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Bir diğer yöntem ise tecil-terkin sistemine dayanarak yapılan eşya alımıdır. Bu sisteme göre ihraç edilecek ürün için gerekli olan girdiler yurt sınırları içinde KDV ödemeksizin satın alınabilmektedir (Başkol,2016:3-4). Bu kapsamda dahilde işleme rejimi ihracatçılara vergi kapsamında önemli kolaylıklar sağlayan bir uygulama olarak görülmektedir. İthal girdilerden vergi alınmaması, küresel piyasalardan alım yapmak için rekabetçi bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'nin Gümrük Birliği ve Dünya Ticaret Örgütü'ne girmesi, dahilde işleme rejimi ile ilgili düzenlemelerde önemli bir dönüm noktası olarak belirlenmektedir (Başkol,2016:2). Üyeliklerin tamamlanması sonrasında doğrudan parasal yardım şeklinde yapılan destekleme mekanizmaları kaldırılarak ilgili kurumların normlarına uygun teşvik mekanizmaları geliştirilirken dahilde işleme rejimi de bu araçlardan biridir. Yapılan anlaşmalar ve mevzuat uyum çalışmaları çerçevesinde ihracata yönelik teşviklerin nakit transferler yerine, faaliyete dayanması gerekliliği dahilde işlem rejiminin tesis edilmesindeki en büyük etkenlerden biri olarak görülmüştür (Sayılğan ve Şenol,2010:48).

Dahilde işleme rejimi ile tanınan vergi muafiyetleriyle Türkiye'deki ihracat etkinliklerinin hammadde ve ara malı girdilerine küresel piyasalardan daha ucuz elde edebilmesine olanak sağlanmaktadır. Dahilde işlem rejimi ile tanınan vergi muafiyeti sebebiyle bir kısım kamu gelirinden feragat ediliyor olması, hammadde ve ara malının ithalat yoluyla karşılanması sebebiyle iç piyasa üretilen girdilerin talebinde daralma yaratması sebebiyle eleştirildiği belirtilmektedir (Sayılğan ve Şenol,2010:40). Bununla beraber Türkiye'deki ihracat etkinliklerinin ağırlıklı olarak imalat sanayisinde kullanılan ara parça üretimine dayandığı dikkate alınırca bu uygulama ile beraber Türkiye'nin küresel değer zincirlerine katılımının artırılması amaçlandığı tekrar görülebilmektedir. Bu bağlamda devletin iç piyasa ve küresel piyasalar arasında edinmiş olduğu dolayımdayıcılık rolü için Türkiye'de dahilde işleme rejimi uygulamaları örnek olarak gösterilebilir.

Grafik 15: Genel İhracat ve İthalatta Dahilde İşleme Rejiminin Payı % (2005-2021)

Kaynak: Akat (2019: 12) ve (Ergen,2022:36)

Ulusal ekonomilerin birbirleri ile olan içiçeliği kırılgnalık faktörünü artırmaktadır. Örneğin dış piyasadaki ithalatçıların finansman konusunda yaşadıkları zorluklar iç piyasadaki ihracatçıların satış potansiyelini düşürmektedir. Dış talepteki daralma ihracatçıların üretimini düşürmektedir. Buna ek olarak Türkiye'nin ihracat kapasitesinin ithal ara girdilere olan bağımlılığı, ihracattaki düşüşün ithalat faaliyetlerine de

yansımasını beraberinde getirmektedir (Acar,2009:17). Grafik 15’te görüldüğü üzere 2005-2021 arasında genel ihracat içerisinde dahilde işleme rejiminin payı %54,4 ‘ten %40,4’e kadar düşmüş gözükmemektedir. Bu süreç içerisinde dahilde işleme rejimine konu ithalatın genel ithalat içerisindeki payı %15,2 ile %12,2 arasında değiştiği görülmektedir. Dahilde işleme rejimi sağlamış olduğu vergi kolaylıkları ile ithalata dayalı ihracat seyrini güçlendirmekle beraber dahilde işleme rejimine tabi ihracatın payı son 20 yılda düşme eğilimine girmiştir.

Dahilde işleme rejimi kapsamında sağlanan devletin sağlamış olduğu vergi muafiyetleri, Türkiye’de ithalat ve ihracat arasındaki yapısal bağımlılığı göstermekle beraber küresel piyasalara eklemleme politikasının bir unsuru olarak yorumlanabilir. Bu politikaların Türkiye’nin ara malı üretim ve montajı ağırlıklı ihracat yapısına koşut olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Devletin vergi muafiyeti sağlayarak piyasa lehine yaratmış olduğu kolaylık onun dolayımlayıcı etkisini somutlaştırmaktadır. Dahilde işleme rejimi küresel kapitalist dönemde üretimin farklılaşan yapısal koşulları bağlamında devletin piyasa üzerindeki dolayımlayıcı rolünü yansıtan bir örnek olarak seçilmiştir. Kapitalizmin farklılaşan diğer bir özelliği olan finansallaşma, kamu bankası olan Türk Eximbank örneği çerçevesinde analiz edilecektir.

2.2.2. İhracatın Finansmanı ve Kredilendirme Bağlamında Türk Eximbank

Türkiye’de ihracatçıların finansman sağlayabileceği çeşitli kurumlar ve araçlar bulunmaktadır. Bu araçlar temelde; ticari bankalar ve finansal kuruluşlardan temin edilebilen ihracat kredileri, özel/yabancı sermayeli şirketlerden alınabilen ihracat kredi sigortaları ve Eximbank kredileri şeklinde sınıflandırılabilir. Tez konusu gereği devlet ve piyasa ilişkisinin ihracat ekseninde nasıl şekillendiği incelendiği üzere ihracatın finansmanında kamu bankası olan Türk Eximbank’ın rolü ve uluslararası krediler tartışılacaktır. 24 Ocak kararları sonrasında Türkiye ithal ikameci dış ticaret politikasını bırakarak ihracat odaklı büyüme politikasını benimsemiştir. İhracat politikalarının sürekliliğini sağlayabilmek için dış ticaret finansmanını sağlayabilmek önem kazanan konulardan biri haline gelmiştir. İlk olarak Devlet Yatırım Bankası olarak kurulan, kısa

süre sonra ismi Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş. , kısaca Türk Eximbank, olarak değiştirilen kurumun teşkilat haline gelmesi bu çerçevede gelişmiştir. Türk Eximbank'ın hisselerinin tamamı Hazine ve Maliye Bakanlığı'na aittir. Bu nedenle devletin ihracat finansmanında oynamış olduğu rolü tespit edebilmek için Eximbank önemli bir örnektir.

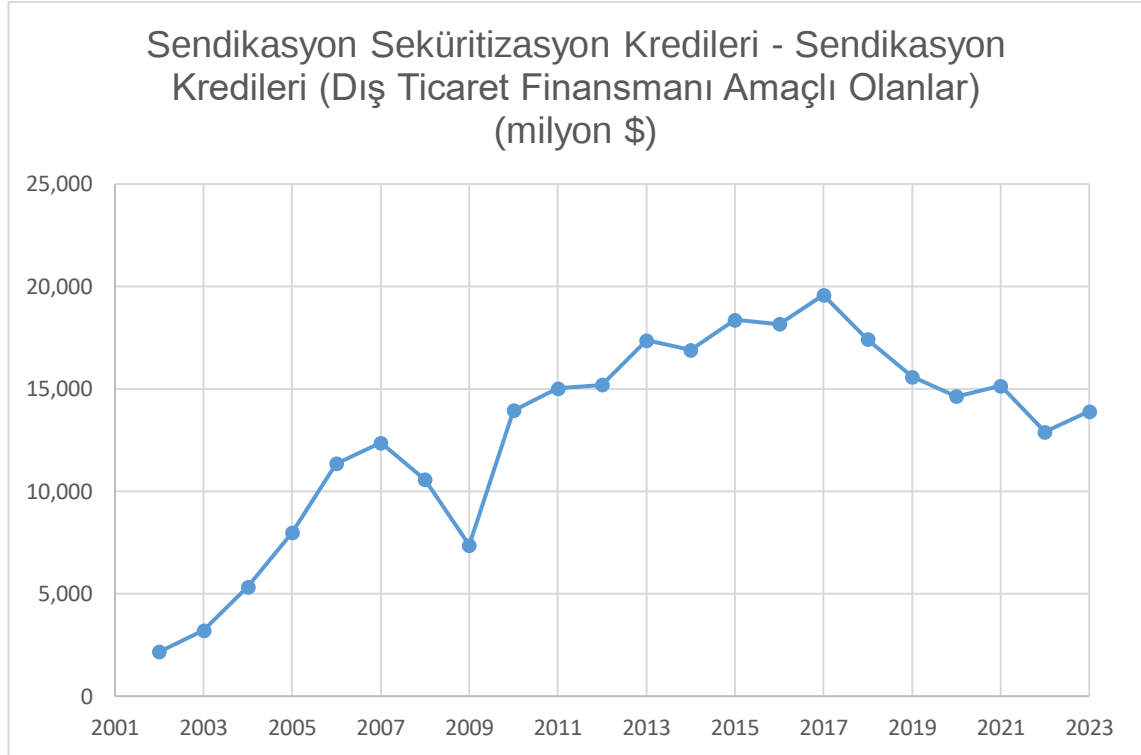
Eximbank 2023 Faaliyet Raporuna göre, Türk Bankacılık sektöründeki aktifler oranı 23.519 milyar TL olarak gerçekleşirken Eximbank'ın aktifler oranı 608 milyar olarak gerçekleşmiş olup, tüm bankacılık sektörü içerisindeki aktiflerinin oran %2,5 olarak gerçekleştirmiştir. Eximbank, piyasadaki faiz oranlarına nazaran daha düşük faiz oranları ile ihracatçılara kredi kullandırımı yapmaktadır. Buna ek olarak sunmuş olduğu sigorta çeşitleri ile ihracatçıları risklere karşı koruyan mekanizmalar da bulunmaktadır. Dünya genelinde Eximbank'ların iki ana faaliyet grubunda işlem yaptıklarını belirtilmektedir (Erel,1994:77). Bunlar ihracat kredilerinin geri ödeme garantisinin sağlayan riskten koruma faaliyetleri ve piyasa faiz oranlarının altında kullandırılan finansman araçlarını sağlayan kredilendirme faaliyetleridir.

2023 yılı faaliyet raporu incelendiğinde Türk Eximbank'ın sendikasyon kredisi ile 24 uluslararası bankadan, Euro, ABD doları ve Çin yuanı olmak üzere 3 farklı para biriminden toplam 674 milyon ABD doları tutarında kaynak sağlandığı belirtilmektedir. Bununla beraber eurobond ve tahsisli satış işlemleriyle uluslararası sermaye piyasalarından 2 milyar ABD doları temin edildiği ve *Islamic Trade Finance Corporation* ile imzalanan faizsiz finansman araçlarından olan murabaha sendikasyon kredisi ile 277 milyon ABD doları tutarında kaynak sağlandığı raporda belirtilmektedir (2023 Faaliyet Rapor:30-31). Yurtiçinde ihracat finansmanı sağlama amacına sahip olan Eximbank'ın yurtdışı piyasalardan almış olduğu krediler ile kaynak sağlaması, küresel kapitalist dönemde finansallaşmanın genişleyen kapsamını gösteren bir örnek olmakla beraber sermaye yetersizliğinin finansman konusunda Türkiye'yi dış piyasalara bağımlı kıldığını da göstermektedir.

Eximbank'ın yurtdışından almış olduğu kredilerinin büyüklüğü, uluslararası piyasalardan alınabilecek kredileri incelemeyi de zorunlu kılmaktadır. 1980'lerden itibaren gerçekleşen finansal serbestleşme ile beraber Türkiye'de uluslararası piyasalardan borçlanabilme imkanı doğmuştur. Çevre ülkelerdeki yurtiçi tasarrufların yatırım ihtiyaçlarına denk olmaması bu uluslararası sermayeden kaynak transferini bir nevi zorunda bırakmaktadır. Bu bağlamda sendikasyon ve seküritizasyon kredileri ile karşılaşılmaktadır. Yılmaz, yurtdışından sağlanan sendikasyon kredilerinin bankaların küresel piyasalardan sağlamış olduğu en yüksek miktartlı fon kaynağı olduğunu belirtmektedir. Sendikasyon kredisi, *“İki veya daha fazla kredi veren kuruluşun bir araya gelmesiyle benzer hüküm ve koşullarla, ortak dokümantasyon ve ortak bir ajan kullanılarak büyük miktarda fon ihtiyacında olan bir borçluya sağlanan kredi”* olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz,2003:145). Sendikasyon kredilerinin sağlamış olduğu tutarlar milyon dolarlarla ifade edilirken birden fazla banka tarafından üstlenilen bir kredi olması, borç verenler açısından riski dağıtan bir faktör olarak belirlenmektedir. Bununla beraber borç verilen ülkenin risk kat sayısı, borç verilen kurumun kredibilitesi, rating kuruluşlarının değerlendirmeleri gibi birçok faktöre dayanılarak sendikasyon kredisi verilmektedir. Bu bağlamda sendikasyon kredisi finansallaşan kapitalist sermayenin çevre ülkelere kaynak girişi yaratmakta kullandığı etkin bir araç olarak görülmektedir. En çok rağbet gören kredi ve risk derecelendirme kuruluşları olan ABD merkezli Standard & Poor's, Fitch ve Moody's'in notlarına dayanılarak çevre ülkelere kaynak sağlanmaktadır. Bundan daha önemlisi ise küresel sermayenin finansal piyasalarda hiç olmadığı kadar dolaşım serbestliğine sahip olmasıdır. Finansal ilişkilerin çapraşık hali sermayeyi izlemeyi de güçleştirmektedir.

Seküritizasyon kredilerinde ise sendikasyon kredilerinin aksine bir alacak teminatı gösterilmektedir. Bu durumda alacağın menkul kıymetleştirilmesi yoluyla kredi olanağı sağlanmaktadır. Kredi yükümlülüğü açısından varlığa dayalı menkul kıymetlerin geri ödemesi önem kazanmaktadır. 2008 Krizi sırasında çokça tartışılan teminatlandırılmış borç yükümlülükleri (*collateralized debt obligations - CDO*), bir seküritizasyon örneğidir (Ünsal,2009:100). Seküritizasyon kredilerini sağlarken de kredi derecelendirme

kuruluşlarının notları dikkate alınmaktadır. Sendikasyon kredileri ile arasında yapısal farklılıklar bulunmakla beraber seküritizasyon kredileri daha çok konut kredileri tarafında kullanılmaktadır. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu’nun yayınlamış olduğu bültenlerden derlenen Grafik 16’da dış ticaret finansmanında belirlenen enstrümanların önemine dikkat çekmektedir.

Grafik 16: Sendikasyon Seküritizasyon Kredileri - Sendikasyon Kredileri (Dış Ticaret Finansmanı Amaçlı Olanlar)
(milyon \$)

Kaynak: BDDK

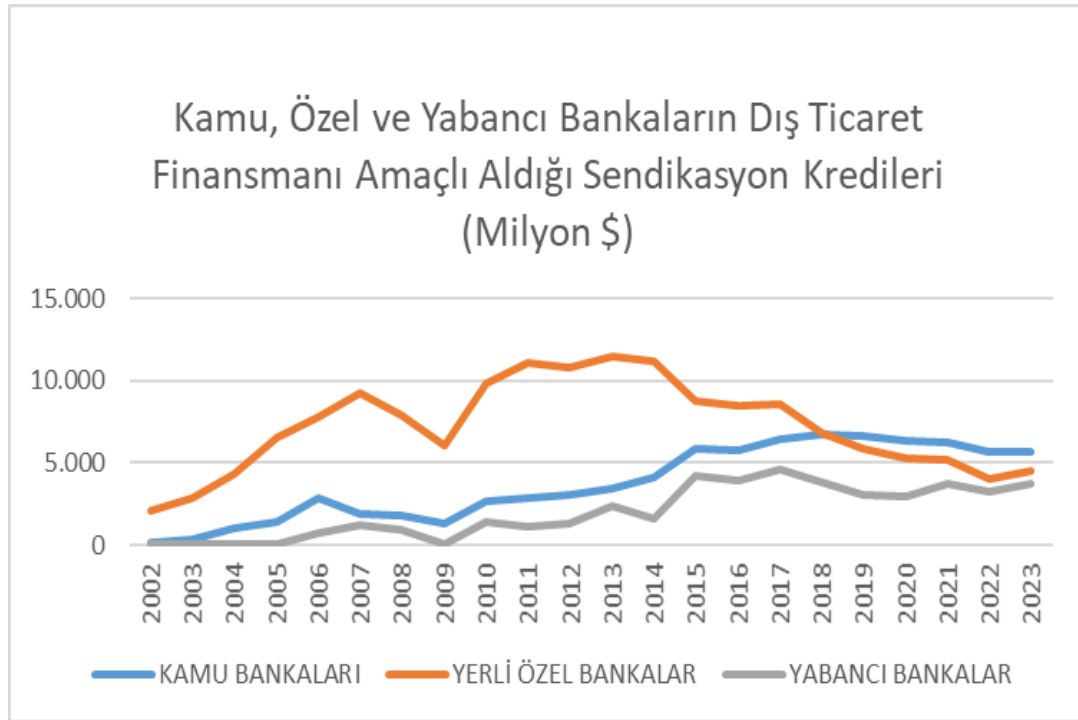
Erişim Tarihi:20.08.2024

<https://www.bddk.org.tr/BultenAylik/tr/Home/Gelismis>

2008 Krizine kadar yükselme eğilimi gösteren sendikasyon ve seküritizasyon kredileri miktarı, küresel durağanlığın etkisi ile düşmüştür. 2009’un ardından yeniden yükselen kredi hacmi 2017’den itibaren düşmesi yoruma açıktır. Kredi temerrüt swapının (Credit Default Swap) ve kredi derecelendirme kuruluşlarının notlarının önemi gözetildiğinde 2017-2022 arası Türkiye’nin kredi notunun düşüklüğü ve kredi temerrüt swapının yüksekliğinin kredibilite üzerinde olumsuz etki yarattığı ileri sürülebilir. Kredi

derecelendirme kuruluşları ve risk değerlendirmeleri bir ülkenin kredibilitesini direkt etkilemektedir.

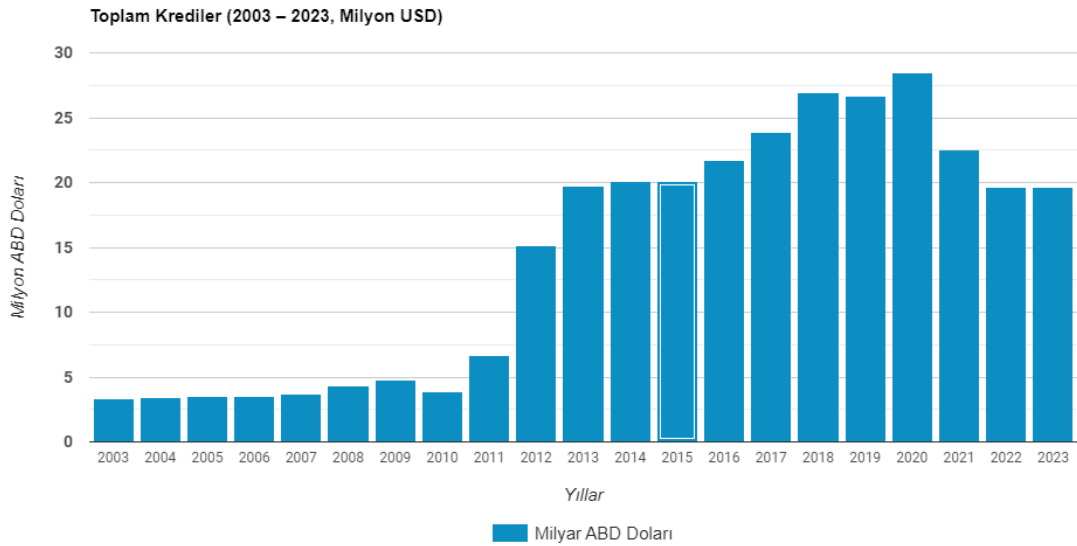
Atukalp, 2010-2022 yılları arasında gerçekleşen sendikasyon kredilerinin dış ticaret ile olan ilişkisini ölçmüş olduğu ekonometrik analizinde: “Uzun vadede ithalatta artış sendikasyon kredilerinin artışı, ihracatta artış ise sendikasyon kredilerinin azalışı yönünde etki yapabilecektir. İthalat artışının neden olacağı fon gereksinimi, sendikasyon kredisi ihtiyacını artıracakken; ihracat artışının sağladığı fon akışının sendikasyon kredisi ihtiyacını ve dolayısıyla teminini azaltabileceği söylenebilir.” yorumunda bulunmaktadır (Atukalp,2023:106).

Grafik 17 Kamu, Özel ve Yabancı Bankaların Dış Ticaret Finansmanı Amaçlı Aldığı Sendikasyon Kredileri (Milyon \$)
Kaynak: BDDK
Kaynak: <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık/>
Erişim Tarihi:15.10.2024

Sendikasyon kredileriyle uluslararası piyasalardan borçlanarak kaynak yaratılabilmektedir. Dış ticaretin finansmanı bu kaynakların kullanım alanlarından biridir. Grafik 17’de BDDK’nın verilerine göre kamu, yerli özel ve yabancı bankaların almış olduğu dış ticaret finansmanı amaçlı sendikasyon kredilerinin milyon dolar değerindeki

miktarları paylaşılmıştır. Bu verilere göre bankacılık sektörü içerisinde, kamu bankalarının almış olduğu dış ticaret amaçlı sendikasyon kredilerinin oranlarının diğer bankalara göre kademeli olarak artmış olduğu görülmektedir. 2000’li yılların başında yerli özel bankaların almış olduğu kredi miktarı kamu bankalarının almış olduğu kredilere göre dikkate değer ölçüde yüksekken, 2018 itibarıyla kamu bankaları sendikasyon kredileri yoluyla daha fazla kaynak sağlamaya başlamıştır. Bu noktada devletin kamu bankaları yoluyla küresel finans piyasaları ile girmiş olduğu dolayımlayıcı ilişkinin çerçevesi incelenebilir. Devletin küresel piyasalar ile iç piyasa arasında kurmuş olduğu dolayımlayıcı ilişki, kamu bankaları ile sağlanan finansman kaynaklarıyla somutlaşmaktadır. Devlet, sadece yasal ve mali düzenlemeler yoluyla değil, yürütmüş olduğu dağıtım rejimiyle de ekonomik alan içerisinde düzenleyici bir işlev yürütmektedir. Küresel piyasalardan sağlanan kaynakların kamu bankaları aracılığı ile dış ticaret finansmanı olarak dağıtılması, finansal piyasalar ile reel sektör arasındaki ilişkinin iç içe geçen yapısını gösterirken devletin bölüşüm ilişkilerindeki etkin rolünü de göstermektedir.

Grafik 18: Yıllar İtibarıyla Kredi Tutarları

Kaynak: Türk Eximbank

<https://www.eximbank.gov.tr/tr/rakamlarla-biz#krediler>

Erişim Tarihi:20.08.2024

Grafik 18, 2003-2023 arasında Türk Eximbank'ın vermiş olduğu kredi miktarlarını göstermektedir. 2011 yılından sonra kredilerin yoğunluğunda ciddi bir artış görülmektedir. On İkinci Kalkınma Planı'nın "Ödemeler Dengesi" başlığında Türk Eximbank ile ilgili hedeflemelere de yer verilmiştir (Md.365). Türk Eximbank'ın kurumsal altyapısının geliştirilmesi, yüksek teknoloji ihtiva eden ve katma değeri yüksek ürünlerin finansmanında yeşil ve dijital dönüşümün önceliklendirilmesi hedeflenmektedir. Bu politika metni ihracat sektörünün yapısal hedeflemelerinin belirlenirken Eximbank'ın da önemli bir araç olduğunu göstermektedir. Ek olarak Türk Eximbank'ın kanuni yapısının güçlendirilerek diğer kamu bankalarında olduğu gibi kendine ait kanununun çıkarılması için konulan madde kurumun yasal zeminin güçlendirilmesinin de öncelikli bir kamusal amaç olduğunu göstermektedir.

Türk Eximbank devletin küresel finansal piyasalar ile ihracatçıları buluşturmuş olduğu aracı kurum olarak kavramsallaştırılabilir. Sendikasyon kredileri yoluyla küresel sermayeden alınan fonlar iç piyasada ihracatçıları desteklemek için kullanılmaktadır. Tamamının kamu kaynaklı olması sebebi ile Türk Eximbank, devletin küresel kapitalist dönemde iç piyasa ve küresel sermaye arasında edinmiş olduğu eklemleyici dolayımlayıcı rolünü göstermektedir. Finansallaşan kapitalizm ile uluslararası piyasalardan alınan krediler finansman açığını kapatabilmek için kullanılmaktadır. Türk Eximbank kuruluşu itibariyle ekonominin dışa açıldığı ve ihracat odaklı büyüme politikasının benimsendiği bir momenti somutlaştırmaktadır.

2.3. BÖLÜM SONU DEĞERLENDİRMESİ

Türkiye'de 1980'lerden itibaren piyasa ve sermaye akımları serbestleştirilmiştir. Ekonomide serbestleşme ile beraber ithal ikameci politikalar yerine ihracat odaklı büyüme ile piyasa dolayımlanmışır. Devlet küresel piyasalara ihracat yoluyla eklemlemeye çalışmıştır. Küresel değer zincirleri içerisinde bir ülkenin üretmiş olduğu

ürünlerin niteliği ve katma değer oranı o ülkenin küresel kapitalist sistem içerisindeki konumunu belirleyen göstergelerdendir. Türkiye’de ihracat sektörü gıda, tekstil, makine ve elektronik ürünleri ağırlıklı olmak üzere orta ve düşük teknoloji içeren ara malı üretimi ve montajına dayanmaktadır.

İhraç edilen ürünlerin yapısal özellikleri dikkate alındığında küresel piyasa ile kurulan ilişkinin mahiyeti kolaylıkla tespit edilebilir. İhracatın ithalata bağımlı bir şekilde gelişmesi, katma değer üretiminin küresel olarak bölüşümünü etkilemektedir. Türkiye örneğine bakıldığında ihracat ağırlıklı olarak sanayi üretiminde orta ve düşük teknolojiler içeren ürünleri içermektedir. Bu ürünlerin ithalata bağımlılık oranları çeşitli ekonomik göstergelerle tespit edilebilmektedir. İhracat içerisindeki yerli katma değer oranını gösteren ileriye dönük katılım ve ihracat içerisindeki yabancı katma değer oranını gösteren geriye dönük katılım oranları hem ihracatın ithalat ile karşılıklı ilişkisini hem de ihracat ile gerçekleşen katma değer transferini tespit edebilmekte yararlı parametrelerdir. Türkiye’de 2001 Krizinden sonra geriye dönük katılım oranının ileriye dönük katılım oranından yüksek olduğu görülmüştür. Bu durum yüksek faiz politikası sonucu değerlendirilen Türk lirası sebebiyle ithalatın ucuzlaması ile bağlantılı olmakla beraber üretim yapısının yapısal olarak ara sanayi mallarından oluşmasıyla da ilişkilidir.

Türkiye’de iç piyasa ile küresel piyasa ve sermayenin dolayımlanması bağlamında devlet eklemlayıcı bir özellik kazanmıştır. Devletin piyasayı bütünleştirici dolayımlayıcı rolü hukuki düzenlemeler ve sermaye hareketlerini kolaylaştırıcı politikalar ile kendisini göstermektedir. Bu kapsamda ihracatı düzenleyen hukuki düzenlemeler Türkiye’de devletin iç piyasada bütünleştirici rolünü de ortaya koymaktadır. Dahilde işleme rejimi ile ihraca konu edilen malın üretimindeki ithal girdilere vergi muafiyetleri sağlanması belirtilen eklemlenme politikası örneği olarak tespit edilmiştir. İç piyasa küresel kapitalizmle farklılaşan üretim dinamiklerine bu yöntemle uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Sermaye ve finansman bağlamında ise kamu bankası olan Türk Eximbank

yoluyla ihracatçılara verilen krediler teşvik edilmiştir. Türk Eximbank'ın küresel piyasalardan sağlamış olduğu sendikasyon kredileri ile ihracatçılara kaynak sağlanırken devletin iç piyasa ve küresel piyasa arasındaki dolayımlayıcılık rolü somutlaşmıştır.

SONUÇ

Kapitalizm tarihsel koşulların etkisi ile farklılaşan bir olgudur. Devlet ve piyasanın, ekonomik ve siyasal alan ayırımında farklılaşan yapıları kapitalizmi öncülü olan siyasi ve ekonomik sistemlerden ayırt etmektedir. Bu noktada devlet ve piyasa arasındaki ilişkinin dönüşen niteliği kapitalizmin kendi içerisinde farklı dönemlere ayrılabilceğini göstermektedir. Klasik kapitalist dönemde devlet ile piyasanın arasındaki ilişki sermaye ve mal hareketliliğinin tesis edilmesi düzleminde bütünleştirici bir rol oynarken küresel kapitalizmde bu rol iç piyasa ve küresel sermaye arasında dolayımlayıcı bir konuma evrilmiştir. Ulus devlet eklemleyici dolayımlayıcı karakteri ile küresel kapitalist dönemde gücünü hala korumaktadır. Devlet toplumsal mülkiyet ilişkilerinin devamlılığını sağlarken yürütmüş olduğu para politikası ve sahip olduğu hukuki araçlarla iç piyasanın küresel piyasa ile ilişkilmesine olanak sağlar. Merkez ülkelerdeki üretim ağlarının parçalanarak çevre ve yarı çevre ülkelere genişlemesi durumu sermayenin mobilitesini artırmıştır. Çevre ve yarı çevre ülkeler açısından bakıldığında iç piyasadaki finansman açığının küresel sermaye akımları ile dengelenmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu durum merkez ülkeler için yatırım ve karlılık artırıcı bir faktör olarak görülmekteyken çevre ülkeler bu yolla finansal bağımlılık ilişkisine girmektedir.

1970’lerde merkez ülkelerde gerçekleşen karlılık krizi neoliberalizm ile çözülmeye çalışılmıştır. Devletin ekonomi içerisindeki regülasyonlarının zayıflatılarak sermayenin mobilitesini yükseltmek bir amaç haline gelmiştir. Hammadde ve işgücü maliyetlerindeki yükselişle beraber yüksek katma değer yaratan hizmetleri kapsayan bilişim sektöründeki yükseliş dünya genelinde üretimin yapısal özelliklerini değiştirmiştir. Üretim parçalanarak küresel değer zincirleri vasıtasıyla merkezden çevre ve yarı-çevre ülkelere doğru kaymıştır fakat dünya üzerindeki üretimde sınai faaliyetlerin düşen oranı sanayisizleşmeye doğru giden bir süreci işaret etmektedir. Sanayisizleşme bahsi, merkez ülkeler için yüksek katma değer yaratan hizmetlerin yükselişi ile gerçekleşmektedir.

Çevre ve yarı-çevre ülkeler içinse gelişmiş kapitalist üretim altyapısının olmamasına rağmen gerçekleşen süreç erken sanayisizleşme olarak ele alınmaktadır.

Rekabet koşullarının giderek artması ve finansallaşma ile beraber artan piyasa baskısı çevre ve yarı-çevre ülkelerin üretim ilişkilerindeki yerini daha da kırılgan hale getirmiştir. Finansal piyasalarda gerçekleşen kar rejiminin reel sektör üretimini gölgelemesi ve sermaye akışkanlığının artması bu ülkeler için dezavantajlı bir durum yaratmaktadır. Kısa vadeli spekülatif sermaye akımlarının, kısa zamanda maksimum kar ile hareket etmesi dünya üzerinde krize duyarlılığı artırmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların ve teknolojik transferlerin ise Avrupa, ABD ve Japonya merkezli üçlü blok içerisinde yoğunlaşması çevre ve yarı çevre ülkelerin üretilen artı değerden aldığı payı baskılamaktadır. Diğer yandan çevre ülkelerin yetersiz finansman kaynakları ve teknolojik altyapı eksikliği bu ülkelerin merkez ile kurduğu ilişkiyi bağımlılık ilişkisine çevirirken bu durum yeni bir tür emperyalizm olarak da kavramsallaştırılabilir. 1970’ler öncesinde iktisat literatüründe önemli bir yer edinen iktisadi kalkınma politikaları neoliberalizm ile beraber arka plana atılırken çevre ve yarı çevre ülkeler sermaye lehine yapılan düzenlemeler ile krize karşı daha da hassaslaşmıştır.

Üretim süreçlerinin geçirmiş olduğu dönüşümün sadece iktisadi bir bakış açısıyla değerlendirilmesi devletin bu süreç içerisindeki rolünün arka plana atılmasına sebep olacaktır. İktisadi ve siyasi süreçlerin birbirinden bağımsız ve bağlantısız gerçekleşmediği dikkate alınmalıdır. Neoliberalizmin iddia ettiğinin aksine devlet ve sermaye arasında karşıtlık değil dolayımlayıcılık vardır. Kapitalist devlet sermaye birikiminin gerçeklemesi için gerekli koşulları kolaylaştırırken onun devamlılığını hukuki ve politik zeminde düzenlemektedir. Kapitalist devlet, malların, sermayenin ve işgücünün hareketliliğini sağlarken bu hareketliliğin mekan üzerinde standardize hale getirir. Klasik kapitalist devlet formasyonu olarak sunulan bu yapı temel özelliklerini küresel kapitalist dönemde de korumaktadır. Devlet, finansallaşan sermaye ve üretimin yapısal koşullarını dikkate alarak iç piyasa ile küresel sermaye arasında dolayımlayıcı

ilişkiyi yürütmektedir. Bu ilişkiyi kurarken finansal sermayenin serbestleştirilmesi için gerekli düzenlemeleri devlet yürütmektedir. Piyasanın garantörlüğünü kamu gücüne haiz devlet üstlenmektedir. 2008 Krizi sonra batmış finansal sermayenin kurtarılmasını devletin üstlenmesi bu garantörlüğe verilebilecek en yakın örneklerden biridir. Bu örnek küresel kapitalist dönemde merkezi kapitalist devletlerin etkinliğinin arttığını da göstermektedir. Küresel sistem kendinden menkul bir yapı değildir. Küresel sistemi oluşturan şeyin kendisi çoklu ulus devletlerdir. Küresel kapitalizmin birincil özelliği küresel değil, kapitalist olmasıdır. Mal ve sermayenin dolaşımı, ulus devletlerin düzenleyici mekanizmaları işlemeze bu neviden bir hareketlilik sağlayamaz.

Küresel kapitalist dönemde üretimin küresel değer zincilere bölünerek gelişmesi dünya genelinde dış ticaret işlem hacmini artırmaktadır. Finansallaşan sermaye sebebiyle piyasalar arası ilişkilerin çapraşık hale gelmesi, sermayeyi izlemeyi zorlaştırmakla beraber ihracat faaliyetleri özellikle yarı çevre ülkelerin küresel piyasalarla kurduğu ilişkilenenin mahiyetini anlayabilmek için kullanışlı bir ekonomik gösterge olarak tespit edilmektedir. Türkiye 1980'lerden itibaren benimsemiş olduğu açık piyasa ekonomisi ile ithal ikameci büyüme stratejisini terk ederek ihracat odaklı bir büyüme politikası yürütmeye başlamıştır. Sermaye ve finansal serbestleşmenin etkisi 1990'lardan 2000'lerin başına kadar ekonomik altyapısı güçlü olmayan Türkiye'yi çeşitli krizlere götürmüştür. Bununla beraber 2000'lerin başından itibaren Türkiye ekonomisi dış sermaye yatırımlarının etkisi ile büyüme dönemine girmiş ve ihracatta önemli bir ivme kazanmıştır. Türkiye bir yarı çevre ülke olarak küresel kapitalist sisteme ihracat faktörü ile eklenme stratejisi yürütmektedir. Türkiye'nin ihraç ettiği malların çoğunun ara malı olma özelliği taşıması ve ekonomik büyüme stratejilerinin ihracata dönük fakat dış borçlanma temelinde yürütmesi Türkiye'nin küresel üretim zincirlerinde bağımlı bir yarı çevre ülke olarak konumlanmasına sebep olmaktadır. Dışa bağımlı ve finansal borca dayalı ekonominin sonucu olarak Türkiye ekonomisi merkez ülkelerden gelen sermaye akımlarının spekülâtif hareketlerinden derin şekilde etkilenmektedir. Nitekim 2000'lerin başından beri ülke ekonomisinin genel görünümüne bakıldığında, ekonomik krizlerin bu ilişkilerle bağlantısı ortaya çıkmaktadır. Türkiye uluslararası sermaye lehine yürütmüş

olduğu politikalarla çok uluslu şirketler için yatırım avantajı yaratmış fakat iç piyasanın kırılganlığı da bu doğrultuda artmıştır. İhracatın ithalatı karşılayamaması cari açık sorununu kökleştirirken uluslararası sermayeye bağımlılık hali küresel krizlerden daha derin etkilenmeye sebep olmaktadır.

Türkiye, ihracat ile küresel pazarlara entegre bir ekonomi oluştururken yabancı sermaye yatırımları ile iç piyasada yatırımları desteklemiş olsa da üretilen malların yüksek katma değere sahip olmaması, hem ithalata bağımlı hem de dış finansmana bağlı niteliği yarı çevre ülke konumunu yeniden üretmektedir. Bu noktada Türkiye’de devlet yürütmüş olduğu ekonomi ve büyüme politikasıyla gelişmiş ülkelere bağımlı bir örnek oluşturmakta ve yaratılan ekonomik değer niceliksel bir artış gösterse de yüksek katma değer üretememektedir.

Devletin ihracat aracılığı ile iç piyasa ve küresel piyasalar arasında kurduğu ilişki dahilde işleme rejimi ve Türk Eximbank vasıtasıyla somutlaştırılmıştır. Küresel kapitalizmin farklılaştırdığı üretimdeki yapısal unsurların yansması dahilde işleme rejimi ile görülebilmektedir. Buna göre devlet, sonrasında ihraç edilmek üzere ithal edilen hammadde ve ara malları için gümrük vergisinden istisnalar sağlamaktadır. Bu politika bir yarı çevre ülke olarak altyapı ve kaynak eksikliği yaşayan Türkiye’nin ihracatı teşvik için küresel değer zincirlerine olan bağımlı ilişkisini de göstermektedir. Dahilde işleme rejimi, ihracatçılar için ithalat kolaylığı sağlarken uygulamanın asıl amacının ihracatçıların rekabetçiliklerini artırmak olduğu da belirtilmektedir.

Devletin ihracatçı finansmanı sağlamak amacıyla 24 Ocak Kararları sonrasında kurmuş olduğu, ihracata dayalı büyüme politikasının ana finansman ayağını Türk Eximbank oluşturmaktadır. Türk Eximbank, devletin küresel kapitalist sistem içerisinde

finansallaşan sermayeyi ihracatçılar ile buluşturma görevini üstlenmiştir. Bunu yaparken uluslararası piyasalardan alınan sendikasyon kredileri iç piyasada ihracatçılara finansman ve kaynak oluşturmak için kullanılmaktadır. Türk Eximbank, kredi ve borçlanma aracılığı ile yaratılan kaynaklarla küresel kapitalizmin finansallaşan süreçleri içerisinde devletin dolayımlayıcı rolünü ortaya koymaktadır. İç tasarrufların yatırımı yönlendirecek kapasiteden yoksun olması ihracatın finansmanı için dışa bağılılığı artırmaktadır. Bu ilişki bütünü kırılğan bir yapıyı ortaya koymaktadır.

Türkiye’de devlet, iç piyasa bütünlüğünü sağlarken, 1980’lerden itibaren yürütmüş olduğu serbestleşme politikaları ile iç pazar ve küresel sermaye arasında eklemleyici bir görünüm kazanmıştır. İhracat odaklı büyüme politikası aracılığıyla küresel piyasalar ve sermaye ile iç piyasa dolayım lanmıştır. Devletin sağlamış olduğu teşvikler ve serbestleşmeyle sermaye ve malların mobilizasyonu hızlandırılmıştır. Bununla beraber Türkiye’nin içsel iktisadi dinamikleri ve ihraç edilen malların yüksek katma değer içermeyen mallardan oluşması bir yarı çevre ülke olarak kırılğan yapısını pekiştirmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, O. (Temmuz, 2009). *Türkiye’de Dış Ticaret ve Dış Ticaretin Finansmanı Durum Değerlendirmesi*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Acar, S. (2021). Küresel Üretim Zincirleri Kimin Zincirleri? M. Tiryakioğlu içinde, *Türkiye'nin Yerli Üretimi ve Politik Ekonomisi* (s. 513-522). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akat, A. S. (2019). İhracatta İthalat. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 7-13.
- Akbulut, Ö. Ö. (2007). *Küreselleşme Ulus-Devlet ve Kamu Yönetimi*. Ankara: TODAİE.
- Akbulut, Ö. Ö. (2012). Kapitalizmde Siyasetin Siyasal Halleri . *Memleket Siyaset Yönetim*, 178-199.
- Akbulut, Ö. Ö. (2013). Küresel Kapitalizm ve Devlet. *Toplum ve Hekim Dergisi*, 165-171.
- Akbulut, Ö. Ö. (2014). Kapitalizm ve Uluslaşma. *Amme İdaresi Dergisi*, 19-42.
- Akçay, Ü. (2012). 2011 Krizinin Gölgesinde Yeni Sanayi Sanayi Politikaları Üzerine Bir Not. *Praksis* (27), 145-166.
- Aktan, C. C. (Mart 1995). Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm. *Amme İdaresi Dergi*, 28/1, 3-32.
- Altıkok, M. (2016). Neoliberal Yapısal Uyum Sürecinde Son Evre: AKP Hükümeti. *Toplum ve Demeokrasi Dergisi* 1(1), 57-72.
- Atabek Demirhan, A., & Ercan, H. (January 2018). *Export Behavior of Turkish Manufacturing Firms Under Crises, Working Paper No: 18/02*. Ankara: Central Bank of the Republic of Turkey.
- Atukalp, M. E. (2023). Dış Ticaretin Sendikasyon Kredileri Üzerindeki Asimetrik Etkisi. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 95-107.
- Bahçe, S. (2021). Kapitalizmin Krizinden Kaotik Kapitalizme 1980 ve 1990'ların Herkesçe Bilinen Kısa Hikayesi. *Toplum ve Hekim*, 36 (1), 20-26.

- Bahçe, S., & Köse, A. (2019). Süreklileşmiş Kriz Olarak Türkiye Kapitalizmi. *Mülkiye Dergisi* 43(1), 257-269.
- Başkol, M. O. (2016). Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığının Dahilde İşleme Rejimi Açısından Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1-18.
- Bedirhanoglu, P. (2019). Finansallaşma, Yeni Sınıfsal Çelişkiler ve Devletin Dönüşümü. *Çalışma ve Toplum*, 371-387.
- Birler, Ö. (2013). Liberalizm. A. G. (der.), & E. A. Aytekin içinde, *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* (s. 299-312). İstanbul: Yordam Kitap.
- Boratav, K. (2023). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Brenner, R. (1982). The Agrarian Roots of European Capitalism. *Past & Present*, 16-113.
- Burnham, P. (2003). Küreselleşme, Apolitikleştirme ve 'Modern' Ekonomi Yönetimi. *Praksis* 9, 163-182.
- Cömert, H., & Türel, O. (2016). *Finansal Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Para Politikalarının Evrimi, 1980-2014*. Middle East Technical University.
- Dowd, D. (2013). Giriş: Kapitalizm Bizim İçin Ne Yaptı? Bize Ne Yaptı? *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı* (s. 15-34). içinde İstanbul: Yordam Kitap.
- Ercan, F. (2004). Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış. N. Balkan, & S. Savran içinde, *Neoliberalizmin Tahribatı Türkiye'de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet* (s. 9-43). İstanbul: Metis Yayınları.
- Erel, S. İ. (1994). Dünyada Eximbank'lar "26 Ülkenin İhracat Kredi, Sigorta ve Garanti Kuruluşlarına Genel Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 77-140.
- Ergen, E. (2022). Türkiye'de Dahilde İşleme Rejimi Kapsamında Gerçekleştirilen Ticaretin İthalata Bağımlılığa Etkisi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 30-41.
- Erkök, B. (2020). Türkiye Sanayisinin Küresel Değer Zincirine Entegrasyonu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 75 (2), 637-666.

- Gürel, B., & Yörük, E. (2018). Devlet, Sermaye ve Kapitalizmin Tarihsel Sosyolojisi. *Mülkiye Dergisi*, 209-238.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2021). *Yeni Emperyalizm*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hirsch, J. (2011). Materyalist Devlet Teorisinin Ana Hatları. *Materyalist Devlet Teorisi Kapitalist Devletler Sisteminin Dönüşüm Süreçleri* (s. 9-85). içinde İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Hirst, P., Thompson, G., & Bromley, S. (2009). *Globalization in Question*. Polity Press.
- Lapavistas, C. (2013). The financialization of capitalism: 'Profiting without producing'. *City* 17 (6), 792–805.
- Lapavistas, C. (2023). *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Orhangazi, Ö. (2024). *Türkiye Ekonomisinin Yapısı Sorunlar Kırılganlıklar ve Kriz Dinamikleri*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Öniş, Z. (2012). The Triumph of Conservative Globalism: The Political Economy of the AKP Era. *Turkish Studies*, 13(2), 135-152.
- Rodrik, D. (2018). New Technologies, Global Value Chains, And Developing Economies. *NBER Working Paper Series, Working Paper 25164*, 1-28.
- Sayılğan, G., & Şenol, C. (2010). Dahilde İşleme Rejimi ve Türk İşletmelerinin İhracatı Üzerine Etkileri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37-53.
- Sönmez, S. (2010). Kalkınmanın Finansmanı, Emperyalizm Ve Finansal Serbestlik Üçgeninde Dış Borçlanma. *Ekonomik Yaklaşım*, 123-140.
- Stiglitz, J. (2003). *Globalization and Its Discontents*. W.W. Norton.
- Şenses, F. (2017). *İktisada Farklı Bir Giriş*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Şenses, F. (Ağustos 2004). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi? *ERC Working Paper in Economic* 04/09, 1-27.

- Taymaz, E., & Voyvoda, E. (2023). Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaret, Cari Denge ve Yapısal Dönüşüm. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 29-54.
- Taymaz, E., Voyvoda, E., & Yılmaz, K. (2011). *Uluslararası Üretim Zincirlerinde Dönüşüm ve Türkiye'nin Konumu*. İstanbul: TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu.
- Türel, O. (2011). Dünyada Sanayileşme Deneyimi: Geçmiş Çeyrek Yüzyıl (1975-2000) ve Gelecek İçin Beklentiler. A. Köse, E. Yeldan, & F. Şenses içinde, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* (s. 13-50). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türel, O. (2022). Dünyada Sınai Gelişmenin Geleceği Üzerine Düşünceler. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 201-226.
- Türk Eximbank. (2024). *2023 Faaliyet Raporu*.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)*. Ankara.
- Ünsal, M. S. (2009). Bankacılık Sektöründe Sekuritizasyon (Menkulleştirme) Yöntemi ile Sermaye Gereksiniminin Azaltılması (2008'den Günümüze Türk Bankacılık Sektörü'nde Bir Uygulama). *Yayımlanmış Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Wood, E. M. (1999). Unhappy Families: Global Capitalism in a World of Nation States. *Monthly Review*, 1-12.
- Wood, E. M. (2003). *Kapitalizmin Kökeni Geniş Bir Bakış*. Ankara: Epos Yayınları.
- Wood, E. M. (2016). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*. İstanbul: 2016.
- Wood, E. M. (2016). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Wood, E. M. (2017). *Kapitalizmin Arkaik Kültürü*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Wood, E. M. (2020). *Sermaye İmparatorluğu*. İstanbul : Yordam Kitap.

- Woods, E. M. (2003). Globalisation and the State: Where is the Power of Capital? A. Saad-Filho içinde, *Anti-Capitalism A Marxist Introduction* (s. 127-141). London: Pluto Press.
- Yeldan, A. E. (2005). Türkiye Ekonomisi'nde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri. *Çalışma ve Toplum*, 47-60.
- Yeldan, E. (2002). Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler. *Praksis*, 19-34.
- Yılmaz, E. (2003 Ocak). Sendikasyon Kredileri . *Öneri Dergisi*, 145-154.
- Zabcı, F. Ç. (2002). Dünya Bankasının Küresel Pazar için Yeni Stratejisi: Yönetişim. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 151-179.

EK1 ORJİNALLİK FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA
Tarih: 04/11/2024
Tez Başlığı: Küresel Dönemde İhracat Ekseninde Devlet-Piyasa İlişkisi: Türkiye Örneği Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 120 sayfalık kısmına ilişkin, 03/11/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 5 'dir. Uygulanan filtrelemeler*: 1. ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2. ☒ Kaynakça hariç 3. ☒ Alıntılar hariç 4. ☐ Alıntılar dâhil 5. ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.
Umut Sude Hayta

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Umut Sude Hayta
	Öğrenci No	N21130516
	Enstitü Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Programı	Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Örsan Öcal Akbulut

* Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCES AND PUBLIC ADMINISTRATION Date: 04/11/2024 Thesis Title (In English): State-Market Relationship on the Export Axis in the Global Era: The Case of Turkey According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 03/11/2024 for the total of 120 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 5 %. Filtering options applied**: ☐ Approval and Declaration sections excluded ☒ References cited excluded ☒ Quotes excluded ☐ Quotes included ☒ Match size up to 5 words excluded I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge. Kindly submitted for the necessary actions. Umut Sude Hayta

Student Information	Name-Surname	Umut Sude Hayta
	Student Number	N21130516
	Department	Political Science and Public Administration
	Programme	Public Administration Master's with Thesis

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof Dr. Örsan Öcal Akbulut

**As mentioned in the second part [article (4)/3] of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 2 ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu Ethics Board Form for Master's Thesis	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA
Tarih: 04/11/2024
Tez Başlığı (Türkçe): Küresel Dönemde İhracat Ekseninde Devlet-Piyasa İlişkisi: Türkiye Örneği Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam: 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir. 4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir. 5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir. Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim. Umut Sude Hayta

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Umut Sude Hayta
	Öğrenci No	N21130516
	Enstitü Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Programı	Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Örsan Öcal Akbulut

* Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCES AND PUBLIC ADMINISTRATION Date: 04/11/2024 ThesisTitle (In English): State-Market Relationship on the Export Axis in the Global Era: The Case of Turkey My thesis work with the title given above: - Does not perform experimentation on people or animals. - Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). - Does not involve any interference of the body's integrity. - Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview. - Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions. I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct. I respectfully submit this for approval. Umut Sude Hayta

Student Information	Name-Surname	Umut Sude Hayta
	Student Number	N21130516
	Department	Political Science and Public Administration
	Programme	Public Administration Master's with Thesis

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Örsan Öcal Akbulut